FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB
NR.6 1976

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

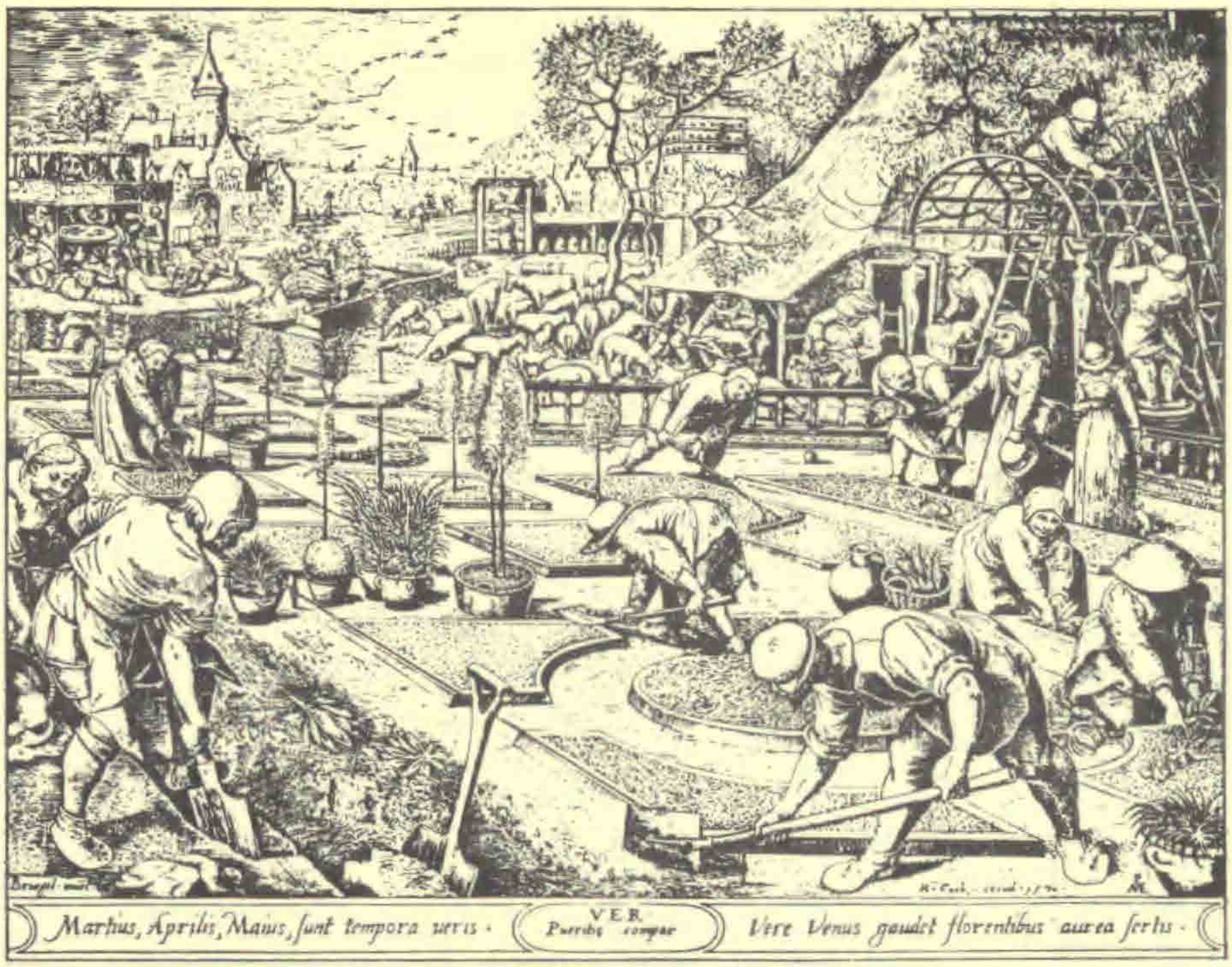

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

MEDDELELSER FRA HAVEBRUGSHISTORISK SELSKAB NR.6 1976

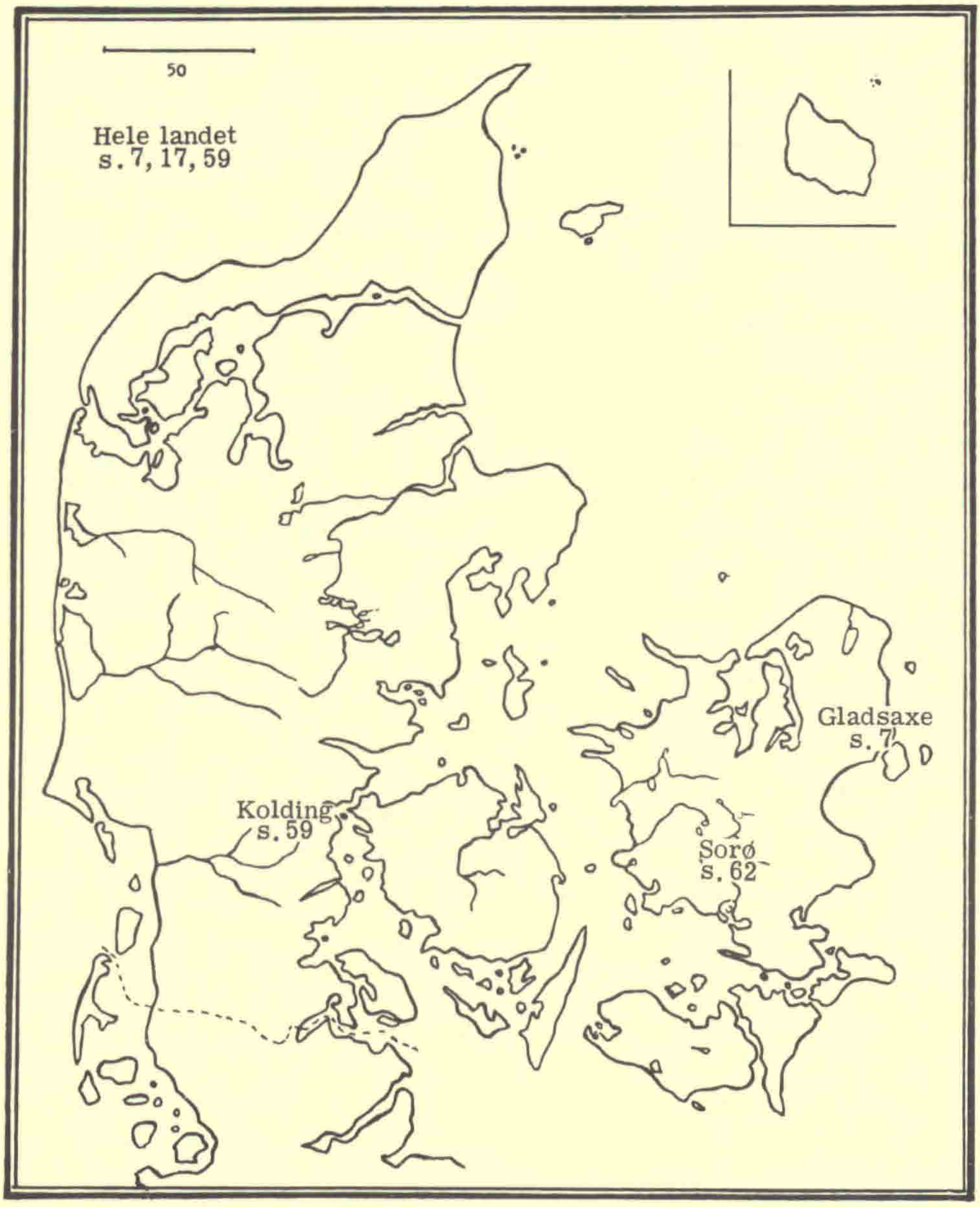
50
Hele landet
s. 7, 17, 59
Gladsaxe
s. 7
Kolding
s. 59
Sorø
s. 62

INDHOLDSOVERSIGT

Robert Chr. Bonde: Kolonihaver i Danmark 7

Olaf Olsen: Haveplanternes indførselshistorie i Danmark II . 17

Små meddelelser 59

Flere kulturhistoriske haver 59

Sommervarme og førstegangsblomstring 59

Er Akademihaven i Sorø nu sikret? 62

Boganmeldelser 63

Ørslev Kloster 63

Lægeplanter i farver 66

Akademihaven gennem 800 år 67

KOLONIHAVER I DANMARK

Af *Robert Chr. Bonde*[1])

I

Kolonihavebevægelsens historie

Allerede i det 14. århundrede havde borgerne såvel i København som i mange købstæder småhaver der kan betegnes som begyndelsen til kolonihavebevægelsen. Efterhånden stillede udviklingen sine bestemte krav. Det kan således nævnes, at Christian d. Fjerde i 1606 købte og lod 40 haver nedlægge for at skabe plads til Rosenborg slotshave.

I 1665 lod Frederik d. Tredie ved Frederiksodde, det senere Fredericia, uden for fæstningslinien anlægge lige så mange haver, som der var ejendomme i byen, beregnet til indbyggernes forsyning.

Lensgreve Carl af Hessen, der var statholder i hertugdømmerne i første trediedel af 1800-tallet lod i 1806 anlægge koloni- eller nyttehaver ved Kappel i Angel. Måske ver det dette der foranledigede hans svigerfar kong Frederik d. Sjette til at udstede en kancelliskrivelse af 4. marts 1826, der henstiller til byerne at stille jord til rådighed for borgerne til dyrkning af havesager, dels for på den måde at modvirke lediggang og drikfældighed dels for at udnytte ledig arbejdskraft. Byrådene reagerede dog kun i ringe grad på denne henvendelse; men i 1828 gentoges den i en skarpere form, hvorefter der følgende år blev anlagt fritidshaver ved et stort antal købstæder. Mange af dem holdt sig længe, helt til i dag, f.eks. ved Åbenrå, hvorimod man i Nykøbing på Mors og andre steder snart opgav sagen, da ordningen blev betragtet som en slags fattighjælp, eller lod det gå som det bedst kunne.

Frem gennem tiderne førte mange kolonihaver derfor en kummerlig tilværelse. I Åbenrå holdt man som allerede anført fast ved ideen og derved skabtes de nu ældste kolonihaver i Danmark. Hævet over enhver tvivl bærer denne idé æren for, at Danmark er bevægelsens vugge, og hvorfra den med stor kraft banede sig vej over hele verden.

Nu om dage deles pladsen i en kolonihave ofte nogenlunde ligeligt mellem prydplanter og nytteplanter, se beskrivelsen sidst i artiklen, eller blomster er det helt overvejende. I kolonihavernes barndom var prydplanter ikke velsete. Haverne var ikke beregnet til luksus, mente man. Magistraten i Åbenrå ansatte i 1831 ligefrem en opsynsmand, der skulle drage omsorg for at de 39 haver blev passet ordentligt; han foretog også en optælling af høsten. Den samlede høst fra de 39 haver udgjorde i 1833 følgende mængder: 376 tønder vinterkartofler, 19 tønder sommerkartofler, 11 tønder kålrabi, 7 tønder gulerødder, 1336 hvidkålshoveder, 3380 stokke grønkål, endelig et uspecificeret antal rødbeder og løg.

En stor personlighed, landstingsmand Jørgen Berthelsen, Ålborg blev grebet af ideen og med stor idealisme arbejdede han for indførelse af mere tidsvarende principper. I 1884 oprettede han Ar-

bejderhaverne i Ålborg med 85 haver á 1000 kvadratalen for en årlig leje på 8 kr. Allerede startdagen var alle haver udlejet. Jørgen Berthelsen kan med rette betegnes som den moderne kolonihavebevægelses fader.

Fra Ålborg bredte bevægelsen sig stærkt til hovedstad og købstæder. I 1893 startede foreningen Vennelyst med 300 haver ved Christianshavns vold; den er som Københavns ældste kolonihaveforening fredet til år 2011. I 1904 fandtes ved København 6000 kolonihaver og i hele landet 20.000. I 1974 talte Kolonihaveforbundet 50.000 familier og var da i stadig god fremgang.

Februar 1928

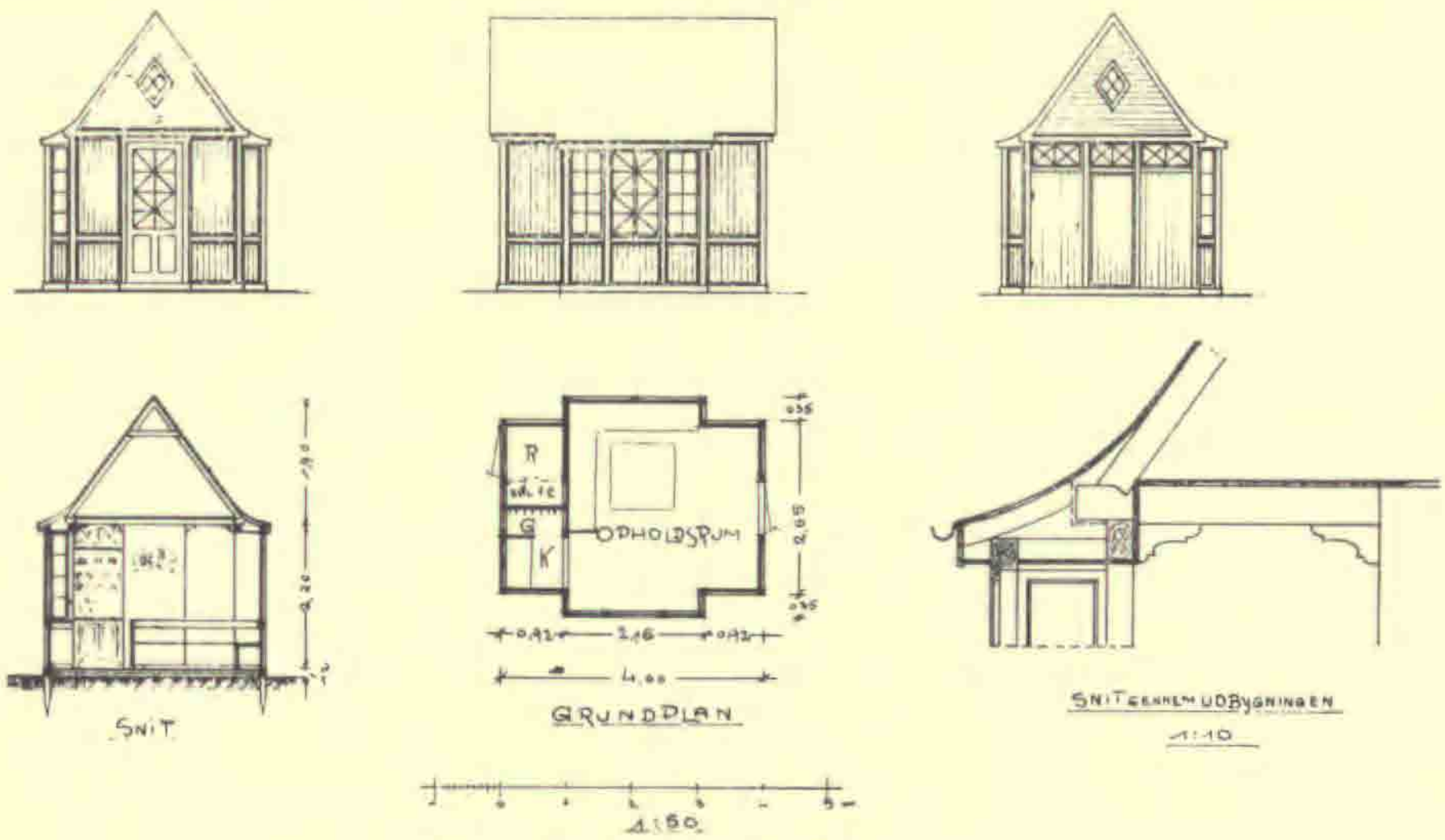

Tegning til et pænt, lille Kolonihavehus.

Tiden er jo snart inde, hvor man skal til at tænke paa Sommerhuset, og vi bringer derfor en Tegning af et saadant.

Huset udføres i Bindingsværk af savskaaret ru Tømmer. Svellerne fastgøres paa nedslaaede smaa Egepæle. Bindingsværktavlerne udklædes med ru, kantskaarne Brædder med smalle Lister. Beklædningen sættes indvendig glat med Stolperne, saa at Væggene indvendig bliver glatte. Loftet lægges af høvlede og pløjede Brædder ovenpaa Bjælkerne, derved bliver Opholdsrummet højere og samtidig fremkommer et inddelet Loft. Gulvet lægges af ru Brædder, hvor der strøes hvid Sand paa, som i et Havehus let kan udfejes og fornyes. Fra Køkkenrummet kan afskilles et lille Garderoberum, uden at dette bliver synlig fra Opholdsrummet. Redskabsrummet, som tillige kan benyttes som W. C., faar ingen Loft, hvorved opnaas Adgang herfra til Loftet, som kan medbenyttes til Redskaber, samt ogsaa til Tørring af Løg og Frø m. m. — Taget dækkes med tjærefrit Pap og males, og Huset stryges udvendig med Gummiol.

C. N.

1. Billede af havehus fra Kolonihavebladet 1928.

Men netop på det sidste er mørke skyer begyndt at true. Kolonihaver ligger nemlig oftest lige der, hvor en by har behov for sine bymæssige udvidelser. Det har vi set i mange år; og særlig galt står det til i Københavns kommune, hvor antallet af kolonihaver i 1976 er dalet til ca. 7.200. I hele landet er der i de sidste 20 år nedlagt ca. 55.000 kolonihaver. Miljøministeriets planbestyrelse meddelte i denne sommer (1976) til Folketingets udvalg for fysisk planlægning at ca. 90 pct. af kolonihavearealet i København, nemlig 6.400 haver formodes at måtte overgå til anden anvendelse, og for hele landet bliver det formodentlig 20.000. Det er bittert at tænke på; og en proteststorm har rejst sig.

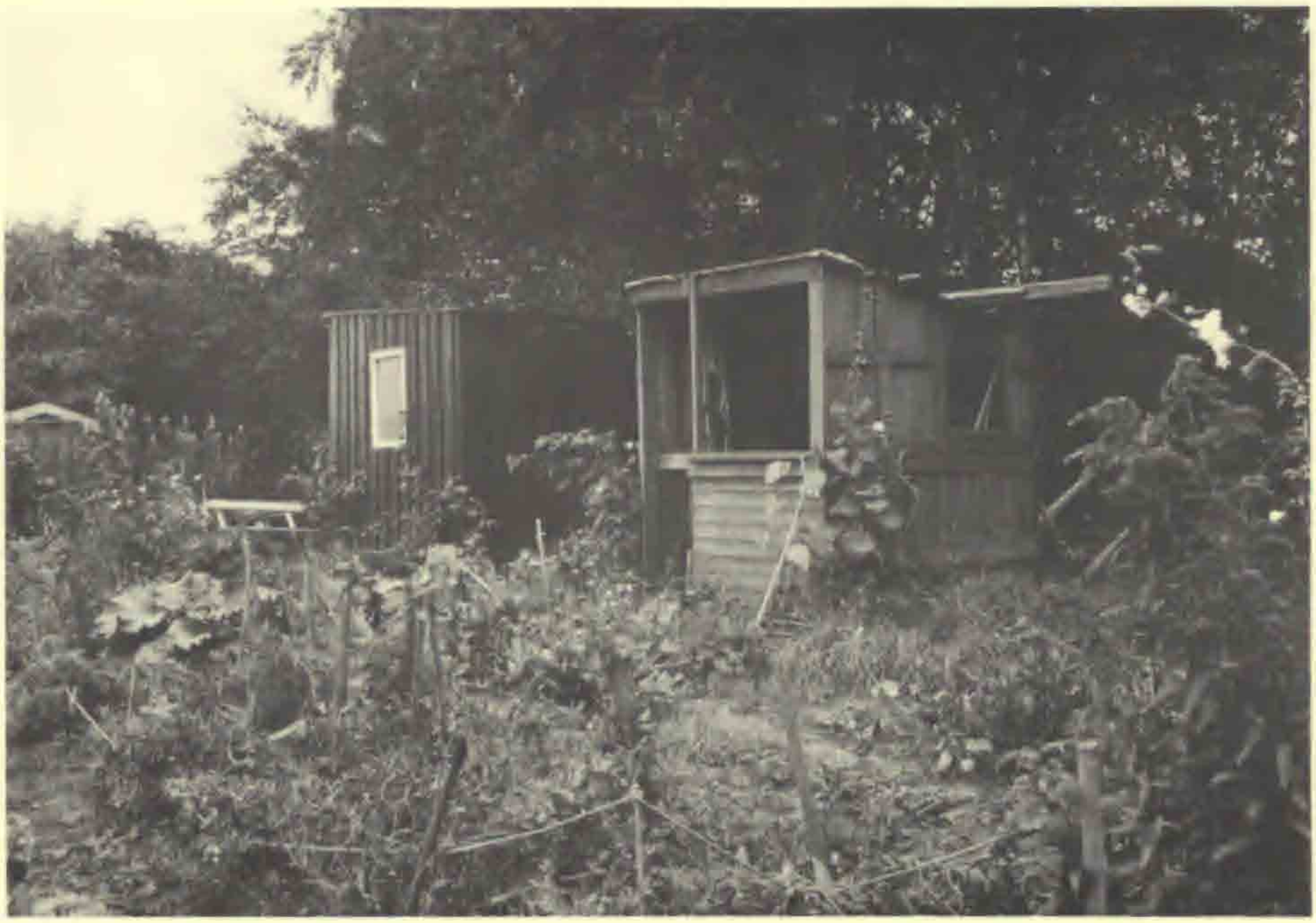

2. En tilfældigt valgt have ud af mange. Opsagt og derfor forladt. Forfaldet har hurtigt bredt sig.

I kolonihavernes første år blev de ofte genstand for privat spekulation. Så meget lettere for denne, som haverne ikke udlejedes til en forening, men til hver enkelt lejer. Prisen blev f.eks. presset i vejret, efterhånden som haverne blev tilvoksede. Det førte til stiftelse af en organisation den 11. maj 1908 og fra denne dato regner Kolonihaveforbundet for Danmark sin tilværelse.

Den 30. juli 1913 valgtes barbermester Carl Nielsen til forbundets formand. Som initiativrig personlighed ledede han forbundet til sin død i 1941 og efterfulgtes da af forbundets sekretær Gotfred Andersen og som forretningsfører Ørnolf Düring, som nu er forbundets formand.

I 1913 blev hortonom A. Dalskov tilknyttet forbundet som konsulent, senere som statskonsulent og afløstes som sådan i 1944 af hortonom Laurits Nielsen, der sluttede sit virke i 1973 og afløstes af hortonom Eyvind Thorsen.

Gennem årene har en lang række konsulenter udfoldet stor virksomhed i kredsene landet over. Behovet for viden er stort. I 1943 erhvervede forbundet landbrugsejendommen Islegård i Rødovre med 7 tønder land for oprettelse af Kolonihaveskolen og forevisningshaver. Det var den første af sin art i verden og den er besøgt af et meget stort antal elever.

Islegård blev et værdifuldt sted for oplysningsarbejdet, hvis stærke udvikling krævede betydelig plads, ligesom der rejstes krav om flere forevisningshaver og mønsterkolonier, idet de rundt i landet allerede eksisterende inspirerede stærkt hertil.

Forbundet købte derfor i 1962 en større landbrugsejendom med 40 tønder land i Virklund ved Silkeborg for oprettelse af en studie- og ferieby. I et storladent landskab med høje, skovklædte bakker og mange idylliske søer byggedes 20 meget rummelige helårshuse med god indbyrdes afstand i et præsentationsanlæg, der dels virker samlende, dels udgør en botanisk have med en rig beplantning beregnet til undervisning og selvstudium. Gårdens bygninger rummer, ligesom en højskole, alle muligheder for en alsidig, grundig kursusvirksomhed året rundt.

Oplysningsarbejdet har sat dybe spor også udadtil, især gennem udstillinger. Kolonihaveforbundet har således bl.a. præsenteret sig ved deltagelse i Alm. dansk Gartnerforenings udstillinger i Forum. Forbundet afholdt sin første udstilling 1915 i den daværende Industribygning i København. I 1920 afholdtes landsudstilling i Tivoli; den gav et overskud på 8000 kr. En tilsvarende afholdtes igen i 1925 samme sted med 1500 udstillere. Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles havebrugsafdeling havde her efter tegning af lektor, senere professor Georg Georgsen anlagt en kolonihave på 1000 kvadratalen.

Fra mange lande vistes ret tidligt interesse for forbundets virke. Talrige henvendelser om hjælp til oprettelse af kolonihaveanlæg i udlandet og om besøg er her i årenes løb modtaget fra Amerika, England, Frankrig, Holland, Italien, Japan, Kina, Polen og Tyskland. I 1933 ønskede Folkeforbundet i Geneve oplysninger om forbundets omfattende arbejder. Nævnes bør også, at Landbrugsministeriet i 1937 anmodede forbundet om at deltage i den store landsudstilling for 150 års dagen for stavnsbåndets ophævelse.

Fra første begyndelse var det de små havelodders fornemste opgave at skaffe køkkenurter. Det var jo fattige tider, men vel også dengang som i dag med trang til at tage fat og dog samtidig opleve naturen på nært hold. Det har ofte været et stort slid og kostet hårdt arbejde. Det var jo ikke sjældent på byernes lossepladser med en dårlig jordbund, at arbejdet skulle gøres.

Beretningen om dette pionerarbejde får langt større værdi ved at lade vor store digter Johannes V. Jensen fortælle.

I 1949 forberedte Det danske Selskab sin bog på engelsk om kolonihaverne Garden Colonies in Denmark, hvortil Johannes V. Jensen på opfordring skrev indledningskapitlet. Her omtalte han sin store kærlighed til kolonihaverne, som han i sit pragtfulde sprog også har beskrevet i romanen Gudrun:

"Når man har levet længe nok til at huske tilbage til slutningen af forrige århundrede og tiden derefter og har set tingene komme, forstår man at kolonihaverne som fænomen er en fase af universal bevægelse, der har strakt sig ind i det tyvende århundrede, og som man under ét kunne kalde Flugten fra byen! Det er en egen klasse af bybefolkningen, der samler sig i kolonihaver, ingenlunde noget proletariat, men arbejdere og funktionærer, med faste lønninger, store nok til et lille overskud i form af at "ligge på landet" på deres vis, en anonym, støt middelstand, der udgør et værdifuldt tømmer i ethvert bysamfund"

"Her skal tales om kolonihaverne ved København, hvoraf der gives flere af allerede gammel dato, og af dem igen en bestemt, der kan afgive typen på dem alle, og hvis historie fra dens opkomst er bekendt, af en der er gammel nok til at huske bag om begyndelsen. Den er beliggende ved kysten ud til Øresund, omgrænset til den ene side af voldgravene, der har hørt til Københavns gamle befæstning, til den anden af en tidligere, nu nedlagt flyveplads. Kolonihavebebyggelsen har her fra første færd været permanent, idet den ligger på nyopfyldt grund, et ganske eget træk ved en storbys vækst, der øges af dens affald.

Her var i en årrække en losseplads, hvor byens overflod af dagrenovation blev kørt ud og dumpet af, langsomt skridende ud mod sundet som en bræ med lag af flere meters dybde, en uhyggelig mark mens den blev til, stående i en tåge af støv og stank, et hjemsted for rotter, og med en lokal, nedsunket mennesketype, "ham med syvtallet", det laveste erhverv, at rode i affaldet efter ting, der endnu kunne indbringe nogle få skillinger og indgå i byens kredsløb igen. Efter at lossepladsen var nedlagt blev det indvundne, nu højtliggende areal planeret og gjort anstændigt, og kolonihaverne rykkede ind"!

-o-

I provinsens kolonihaver dyrkes et mange gange større areal med køkkenurter og andre nytteplanter end i og omkring København. Kulturerne giver så fine resultater, at de ikke kan ønskes bedre. At æstetiske værdier også vises interesse, bærer haverne tydeligt præg af, anlagt som de er i en smuk stil med gode rammer om vellykkede blomsterkulturer og plantningsarrangementer med fine muligheder for rekreative stunder.

I og omkring København præges mange kolonihaver af påvirkning fra store haver og parker, hvis plantevalg og stil trods ihærdige anstrengelser ikke har kunnet tilpasses havernes begrænsede rammer.

Gamle træers udseende skæmmes alt for ofte af uharmonisk vækst på grund af forkert valgt voksested; og lige så uheldigt er det, når der i mindre haver for tæt på hegn eller hæk er plantet træer, hvis art og størrelse er til skade for haven eller endnu værre til ulemper for nabohaver. Ofte negligeres selv kraftige advarsler mod plantning af f. eks. skovtræer, særlig elm og poppel. Selv om love og vedtægter har bestemmelser herom, besværliggøres ændringer ved mangel på forståelse for fællesskabets naturlige krav.

-o-

Gennem årene har kolonihaveforbundet arbejdet energisk for anlægning af permanente kolonihaveparker i de grønne områder, der søges etableret ved og omkring vore byer. Om dette og kolonihavebevægelsens fremtid udtaler forbundets formand Ørnolf Dühring:

– "Kolonihavebevægelsen må vel stadig betragte sig som værende i en udvikling, hvis resultat om mange årtier vil vise sig som kilometerlange sommerbyer i parklignende områder. Dette skabes i nærmere samarbejde med landskabsarkitekter, fredningsmyndighederne, kommunale og amtskommunale planlægningsafdelinger. Resultatet skulle blive, at disse områder ikke alene tjener til gavn og glæde for den enkelte familie, der er den lykkelige bruger af kolonihaven (fritidshaven), men også til rekreation for andre, som måtte have lyst til at bruge disse meget store og smukke grønninger, som nu etableres i forbindelse med kolonihaveområderne. Op mod 50 pct. af disse er udlagt til friarealer, hvortil offentligheden har fri adgang. Dette medfører, at disse kolonihaveparker ud i fremtiden bliver bevaret for kommende generationer. Medvirkende til denne udvikling har Statens Jordlovsudvalgs erhvervelse været af tusinder tønder land til den samfundsgavnlige og miljøskabende virksomhed, som kolonihavebevægelsen er"!

II

Beskrivelse af en kolonihave

Mod slutningen af 36 års virke i Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles have modnedes hos forfatteren til disse linjer lysten til at prøve min faglige kunnen under andre forhold. I mange år havde jeg med levende interesse fulgt kolonihavebevægelsen. Nu ville jeg selv have en kolonihave.

Vigtigt var valget af en have. Ikke en, hvor man måske inden længe skulle lide den tort som et stort antal kolonihaveejere i tidens løb har måttet lide – at få en opsigelse – og med denne har måttet sige et tungt farvel til en tilværelse, hvis livsrytme i den lille selvskabte verden blev brudt.

Europas største kolonihaveforening, Carl Nielsens Minde ligger i Gladsaxe. Om dens historie kort følgende:

I 1943 lejede kolonihaveforbundet et jordareal hvorpå udstykkedes 290 haver. Den 17. april samme år stiftedes en kolonihaveforening, der for at hædre forbundets afdøde formand, fik navnet Carl Nielsens Minde. I 1948 købtes ved Statens Jordlovsudvalgs hjælp dels det omtalte jordareal med de 290 haver dels yderligere et stykke jord hvor der kunne udstykkes ca. 210 haver. Det hele kostede 1 kr. pr. kv.al. I 1950 købtes endnu et stykke jord og derved skabtes grundlaget for den store kolonihaveforening der på godt 31 tønder land rummede 538 haver, og som stadig har den ære at være Europas største.

-o-

I 1958 købte jeg i nævnte forening en have på 350 kv.m for 5.400 kr. I anlægsformen var den nærmest en naturgrund. Langs de tre sider var der 2 m brede randbeplantninger med et virvar af pryd- og frugtbuske, stærkt sammenvoksede med ligusterhække på to sider og naur på den tredje; bagtil var der en bøgehæk.

Resten af arealet var græsplæne med en alt for tæt beplantning af ret forsømte frugttræer. I sommerens løb ryddedes 22 buske og træer. Bevaret blev kun et Transparente- og et Cox orange-træ, to ribs-, to solbær- og to stikkelsbærbuske.

3. Forfatterens have anden sommer efter overtagelsen; haven er knap færdiganlagt. Bemærk drivbænk, blomsterkrukke, rosenespalier, lave stenbede til højre og venstre og flagstang.

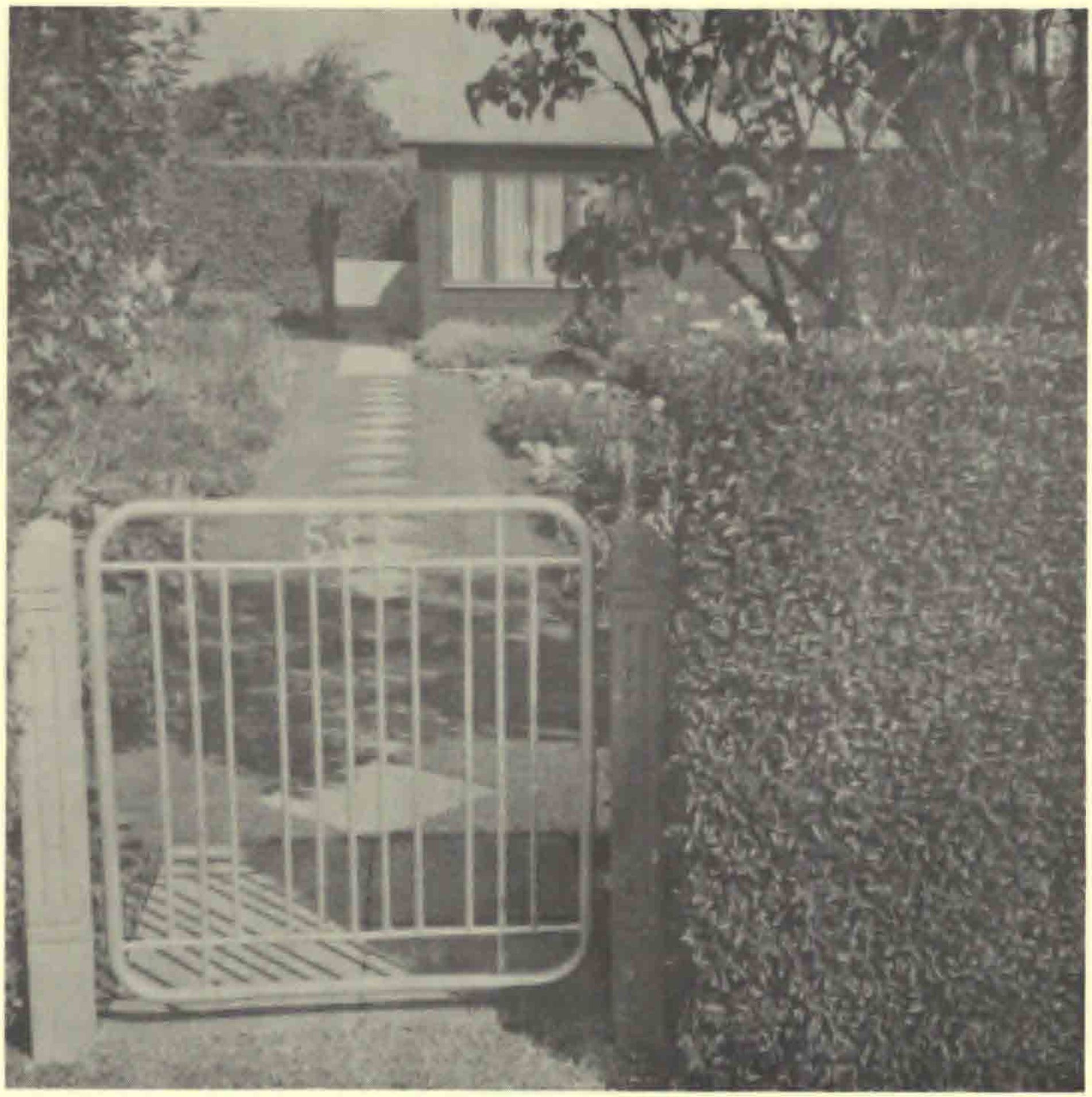

4. Samme have som fig. 3 efter at en tilbygning er foretaget.

Hækkene blev skåret hårdt tilbage. Derefter deltes arealet til en urtehave og en staude-, sten- og rosenhave. En græsgang med trædefliser fører fra låge til huset. Dette, der efter en stues tilbygning rummer tre stuer og et køkken, danner en side til en lukket gård med to mindre udhuse. Såvel her som ved hoveddøren findes gode hyggekroge.

På en lille plæne, 2 1/2 x 3 1/2 m, blev et stort blommetræ skåret ned til 2 1/2 m og her plantedes en Hydrangea petiolaris, der efterhånden dannede noget lig en parasol. Det blev en god forbindelse med prydhaven og græsgangen. Fra denne fører en jordgang med trædefliser hen foran huset og det foran liggende rosenbed til en 25 cm forsænket siddeplads. På siderne af græsgangen anlagdes staudepartier og staudebede, der afsluttedes med to stenknuder i 25-30 cm højde. Der

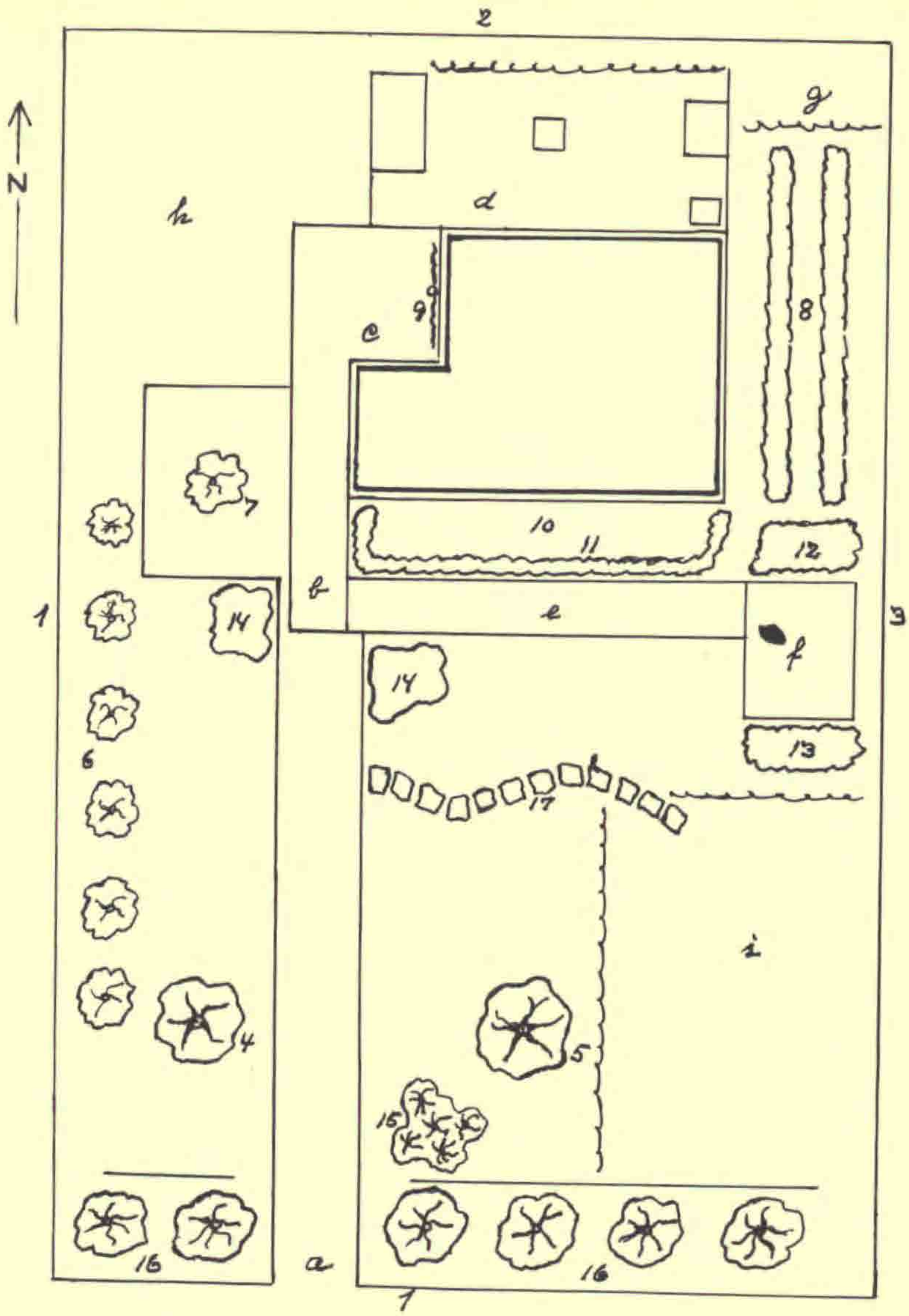

5. Plan over forfatterens kolonihave ca. 1960.
a: græsgang med trædefliser går over i flisegang b: til brudfliseplads c: ved indgangsdør til lukket gård d: her to udhuse, to udsparinger - i midten Aruncus sylvester, i hjørnet Sinarundinaria nitida. Langs bøgehækken øverst mod nord høje Helenium-sorter, e: jordgang med trædefliser til 25 cm forsænket siddeplads f, g: kompostplads, h og i: køkkenhave.
Tre hække = 1. Ligustrum vulgare, 2. Fagus sylvatica, 3. Acer campestre, 4. Æble 'Transparente blanche', 5. 'Cox orange', 6. seks frugtbuske, 7. nedskåret blommetræ, 8. hindbær 'Preussen', 9. espalieret Cotoneaster horizontalis, 10. roser, 11. Nepeta faassenii, 12. Aruncus sylvester, 13. Buphthalmum speciosum, 14. stenknuder, 15. rose 'Queen Elizabeth', 16. almindelige prydbuske, stærk beskæring gav gode forhold for et rigt varieret løg- og knoldsortiment, 17. sti til køkkenhave.

plantedes et rigt sortiment af stauderidderspore, Delphinium cultorum. Lidt inden for lågen plantedes 5 roser 'Queen Elisabeth' i en uregelmæssig gruppe, der efterhånden formedes som en kraftig busk. Gennem det ene staudeparti fører en sti med trædesten i en 70 cm bred plantning med trædepude, Cotula squalida til det ene køkkenhavestykke.

Under hensyn til vekseldyrkning fik køkkenhaven plads to steder. Førende kulturer var jordbær 'Ydun', gulerødder og løg. Envidere krydderurter samt holdvis radiser og salat sommeren igennem. Af rabarber 'Victoria' og af hindbær sorten 'Preussen'.

Haven kom til at virke som forevisningshave for bl.a. studiekredse og besøgende. På anmodning foretoges forskellige afprøvninger med f.eks. sprøjtemodeller og aluminiumsstrimler til at holde græskanter fri for afstikning, en ikke særlig praktisk foranstaltning, idet græsset førte dem ud i en bulet linie. Derimod viste en plastic-dråbevander til bl.a. jordbær sig at være af ikke lille værdi.

Haven fik navnet "Den lille landbohøjskolehave", og selv om den foresloges indstillet til præmiering, afsloges deltagelse i konkurrencer.

I efteråret 1969 fyldte jeg 80 år og haven solgtes.

Noter

1. Anlægsgartner i København især med fast ansættelse i Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskoles have indtil pensionsalderen. Medarbejder i mange år ved Aktuelt's haveside og (mere løst) ved adskillige ugeblade. Ivrig organisationsmand, hvilket især er kommet kolonihavesagen til nytte.

HAVEPLANTERNES INDFØRSELSHISTORIE I DANMARK II.

Principper og metoder ved studiet af senere indførsler (fra ca. 1700 og frem til vor tid)

Af *Olaf Olsen*
med assistance af Johan Lange

Den anden hovedperiode af haveplanternes indførselshistorie i Danmark (fra omkring 1700 til nu) kendetegnes ved en stadigt accelererende teknisk og politisk udvikling, og sideløbende hermed etableres øget kontakt landene imellem. Efter opdagelsesrejserne kommer udforskningsrejserne med beskrivelser og ofte hjemtagning af nye plantearter til Europa (1). Man behøver blot at henvise til de mange rejser, som C. v. Linné's udsendte medarbejdere foretog. I 1700-tallet fuldbyrdes også botanikkens frigørelse fra lægevidenskaben til en selvstændig videnskab, et forløb som medførte større interesse for praktisk plantedyrkning, og som i mange tilfælde blev et stærkt incitament for det fremvoksende gartneri og havebrug.

Disse antydninger af de vigtigste rørelser i tiden afspejler gartnerstandens udvikling og vilkår i Danmark. Sydfra over hertugdømmerne kom fra det øvrige Europa, specielt Tyskland, mange påvirkninger. Det blev også mere almindeligt, at gartnere rejste til udlandet (71) for at uddanne sig, og arbejdsperioden kunne strække sig over flere år. Den øgede viden, gartnerne kom hjem med, og de nye kontakter, som under og efter rejserne skabtes og udbyggedes, gav anledning til indførsel af mange nye planter fra udlandet, hvis da ikke gartnerne selv havde medtaget dem. Nogle af de uddannelsesrejser, som i særlig grad kom til at præge den tids udvikling og førte til brug af nye planter, var Johan C. Kriegers rejse i 1705 til England, Holland og flere andre lande (han var ansat ved Rosenborg Have), samt Rudolph Rothes rejse i 1826/27 gennem Tyskland, Østrig, Schweiz, Norditalien, Frankrig og Holland. R. Rothe (senere ansat ved Fredensborg Have) skrev 1828 i bogform (2) et udtog af sin dagbog, som overvejende beskriver landskabsgartneriet, frugt- og køkkengartneriet og plantedriverierne.

I store træk må man skelne imellem to trin. Indtil begyndelsen af 1800-tallet var bestræbelserne koncentreret omkring havebrugets økonomiske udvikling med vægt på dyrkning af køkkenurter og frugttræer, medens prydplanterne var af mindre betydning. Ikke desto mindre var udgivelsen af de første bind af værket "Flora Danica" i 1761 også et resultat af de bestræbelser, der udfoldedes på denne tid, men det faldt sammen med ønskerne om bedre kendskab til landets vildtvoksende planter. På visse undtagelser nær var det hjemlige eller europæiske planter, der plantedes i haver eller parker.

Havebrugets og gartneriets udvikling blev særlig fremmet på herregårdene; senere var det præsterne og skolelærerne, som overfor landbobefolkningen formidlede kendskab til dyrkning af haveplanter. Aktive personer fra hver stand bidrog med indførsel af nye haveplanter.

Det næste trin blev en gradvis indførsel af herhjemme ukendte plantearter. Især med efterligningen af den engelske landskabshave voksede interessen for plantearter fra andre verdensdele, som i England og andre lande var under kultur.

En særstilling i denne sammenhæng indtog og indtager botaniske haver og arboreter. Siden oprettelsen af Amalienborg-Haven eller Oeders Have (1752) og Charlottenborg-Haven (1778) og indtil vor tid har der været samlinger af forholdsvis mange udenlandske planter til brug for undervisning m.m. Et virkelig stort antal har kun været indført til og dyrket i botaniske haver eller arboreter og er ikke nået ud til almindelig dyrkning den dag i dag. Men ikke få er anbefalet mundtligt eller i artikler fra botaniske haver eller evt. gartneriske organisationer og er ad den vej nået ud til dyrkning.

Specialiseringen af gartneri- og planteskolebedrifterne sammen med forbedringen af uddannelsesforholdene har skærpet interessen for kulturvenlige plantenyheder. Ofte var nye arter tænkt som mellemled til forbedring af plantematerialet ved indkrydsninger og senere udvalg. På dette område har frøfirmaer, Statens forsøgsvæsen, Landbohøjskolen samt enkelte privatgartnere arbejdet og arbejder fremdeles med tiltrækning af nye sorter og stammer. Herom nærmere i en senere artikel.

For at få et udgangspunkt for den enkelte haveplantes indførselshistorie i Danmark vil det ofte være af betydning at kende til artens historie fra dens opdagelse, evt. beskrivelse og introduktion til Europa, så man kan prøve at indkredse det første tidspunkt, hvor man får kendskab til den herhjemme. Formidlingen af nye arter til Danmark er naturligvis sket ad mange veje, og adskillige af disse er ukendte eller vil være svære at udrede. En skematisk opdeling af de vigtigste indførselsveje og oplysninger om de vigtigste litterære henvisninger skulle dog sammenlagt give et nogenlunde overblik og være et fingerpeg for videre forskning.

INDFØRSELSVEJE

A. Indførsel til Europa

Primære kilder

a. Plantesamlere og andre rejsende i oversøiske lande

Sekundære kilder

b. Botaniske og andre haver

c. Gartnerier og planteskoler

B. Indførsel til Danmark

Primære kilder

a. Plantesamlere og andre rejsende i Europa og oversøiske lande

Sekundære kilder

b. Botaniske og andre haver
c. Gartnerier og planteskoler
d. Indkaldte folkegrupper

INITIATIVTAGERE TIL PLANTEINDFØRSLER

I. Private

1. Privatpersoner
   Farmaceuter, Botanikere, Skibspersonale, Andre rejsende
2. Herremænd (evt. deres slotsgartnere)
3. Handelsgartnere
4. Planteskoler
5. Haveselskaber
6. Specialplanteforeninger

II. Offentlige

1. Ikke-gartneriske embedsmænd (præster, lærere o.s.v.)
2. Kgl. haver (evt. deres gartnere)
3. Botaniske haver
4. Arboreter
5. Statslige planteskoler
   Forstplanteskoler, Hedeselskabet

LITTERÆRE KILDER TIL PLANTEINDFØRSELSSTUDIET

a. Gamle havebøger efter 1700
b. Rejsebeskrivelser, plantelister og lign.
c. Tilbudslister i aviser
d. Inden- og udenlandske plantekataloger
e. Gartnertidsskrifter og meddelelser
f. Blade fra haveselskaber og interessegrupper
g. Botaniske havers og arboreters Index Seminum og interne arbejdsbøger
h. Historiske (og) videnskabelige afhandlinger eller bøger

Ad A. a.

Fra 1700-tallet kendes mange store opdagelsesrejsende, og opdagelsen af tusinder af nye plantearter øgede ikke alene det samlede antal kendte arter meget hastigt, men også omfanget af kulturplanter tog et hurtigt opsving (1). Carl von Linné (1707-1778) beskrev 7300 gammelkendte og nye plantearter i 1753 i "Species Plantarum", og et halvt århundrede senere insamlede Alexander v. Humboldt under rejsen til Syd-Amerika alene 45000 numre, deraf 3600 nye arter. Blandt de kendteste, som bidrog væsentligt til opdagelsen af nye plantearter, var

Joseph Banks (1743-1820), som deltog i J. Cooks første jordomsejling 1768-71, og Robert Brown (1773-1858), som foretog sin berømte Australien-rejse i 1801. Den af Linné's rejsende elever, som mest afgjort bidrog med nye værdifulde plantearter, var svenskeren Pehr Thunberg (1743-1822); han rejste fra 1775-79 til Syd-Afrika og Øst-Asien og beskrev i "Flora Japonica" fra 1784 henved 300 nye plantearter.

For frilandsplanternes vedkommende betød opdagelsen af de talrige planter i Kina en overordentlig berigelse, som introduktionsskemaet kan give en forestilling om.

Nogle vigtige navne fra denne glansfulde periode bør nævnes: Robert Fortune (1813-1880) foretog flere rejser i tiden fra 1843 til 1863 og skrev 4 bøger om sine rejseoplevelser (3). Augustine Henry (1856-1930) opholdt sig i Kina fra 1881 til 1900 og samlede over 5000 forskellige arter. Ernest H. Wilson (1876-1932) rejste 6 gange i Kina og samlede bl.a. 31015 frøportioner. Kingdon Ward (1885-1958) samlede på sine rejser i Kina 23060 frøportioner.

Nogle få firmaer var i stand til at etablere oversøiske forbindelser eller sende egne samlere ud på jagt efter nye, spændende planter. Blandt mange udenlandske firmaer nævnes her Veitch & Sons, som også var en vigtig leverandør til Danmark. Firmaet blev grundlagt af John Veitch (1752-1839) og eksisterede fra 1808-1919 (se også Begonia (10)). I løbet af 65 år sendtes ialt 22 plantesamlere ud, deriblandt kendte navne som E.H. Wilson med specielt 2 rejser for firmaet til Kina fra 1899-1902 og 1903-1905, og Charles Maries til Japan og Kina fra 1877-80. I nyere tid har firmaet Van Tubergen, Holland, udsendt samlere til Lille-Asien, Persien og andre lande for at samle løg og knoldvækster af f.eks. Tulipan-, Iris- og Narcis-arter til videre kultur og til forædlingsarbejde. En oversigt over de nævnte løgvæksters udbredelse, historie og hybridisering er netop udarbejdet af J. F. Ch. Dix og M. H. Hoog (5). Van Tubergens nære handelsforbindelse med Danmark i flere årtier har for løgbranchen haft den allerstørste betydning.

Ad A. b.

Den formidlende rolle, som især de ældste botaniske haver har spillet for den praktiske plantedyrknings artsudvalg, har været overordentlig stor. De botaniske beretninger fra de italienske haver, siden Leyden, Paris og Kew afgiver mange beviser herpå. Nogle eksempler på vigtige kulturplanter, som formidledes via Kew, kan fremhæves. Kinabarktræet sendtes fra Ecuador til Indien, Mahognitræet sendtes fra Honduras til Indien, og Gummitræet sendtes fra Brasilien til Malaya. Væsentligt er det, at de mange nyindførte planter i nogle botaniske haver, takket være et flere hundrede år gammelt frø- og plantebytteprogram, blev spredt videre til andre botaniske haver. En lidt utraditionel historie fortælles om botanikeren og lægen A. Menzies som samlede frø til Kew Gardens på Vancouvers rejse i 1791-95,

da han besøgte den spanske vicekonge i Chile. Under en banket fik han til dessert friske Araucaria-frø serveret. Det lykkedes ham at putte nogle frø i lommen. Han såede dem på skibet i et lille væksthus på dækket og nåede England i 1795 med 5 unge planter af Araucaria araucana, de første af arten i Europa. En særlig rolle kom den danske læge Nathaniel Wallich (Wolff) (1786-1854) til at spille som direktør for Botanisk Have i Calcutta (1817-47), efter at han var rejst ud fra Danmark og var gået i britisk tjeneste. Han opdagede og hjemførte mange plantenyheder (frø og levende planter), bl.a. Dendrobium-arter, som han sendte til Kew Gardens i London og til Botanisk Have i København, deriblandt Dendrobium pierardii, som dyrkedes første gang i Charlottenborg-Haven (4).

Ad A. c.

En afgørende, formidlende betydning fik en række fremtrædende gartnerier og planteskolefirmaer i Mellem- og Vesteuropa, deriblandt nogle som allerede i 1700-tallet skilte sig ud ved bemærkelsesværdige initiativer. I det foregående afsnit nævntes udsendte indsamlere til fjerne egne, som skulle sikre firmaernes udbud af nyheder, dels fra regulære ekspeditioner, dels fra opkøb på handelsstationerne og i nyoprettede kolonier. Det nyindførte plantemateriale dannede grundlag for udvælgelse og krydsninger. Blandt engelske firmaer dominerede Lee & Kennedy, Veitch & Sons og Hillier & Sons. – Veitch & Sons var et overordentlig alsidigt firma, som arbejdede med forædling af planter indenfor et bredt spektrum af frilands- og væksthusplanter. Hillier & Sons, som blev grundlagt i 1864, er det eneste eksisterende firma, hvor tredie generation har ført de gamle traditioner videre. Firmaet regnes for verdens største planteskole for træer og buske, og det var Edwin L. Hillier, som grundlagde den berømte samling af nyintroducerede træer og buske fra mange steder i verden.

I Tyskland kan planteskolefirmaet L. Späth føres tilbage til 1720.

Formidlingen af plantematerialet til handelsgartnerierne i videste betydning er fortrinsvis sket fra firmaer i europæiske frøavlscentre beliggende i klimatisk gunstige områder, f.eks. Syd-Frankrig og Mellem-Tyskland.

Ad B. a.

Anne Fox Maule har i Botanisk Haves Jubilæumsskrift fra 1974 (9) givet en oversigt over danske, botaniske ekspeditioner til oversøiske lande. Størsteparten tjente den botaniske forskning, men fra nogle rejser hjembragtes levende planter eller frø til Botanisk Have. Af betydning blev F. Liebmanns og C. Rathsacks rejse fra 1840-48 til Mexico. Indsamlingen af 44 Begonia-arter blev grundlaget for en specialsamling i haven, som senere udbyggedes af Axel Lange (10). A. Lange foretog udvalg og beskrev nye hybrider, og flere dyrkes stadig i og udenfor Danmark. Eksempelvis skal nævnes Begonia x pseudophyllomaniaca, hvor en af forældrene Begonia incarnata er hjembragt af F. Liebmann.

Fra J.P. Hjertings rejser over store dele af Syd-Amerika i årene 1947-56 og flere rejser i tresserne hjemsendtes eller medbragtes værdifulde indsamlinger, som via Botanisk Have er udnyttet i gartner- eller forædlerpraksis. Den førnævnte Begonia-samling blev suppleret med adskillige arter, derimellem Begonia davisii, Begonia boliviensis og Begonia veitchii, det er forældre til Knold-Begonie, Begonia x tuber-hybrida, opstået i England efter arternes indførsel 1864-67. - Hjertings hovedformål var at samle Kartoffel-arter, som kunne bruges i et forædlingsarbejde. Imellem de indsamlede arter bruges Solanum acaule til indkrydsning for at opnå frostresistens og Virus-x-resistens, og Solanum demissum for at opnå Kartoffelskimmel-resistens, og endelig bruges visse arter, som Solanum spegazzinii, Solanum oplocense og Solanum vernei for at opnå resistens mod Kartoffel-Rodål. Hjertings indsamling af Georgine-arter har efter udbud af frø i havens Index Seminum bevirket stor efterspørgsel fra udlandet. I årene 1958 og 1974 har G. Schlätzer (11) samlet i Syd-Amerika til Ørkenarboretet, og Nordisk Arboretudvalg har med bevilling fra Nordisk Kulturfond udsendt ekspeditioner fra de enkelte skandinaviske lande til forskellige egne i verden for at finde egnet plantemateriale til skov- og havebrug. B. Søegaard og S. Ødum har rejst i Nord-Amerika (12) og sammen med J.P. Hjerting i Syd-Amerika. H. Vedel og P. Søndergaard (13), Milde, Norge, har samlet i New-Zealand. Indsamlingsmaterialet kultiveres dels i Arboretet i Hørsholm, dels ved en række interesserede institutioner. Desuden tilbydes overskudsfrøet fra Hørsholm-Arboretets frøkatalog (14).

Ad B. b.

I et lille land som Danmark har de få eksisterende botaniske haver med deres omfattende plantesamlinger været ret enerådende som formidlere. I realiteten kan der i 1700-tallet nok kun være tale om Universitetets Botaniske Have (hvis nærmere indsats der gøres rede for i afsnittet II. 3.) og Rosenborg Slotshave (se II. 2.).

Omkring 1800 oprettes arboreter, og haveselskaber anlægger foreningshaver, hvorved planteformidlingen aktiveres.

Som støtte for undervisningen i botanik og havebrugsfagene blev der i 1858 anlagt en forevisningshave ved Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, og Johan Lange har i en fortegnelse fra 1871 (15a) gjort rede for havens oprettelse og samtidig udarbejdet en fortegnelse over plantede arter og varieteter. Af hensyn til havebrugsundervisningen måtte beplantningen også repræsentere adskillige varieteter og sorter, og trods senere års alvorlige indgreb er der bevaret værdifulde historiske plantninger af gamle Rhododendron-sorter, desuden et sortiment af Malus og Robinia, det sidste vist nok ret enestående for Danmark.

I Århus har kommunen i forbindelse med Bymuseet administreret en botanisk have, nærmest som arboret. Botanisk Institut under Århus

Universitet har til støtte for botanikerundervisningen i 1969/70 bygget et stort væksthus ved kommunens areal og er ved at udbygge et frilandsareal udenfor byen. Botanisk Institut har specialiseret sig i Thailand-planter og planter fra Middelhavsområdet.

Ad B. c.

Handel med planter og frø fra udlandet til Danmark kan spores ret langt tilbage og må have haft nogen betydning, idet dels forbud dels begrænsninger først i 1619, senere igen håndhævet i 1735 (specielt for frøhandel) (6) skulle beskytte og fremme gartnererhvervet her i landet. Indtil da forhandledes frø og planter ofte ved mellemhandlere fra hollandske og mellemtyske gartnerier. Fra midten af 1700-tallet udbyggedes bedrifterne til planteskoler eller handelsgartnerier indbefattende plantedrivning, hvorved også kravet til plantematerialet blev større. Et formodentlig knap fyldestgørende overblik over de tidligst indførte planter kan man få fra toldlisterne (15) og f.eks. fra planteregnskaberne (70) for Rosenborg-Haven.

Ønsker om nye plantearter til haver og parker og til handelskulturer gav dog fremdeles mulighed for udenlandske gartnerfirmaers direkte salg til købere herhjemme i kraft af større tilbud. Store leverancer af træer og buske kom fra planteskolefirmaet James Booth (34) (grundlagt 1800-12 i samarbejde med Casper v. Voght), Flottbek ved Altona. Hovedaftagerne var herregårdene. I overensstemmelse med den nye tids frihedsidealer blev herregårdshaverne anlagt efter engelsk forbillede, hvilket medførte krav om et mere nuanceret plantemateriale.

Den direkte levering fra udenlandske firmaer til private købere blev dog efterhånden afløst af handel imellem varebeslægtede firmaer, eller af specialiserede importfirmaer, som der skal gives eksempler på i den efterfølgende oversigt.

Ad B. d.

Indkaldelsen af udenlandske land- og havebrugere eller invandring af fremmede folkeelementer til Danmark har på flere måder haft afgørende indflydelse på indførsel eller forbedring af haveplanter. Til Amager indkaldte Christian II i 1516-21 hollandske familier, som bl.a. skulle forsyne København med grønsager (6). Det betydningsfulde ved deres indsats var udvalget af sorter og stammer, en bevidst vedligeholdelse og om muligt forbedring af det forhåndenværende grønsagsmateriale af Hvidkål, Gulerødder, Løg m.m., hvorved Amagerbruget viste vejen og samtidig blev grundlaget for en gradvis udvikling af frøavlen; om nederlænderne på Amager se nærmere dette årsskrift bd. 3 (1973) s. 45-59. To indkaldelser fra Frankrig og Tyskland blev afgørende for Kartoffel-avlens indførelse til Danmark, 150 år efter at den omkring 1564/70 var bragt fra Syd-Amerika, sandsynligvis Colombia til Spanien (7). Kartoflens første omtale er dateret til 1537 af Castellanos fra Colombia. Kartoffel-avlen spredtes fra Spanien til Italien og Øst-Frankrig og kom desuden via søkapere fra Syd-Amerika til England ca. 1590. Landflygtige, franske huguenotter (8), som

blev bosat i Fredericia 1719/20, indførte kartoffeldyrkningen. Den anden indførsel af Kartoflen faldt sammen med J. H. E. Bernstorffs indkaldelse af tyske familier fra Westfalen i 1768 (Kartoffeltyskerne) for at opdyrke Alheden. Tyskerne lærte de danske bønder dyrkningen, hvorved interessen for Kartoflen spredtes videre fra Jylland til det øvrige land.

Ad I. 1.

Vil man antydningsvis danne sig et billede af privatpersoners andel i hjemtagning af frø og planter, har man overraskende nok et ganske godt grundlag i Botanisk Haves arbejdsbøger fra 1790 til i dag. Man kan nemlig være ret sikker på, at planteinteressen hos mange er så bred, at forbindelsen med Botanisk Have er en udvej til at fremskaffe nye planter, men ikke den eneste. Hyppigt erfarer man, at skibspersonale har formidlet frø og planter eller kendskab til tropiske frugter. Fra de tidligere danske kolonier St. Croix og Tranquebar medtog især "Captainerne", som det kan læses, frø og planter til haven eller til privat dyrkning. – Apoteker Albert H. Riise (1810-82), apoteker på St. Thomas fra 1838-70, sendte mange planter til Danmark. I det hele taget har farmaceuter ofte bidraget til udbredelse af planter herhjemme; det gælder specielt læge- og krydderurter, som også kunne bruges i egen husholdning (18). Frantz Pechel (1748-1821) anlagde en forsøgshave med læge-, krydder- og farveplanter i 1768 og omtalte og anbefalede dyrkningen i Landhusholdningsselskabets Skrifter i 1770. Han påbegyndte dyrkning af Rheum palmatum i 1786 i Kongsberg, igangsat fra en plante fra Botanisk Have. I årene 1748-58 etablerede Johan K. v. Westen en tobaks-kultur på Rødegård, Fyn. To kendte farmaceuter, som dyrkede bl.a. indførte planter til eget brug, var Alfred N. Benzon (1823-84) og Ernst G. Lotze (1825-93) i Lotzes Have ved Odense, hvor der også fandtes et større væksthus.

Botanikere har ofte ydet en betydelig indsats der naturligt falder sammen med deres arbejde (J. F. Schouw, Johan Lange sen.), men at de også privat og som en hobby har bidraget ved indførsel af nye planter til havekultur findes i hvert fald ét eksempel på, nemlig dr. F. Børgesen, som til haven i Hellebæk indførte et meget stort antal planter, ukendte for Danmark. Mest kendt er vel Trochodendron aralioides, oprindelig modtaget fra Göteborgs Botaniske Have; senere lod han den formere op i D. T. Poulsens Planteskole. Også planteskoler (bl.a. Aksel Olsen) og Botanisk Have modtog mange nye arter fra ham. Med Børgesens bistand foretoges en opmåling og registrering af haven i 1946/47, publiceret i Havekunst (19). Efter ejerskiftet og delvis udstykning efter 1960 er plantebestanden gjort op igen (20), og på grundlag af F. Børgesens dagbog har man kunnet tidsfæste indførslen af ca. 80 Rhododendron (21) af oprindeligt ca. 150 plantede arter, de fleste nye herhjemme.

Hr. Strøm, vores Selskabs værdige Medlem, har i sin vakre Beskrivelse over Sondmør givet os en grundig og ordentlig Forteegnelse over alle 3 Naturriger, hvor han ved de Linnæiske Navne tydelig har bestemmet de i hans Egn forefaldende Vækster; hans Arbeider i denne Deel af vores Handlinger vise os, at han endnu i den Hensende med megen Lykke fortsætter sine Undersøgninger, og opretter saaledes det Tab, som vi have giort i Dr. Lockstor (a), som efter Hr. Pontoppidans Berettning døde fra et godt Forsæt. Ligeledes har Hans Høyærværdighed Hr. Biskop Gunnerus saavel i det Trundhiemske Selskabs (hvis Stifter han er) Handlinger, som og i hans nylig udgivne Flora Norvegica vist, at han hverken mangler paa Indsigt eller Evne til at dyrke denne Gudinde, som med saa mange Vndigheder indtager og med saa rene og uskyldige Fornøyelser belønner sine oprigtige Elskere.

§. 20.

Lysthaver ere i vore Tider flere end at de i en Hast lade sig opregne; da ikke allene de fleste store Herrer paa deres Herregaarde eller Sommersæder have prægtige Anlag og Indretninger, men endog mange fornemme Kiøbmænd og andre formuende Folk af Middelstanden holde Lyststeder omkring Byen, der i Pragt og Smukhed temmelig nærme sig til hine. Bernstorph, Bregnved, Gammel, Lethraborg, Borrebye, Friderichsdal, Emerum, kunne tiene til Exempler paa de første; Og Gientofte, Lyngbye, Nærum med de omliggende Egne give tilstrekkelige Prøver paa det sidste Slags. Vores Frugt- og Kiøkkenhaver give og nu omstunder de udenrigske lidet eller intet efter; da adskillige fornemme Herrer (b) holde saa dygtige Urtegaardsmænd, og anvende saa ansetelige Bekostninger paa disse Indretninger, at de med de nydeligste og beste Havefrugter paa den Tid blive forsynet, som de ere mest rare og begierlige; De saa kaldte Bieregardamme, som eller ser undragen, som saare til deres Navn, og de fleste Steder uden Porterne (Nørre og Øster i Besonderlighed) beboes af Urtegaardsmand, som med Asparesser, Sukkerærter, Bønner, Blomkaal, Jordbær, Ærtestokke og andre Kiøkkensager for billige Priser betiene Byen. Den meer og meer tiltagende Blomsterlyst forvelder ikke allene, at de foromtalte Urtegaardsmænd drive og tilsaleholde Aurikler, Anemoner, Hyacinther, Tazetter, Jonquiller,

(a) Adskillige Norske Planter ere af ham anførte i hans Dissert. de medicamenti. Norveg. p. 18.

(b) Deres Høygrevelige Excellencer af Bernstorph og Holstein Lethraborg ere mig i Besondelighed i den Henseende bekiendte.

Jonquiller, Fioler, Levkøyer, Gyldenlakker, Negliker, Tuberoser ꝛc. ꝛc., men at vi endog paa nogle faa Aar have seet vore Urtehaeder med adskillige smukke Rekruter (a) formeerede. Træskoler ere paa store Rosenborg, paa Østrehoim ved Farø-Mags Veyen, og i det grosse Lindt eller 24de Bieregdam med stor Fordeel for deres Eyere og Beqvemhed for de Kiøbende anlagde. Norge, som tilforn forskrev saa alle sine Havefrugter, er efter Pontoppidans (b) og Gartners (c) Vidnesbord nu ikke allene langt mindre trængende i dette Stykke end forhen: Men haver og efter Hr. Baades (d) Berettning dets Lysthaver zierede med saa mange og saa rare Vækster, at det langt overgaaer vores Formodning. Apothekerhaver, som forhen fattedes her ved Staden, haver Hr. Cappel ved og lige over for forige Kiøbenhavn anlagt, for deraf at forsyne Hospitaler og Byen med sikre og friske Urter. Men frem for alle anførte Poster fortiener den Frydenlundske (e) Samling af Nord-Amerikanske Træer og Buske at erindres, som en af de største og mestværdigste Nyeheder i Botaniqven paa vor Tid: hvilken kand tiene til et stort Bevis paa Videnskabens Tilvækst hos os, og den Smag, som fra Hove til Lave har udbredet sig.

§. 21.

At store Herrers Gunst, og Kierlighed til Videnskaberne er et af de kraftigste Midler til at befordre deres Opkomst og Tilvækst, behøver vel ingensteds, og mindst i denne Samling at bevises; Lykkelige ere derfore de Videnskaber, som faae Adgang til saa formaaende Vejendere, og dobbelt ja tredobbelt ykke-

(a) Mirabilis Longiflora L. er for 12 à 14 Aar siden først i vore Haver indførte; Amaryllis formosissima, her kaldet Iris Persica for kortere Tid siden; Ligeledes Reseda Odorata, Chiorpodium scoparium, her kaldet Helvetiere, er ey heller gammel i vores Haver; Campanula, speculum Veneris, og Stramonium Tatula ere yngere; Iris variegata, Dodecatheon Meadia, Delphinium elatum, Allium Moly Calendula hybrida og Zinnia multiflora erindrer jeg mig ikke for de to sidste Sommere at have seet.

(b) Pontoppidans Norges Beskrivelse 1ste Deel pag. 180.

(c) Gärtners horticultura Norvegica.

(d) Trondhiemske Samlinger 4de Deel fra pag. 372. til 416.

(e) Denne Samling findes 2 Miile fra Byen ved Fortsattet Frydenlund, og er for faa Aar siden fra England forskrevet: Jeg har seet der Liriodendrum, Kalmia, adskillige Sorter af Cratægus, Cornus Americanus, Spræer ꝛc.

1. C. F. Rottbøls beskrivelse af beplantningen i danske herregårdshaver i Afhandling om en Deel.....rare Planter ..og .. om Urtelærens Tilstand i Dannemark .. i 1766 og 67. (22).

Ad I. 2.

Omkring 1700 overtages og videreføres klosterhavernes traditionelle havekulturer af herregårdene. På dette tidlige tidspunkt spiller herregårdene også en formidlende rolle for udbredelsen af deres kulturer på egnen. Man skal nok skelne imellem kulturer til forsyning af herregårdshusholdningen og til plantning i haven og parken. I køkkenurt- og frugttrækulturerne sker større påvirkninger, særlig efter midten af 1700-tallet, fra Rosenborg Have (67), især hvad angår udviklingen af plantedrivningen. Niels Juel, Tåsinge (1714-66) indførte dog selv frugttræer fra Holland. Anvendelse af nye plantearter og -sorter bliver kun langsomt aktuel i slutningen af århundredet, efterhånden som ideerne fra Den engelske Landskabshave vinder indpas og afløser Barokken og Den franske Stil. Set i større sammenhæng er Danmark påvirket af den kulturelle og politiske udvikling i Vest- og Mellem-Europa. Ca. 1760-1800 indføres løvfældende træarter fra Nord-Amerika, og omkring 1850'erne bliver nåletræer mere almindelige. Om de tidligste anvendelser af nye plantearter får man et indtryk i C. F. Rottbølls (22) og præsten Ivar Dam Justs (23) beskrivelser. Nogle af de tidligste plantninger af træer og buske fra England kendes fra Frydenlund og fra en liste fra Nysø (24) over havens plantebestand 1799 med fortegnelse over 38 forskellige træer og buske. En ny kontrolleret liste fra Nysø er opstillet af Aksel Lange i 1931. – Fra Lerchenborg kendes fortegnelser fra før og efter omlægningen i 1855, og Aksel Lange har 1935 udarbejdet en planteliste over eksisterende arter, et arbejde som udnyttedes til etikettering af træerne.

	Plantnings-Aar.	Stamme-Diamet. 1F over Jord ot 1 Tomm. en	Heide 1 Fod.	Krone-Diameter 1 Fod.
Acer colchicum rubrum	1846	9	21	12
— Negundo	1858	4	8	6
— — fol. variegatis.	1862	3	14	10
— Pseudo-Platanus. . . . . plantet før	1843	12	40	20
— — fol. purpureis	1862	6	21	6
— — fol. varieg.	1846	8	26	16
— sacharinum	1848	5	15	6
Aesculus Hippocastanum . . . . plantet før	1843	28	50	40
— lutea	1871	2	12	3
— macrostachya. . . . . Busk	1848	•	5	6
— Pavia	1846	12	26	10
— rubicunda	1846	16	25	20
Ailanthus glandulosa	1867	3	12	4
Alnus cordifolia	1846	12	50	16
— — nervosa	1860	4	8	4
— incana . . . . . plantet før	1843	12	40	20
— — laciniata	1862	6	19	6
— oxyacanthifolia	1846	6	20	10
Amorpha fruticosa. . . . . Busk	1846	•	5	5
— Lewisii . . . . . —	1850	•	4	3
Ampelopsis hederacea, Espalier og slyngende	1846	•	12	12
Aristolochia Sipho. . . . . slyngende	1847	•	16	•
Aucuba japonica i flere Varieteter, Buske, som	1850	•	•	•
holde sig ret godt under Dækning af	1872	•	3	2
Grangrene	1873	•	•	•
Azalea pontica i flere Varieteter i Grupper .	18$\frac{70}{71}$	•	2	1
Berberis Thunbergii. . . . . Busk	1876	1	2	1
— vulgaris med Varieteter ere Alle ryddede, for ei at forplante Brand i Sæden.				
Betula alba pendula . . . . . plantet før	1843	28	50	30
— — - laciniata	1871	2	10	2
— fastigiata pyramidalis	1874	2	9	1
— purpurea.	1877	1	2	1
Bignonia (Catalpa) Bungeana; blomstrer hver Sommer	1873	3	9	3
— Catalpa; Spidserne bortfryse stedse	1861	4	6	4
— radicans; slyngende, blomstrer aarlig	1861	3	10	10
Buxus sempervirens	1845	•	•	•
— — arborea.	1846	•	•	•
— — angustifolia	1856	•	•	•
— — myrtifolia . . . . . ,	1856	•	•	•
benyttes Alle i Kjøkkenhaven til lave Hækker.				
Calychanthus floridus; Buske i Grupper . .	1846	3	4	4
Caprifolium aureum. . . . } Alle slyngende	1846	•	6	•
— macrophyllum } Alle slyngende	1876	•	8	•
— sempervirens . } Alle slyngende	1846	•	6	•
— vulgare . . . . } Alle slyngende	1846	•	6	•
Caragana arborescens	1846	4	10	6
— pygmæa	1846	2	5	4
Castanea vesca . . . . . plantet før	1843	12	26	16
— — heterophylla filipendula . . .	1862	3	4	2

2. En side af en afhandling af C. Gentz med fortegnelse over træer og buske som siden 1843 er indført og plantet i Vallø Stiftshave (25). Nyheder er nogle af Acer-varieteterne, Berberis thunbergii og Catalpa bungei, sandsynligvis også Alnus glutinosa 'Incisa', som her kaldes Alnus oxyacanthifolia.

C. Gentz har i to artikler (25) beskrevet indplantning af nyindførte arter til to herregårdshaver. Fra Ålholm på Lolland anføres "1500 forskellige Arter" plantet i 1833. I artiklen fra Vallø Stiftshave, skrevet 1878, fortælles om: "Sirtræer og Sirbuske, som siden 1843 er indførte og plantede efter omlægningen af Stiftshaven", med en samlet fortegnelse over arterne, deres plantningsår og dimensioner. For den indførselshistoriske forskning er følgende citat oplysende: "Vore indenlandske Handelsgartnere vare i Begyndelsen af den nævnte tid endnu ikke tilstrækkelig forsynede med saadanne Exemplarer af Planter, som behøvedes hertil, og jeg maatte derfor henvende mig til Dhrr. James Booth & Sønner i Flottbeck, fra hvis Etablissiment, på få undtagelser nær, Alt er blevet leveret, og fra hvem den nuværende Samling her i Haven aarlig er bleven forøget med nyere Plantearter for Friland".

To herregårdshaver har i særlig grad indført og plantet i større stil i væksthusene og i parkerne, nemlig Knuthenborg og Gisselfeld. I begge tilfælde skete det ved omlægning og nyanlæg under ledelse af den engelske landskabsgartner E. H. Milner. Knuthenborg park blev anlagt i 1871 og helt fornyet; Gisselfeld blev omlagt i årene 1888-98 med bevarelse af ældre partier. Beplantningerne på Gisselfeld fra begyndelsen af 1800-tallet kan føres tilbage til godsets egen planteskole Hesede (26), grundlagt 1813 som frugttræsplanteskole. Efter ansættelsen af plantør Hans Jacobsen i 1837 udvidedes plantningerne med mange sjældne planter, og af disse samme leveredes bl.a. planter til Botanisk Have. Et indtryk af Hesedes endnu bevarede bestand får man ved at læse Johan Langes opgørelse i Dendrologisk Årsskrift (27).

Ved velvilje fra Gisselfeld godsforvaltning og gartner Chr. A. Thomsen har det været muligt at gennemse plantelisterne fra 1891 (28) og fortegnelser over samtlige væksthuskulturer. Plantelisterne fra 1891 indeholder flere sjældne arter (f.eks. Cedrela sinensis, Cercis canadensis), som var ny for landet eller kun kendtes for Botanisk Have. Udvalget bærer præg af at stamme fra engelske planteskoler, og adskillige har næppe overlevet mange danske vintre. Listen præges ligeledes af englændernes forkærlighed for varieteter, ganske særligt bladfarvevariationer, som for en stor del var uprøvede herhjemme. Væksthuskulturerne på Gisselfeld har i mere end 100 år været kendt for deres mangfoldighed og kvalitet, og i den førte liste får man et godt indtryk af artsrigdommen. Der nævnes ca. 6-700 arter og sorter, bl.a. 35 Begonia.

På et helt specielt område, Kaktus-indsamling og -kultur, får Knuthenborg betydning i og udenfor Danmark. Greve F. M. Knuths interesse for denne plantegruppe resulterede i en meget stor samling, erhvervet bl.a. gennem indsamlingsrejser i begyndelsen af tyverne til Mexico sammen med Curt Backeberg. I to bøger (29/30) beskrives rejsen og indsamlingerne, og i en tredie bog, udgivet sammen med C. Backeberg (31), gives en generel behandling af emnet, en udførlig Kaktus-monografi. Disse nye, rige indsamlinger er førstegangs-indførsler til Danmark; men desværre gik hovedparten af den kostbare samling til

Zürich, da den skulle afvikles, især på grund af pladsmangel i Botanisk Have.

Et omfangsrigt arbejde er udført af Dansk Dendrologisk Forening siden stiftelsen i 1949 med beskrivelse og opmåling af en række herregårdshaver, gengivet i foreningens årsskrift. Forrest i dette arbejde var Kai Gram og især Johan Lange, som har skrevet de fleste ekskursionsberetninger (32).

En slags pionerarbejde blev gjort af brødrene N.E. og J.A. Hofman Bang, som i løbet af 1850'erne opførte stenhøje på Hofmansgave på Fyn og samlede stenhøjsplanter til ret omfattende kulturer (særlig aurikler) med salg for øje (33). Det blev begyndelsen til den yngste gren af gartnerkulturerne, staudegartneriet. Det første vidnesbyrd fra ca. 1810-20 om en samlet dyrkning af alpe-stenhøjsplanter i potter har vi fra Charlottenborg-Haven.

Ad I. 3.

Handelsgartneriets udvikling er sket over et længere tidsrum, dels udspringende fra og dels sideløbende med herregårdenes gartneri- og væksthuskulturer. Herregårdene igen fik de fleste planteimpulser fra Rosenborg Have. En større fornyelse kom i begyndelsen af 1800-tallet. Påvirkningen kom fra udlandet igennem trykte plantetilbud. Det udløste forklarende fagartikler i skrifter og nyudkomne fagblade, dels oversatte artikler, dels selvstændigt forfattede. Handelsgartnerne begyndte selv at avertere i aviserne, f.eks. i Adresseavisen, og udsendte de første kataloger. Fra Frederik J. Chr. Jensens første gartneri i Korsør (senere Århus) udsendtes et katalog i 1830 med bl.a. Begonia og noget helt nyt, fem Bregne-arter. I dagbladene indsatte han tilbud på Azalea og Rhododendron og potteplanter. Et godt indtryk får man gennem studiet af Have-Tidende (34) udgivet i årene 1835-43. Ved generalforsamlingen i "Selskabet til Havekulturens Fremme" i 1835 bortloddede man 4000 planter, og der gengives en fortegnelse over 133 plantearter og -sorter, indkøbt i Hamburg og til dels nye for Danmark. Af nye arter eller kulturer omtales i 1835 Yucca filamentosa til friland og Paeonia suffruticosa (arborea). En artikel i samme årgang fortæller om en vellykket Rhododendron-kultur startet i 1831 hos Raben, Christiansholm, det nuværende Ålholm med en arts- og sortsliste.

Orkideen, "Planternes dronning", som den ofte benævnes, hører vel nærmest til den yngste storkultur under handelsgartneriet. Hornemann nævner, ud over de europæiske arter, kun 3 asiatiske i kultur i 1815, blandt dem Cymbidium pendulum, indført 1802. Det har været en langsom udvikling, og de fleste arter og sorter blev dyrket i Botanisk Have, senere i herregårdsgartnerierne og hos privatsamlere (38). Den første danske orkidébog, udsendt af klosterlæge R. Nielsen, rummer et repræsentativt udsnit af dyrkede arter. Et udpræget pionerarbejde udførtes af Johannes A. Chr. Waterstradt (1869-1944). I de urolige ungdomsår fra 1888-1904 rejste han i Øst-Asien og samlede

sjældne planter, især orkideer til engelske, hollandske og tyske firmaer. 1904 startede han sit eget orkidégartneri på Lyngbyvej og indførte adskillige nye sorter og arter.

Ikke uden opmærksomhed læser man i 1. årgang af Have-Tidende, 1835 i to oversatte artikler om dyrkning af Kaktus, og man får indtryk af en voksende interesse. Dyrkning af kaktus, såvel som alle andre sukkulenter, har lige til vore dage været underkastet modens luner. Netop nu er interessen for sukkulenter helt i top over store dele af verden. Det betyder for Danmark en betydelig import af sukkulente planter. Kaktusgartner Bent Jørgensen, Vallensbæk, har udarbejdet en liste (41) over i dag kultiverede Kaktus og andre sukkulenter og opregner 10 arter til hovedkulturen og ca. 200 arter som bikultur. Sjældnere arter er direkte importeret fra Syd-Amerika, bl.a. gennem en dansk indsamler Eddie Warras, Brasilien, som ligeledes har sendt flere nyopdagede arter til Botanisk Have.

Ad I. 4.

Planteskolen har fra den tidligste begyndelse, da den fungerede som selvforsyningsplanteskole for de kgl. haver, herregårdene og lignende haver, udviklet sig til en række specialbedrifter. I Anton Pedersens Småskrift nr. 7 (42) om planteskolens historie er der gjort udførlig rede for denne udvikling. Af nærværende artikels forskellige afsnit kan man også se planteskoledriftens mangfoldige berøringspunkter. Når der er tale om indførsel af planter, har denne dog stort set været begrænset til få initiativtagere, fra hvem planterne er solgt videre.

Af slægten Vothmann fra Sønderjylland har Peter Vothmann (1666-1731) anlagt Danmarks første planteskole, og han dyrkede æblesorter indført fra Tyskland; sønnen Hans P. A. Vothmann (1712-1797) videreførte og udvidede bedriften. Tredje generation fortsatte firmaet og udsendte i 1804 et "tilbud" om at levere træfrø af nordamerikanske Sorter for "at være Lysthavere af engelske Haver og Anlæg behjælpelig". Frøet fremskaffede han fra England, og han rådede da over ikke mindre end 71 arter og varieteter af nordamerikanske nåletræer. 50 år senere var det Julius A. Bentzien (1815-1882), der skrev om indførsel og plantning af udenlandske nåletræer; ligeledes slog han til lyd for anvendelsen af nye stauder og frugtsorter. – Spørgsmålet om plantning af nåletræer fremkaldte en ikke uinteressant polemik med landskabsgartnerne, især R. Rothe, som ganske bevidst undgik plantning af nåletræer, hvilket forøvrigt også gjaldt anvendelsen af nyere løvfældende arter, en indstilling der allerede mærkes i hans tidligere omtalte dagbog. En anden fremsynet gartner, Frants C. J. Frisenette (1834-1912), hjembragte fra en rejse til Edinburgh i 1853/54 Chamaecyparis lawsoniana til Danmark, samme år som arten var indført fra Amerika til England. De henved 100 sorter, der er beskrevet af C. lawsoniana, er alle efter denne tid frembragt i planteskoler i England og på kontinentet.

Blandt fremtrædende planteskolefirmaer, der har været særlig virksomme ved indførsel og udbredelse af nye plantearter og -sorter, er Carl J. Brostrøm (1836-1917), hvis planteskole blev grundlagt 1864 i Viborg; H. L. Mathiesen (1829-1884), grundlagt 1854 i Korsør, og Dorus Th. Poulsen (1850-1925), hvis planteskole blev grundlagt 1878 på Frederiksberg og nu fortsættes af tredie og fjerde generation. Det vigtigste grundlag for studiet af de tre nævnte planteskoler er rækken af kataloger, særlig de ældste. Beklageligvis er de fleste optegnelser og anmærkninger vedrørende udenlandske forbindelser og dateringen for indførslerne forsvundet. Formand Petersen hos Svend Poulsen på Roskildevej førte en arbejdsbog i henved 40 år, den tid han var ansat ved firmaet, men den har desværre ikke kunnet fremskaffes. Anden generation, Dines og Svend Poulsen indførte flere sjældne nåletræer (f.eks. Picea breweriana) og Rhododendron samt prydbuske og stenhøjsplanter. Udenlandske leverandører var L. Späth og H. Hesse og flere hollandske firmaer.

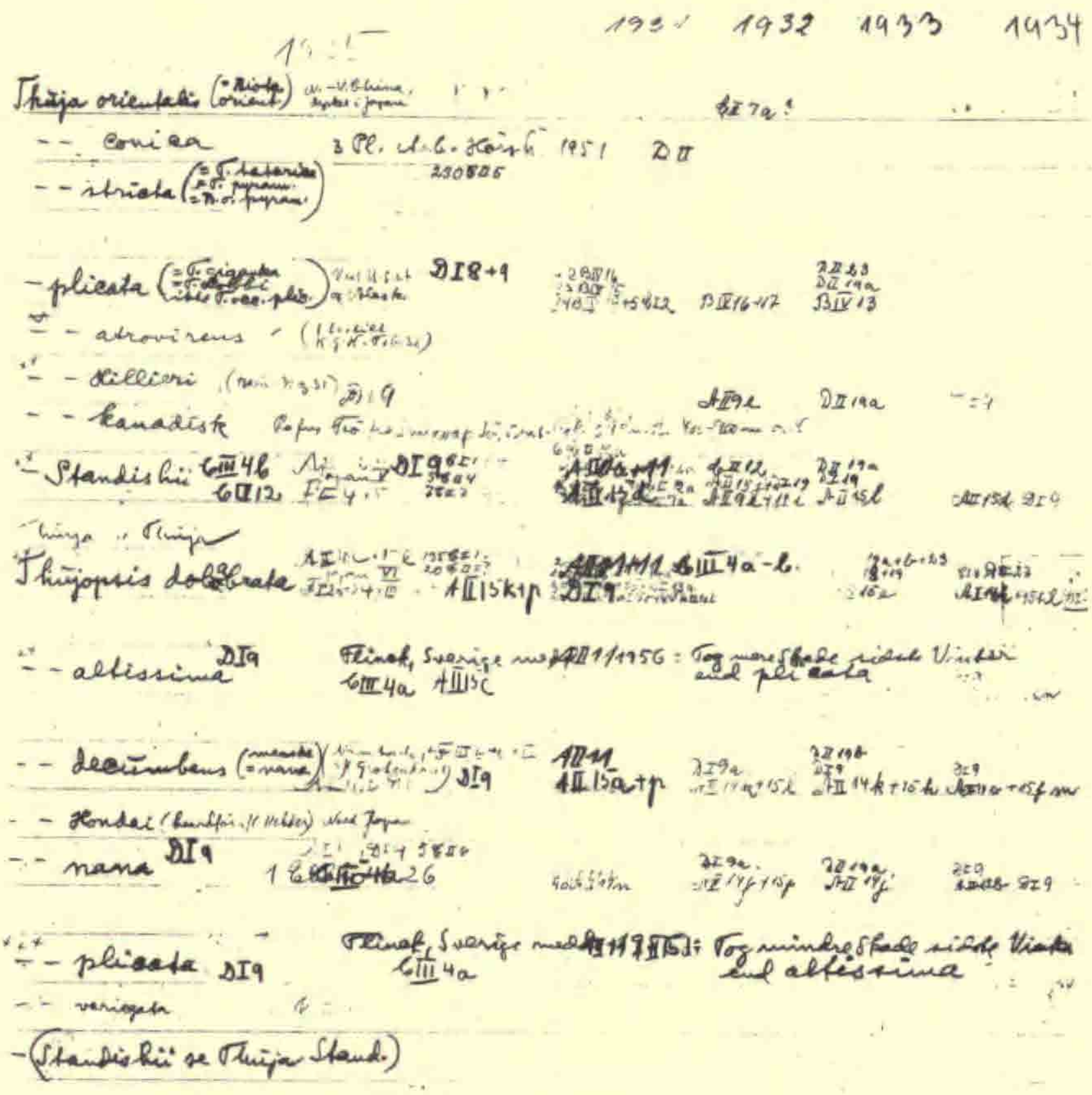

3. En side af Aksel Olsens kildeliste (47), ms. i privateje.

Næppe nogen dansk planteskole har indført så mange nye plantearter (både vedplanter og stauder) som Aksel Olsens planteskole i Kolding, grundlagt i 1917. Forbindelsen til Edinburgh's Botaniske Have, til plantesamleren E.H.M. Cox, flere udenlandske planteskoler, materiale fra J.F. Rock's indsamlinger i Kina, materiale modtaget via Botanisk Have m.m. er sammenlagt blevet registreret som over 5000 arter og sorter i en 200 sider stor arbejdsbog (47), ført fra 1925. Den repræsenterer et enestående dokument. Optegnelserne suppleres med et stort antal farvelagte, præcise tegninger med kommentarer. På et tidligt tidspunkt byttede Aksel Olsen planter med dr. Børgesen og modtog flere nyheder, bl.a. Davidia involucrata og Rhododendronarter. Her skal nævnes nogle få af hans egne introduktioner: Sinarundinaria nitida, Kolkwitzia amabilis, flere Rosenarter og egne tiltrækninger, f.eks. Rosa helenae 'Lykkefund'. Ved hjælp af hans egen planteliste skal i vedføjede Plante-Introduktions-Skema nævnes nogle af hans indførsler (side 46).

På et tidligt tidspunkt anlagde han den første danske geografiske have, som udvidedes til en større enhed "Syvdalen". I 1953 beskrev Aksel Olsen og Johan Lange plantesamlingen med plan over Syvdalen i Dendrologisk Årsskrift (48). I 1963 overtog Kolding Kommune Syvdalen med 10 ha af planteskolen og har derved sikret fremtiden en betydelig plantesamling med flere nyintroduktioner.

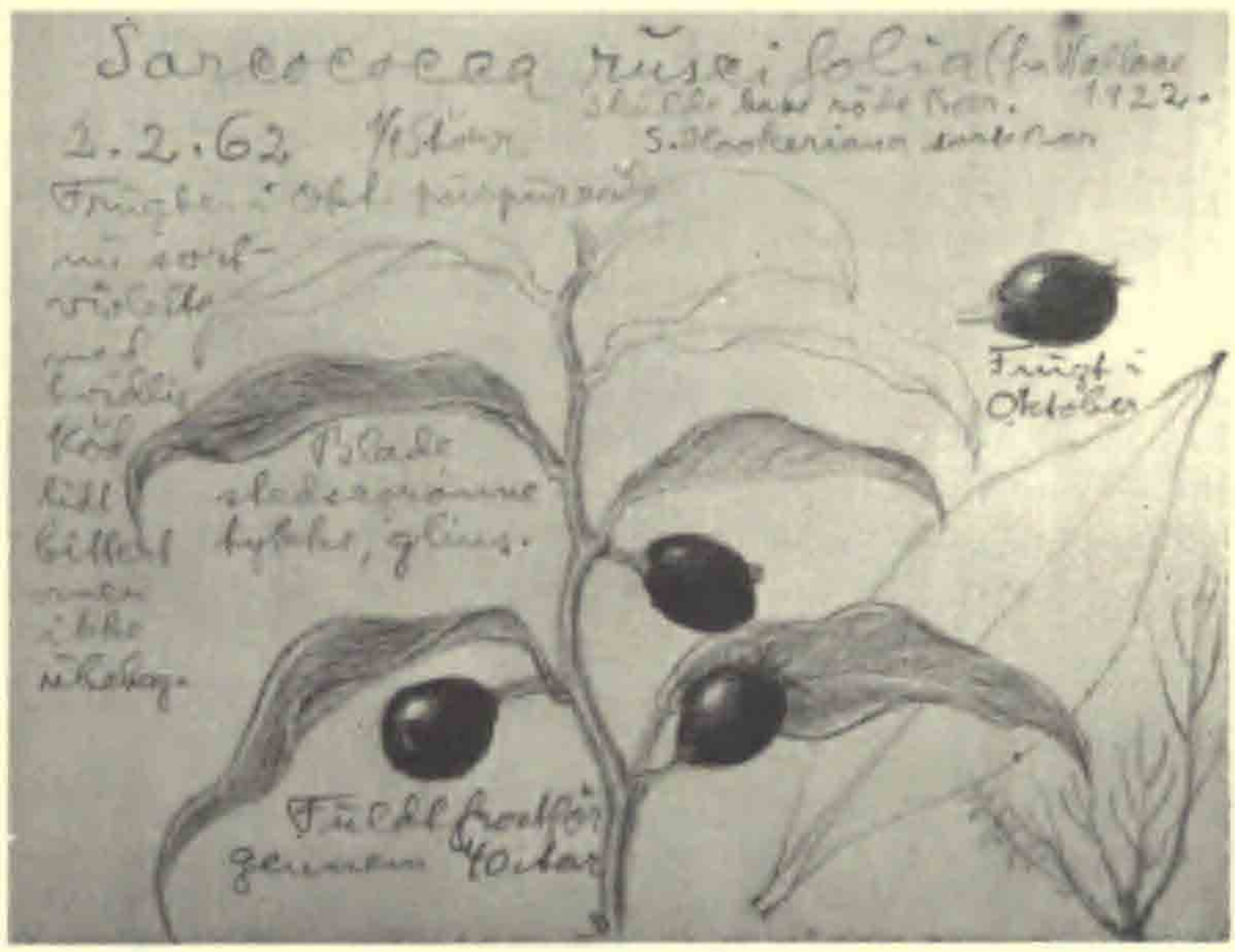

4. En af Aksel Olsens tegninger af de planter han har dyrket i sin planteskole. De allerfleste tegninger er helt eller delvis farvelagt med pastelfarver. AO's privateje.

Dyrkning af stauder er nævnt under Hofman Bang, D. T. Poulsen og Aksel Olsen. Køsters Planteskole, Brabrand udsendte 1917 (49) en staudebog med bl.a. omfattende sortsbeskrivelser inkl. Dahlia. Egentlige staudeplanteskoler, der har indført og solgt nye stauder, er Carl V. Lange, fra 1901 i Frederikssund, og N. W. Larsen nogle år senere i Tikøb. N. W. Larsen udsendte en serie meget velredigerede plantekataloger (50), men det er overfor mig blevet oplyst, at de ikke svarede helt til, hvad der fandtes under kultur, og de kunne derfor let føre til fejlslutninger m.h.t. indførsler. Det er dog uomtvisteligt, at sortimentet var meget stort, og i Bregne-samlingen må fremhæves mange nye arter og især varieteter. De fleste planter blev vist erhvervet i England.

Staudeplanteskolerne specialiseres nu, eksempelvis har E. Nørgaard i Kolding bl.a. koncentreret sig om Bregner og Frilandskaktus.

Ad I. 5.

Haveselskabernes historie er noget ældre og mere kontinuerlig end gartnerorganisationernes og havde en forløber i Det kgl. danske Landhusholdningsselskab, som blev stiftet i 1769, og som fra dette tidlige tidspunkt udsendte oplysende skrifter. Det kgl. Danske Haveselskab blev stiftet 1830, Det jydske Haveselskab blev stiftet 1873 og Østifternes Haveselskab i 1888. Sammenslutningen af de 3 selskaber skete 1899. I den lange periode har de enkelte selskaber i perioder udgivet flere tidsskrifter (Have-Tidende 1834-43), indtil det fælles tidsskrift Haven udkom fra 1901, en vidtspændende udvikling, som Johan Lange i Haven's Jubilæumsnummer 1976 (59) har gjort rede for. Johan Langes statistik om emnefordelingen i publikationerne oplyser om botanikkens svingende andel. Den er ret ofte sammenfaldende med artsbeskrivelser og omtale af nye planter. På et meget tidligt tidspunkt var Det kgl. danske Haveselskab (60) meget aktivt i formidlingen af nye plantearter og -sorter fra selskabets forskellige haver, med plantefordeling, udsalg (Georg Knipschildt (1821-1889) overtog i 1836 Haveselskabets blomsterudsalg og indførte Roser fra Italien), udstillinger med udgivelse af selskabets publikationer, indeholdende en stribe artikler om planter (J.K. Jørgensen). Fællesskriftet Haven har på samme måde ført denne linie videre. Som eksempel herpå kan vises tilbage til afsnit I. 1. (botanikere), hvor F. Børgesen på grundlag af sine erfaringer har skrevet artikler om henholdsvis nye træarter, frilandsorkideer, efterårscrocus og stenhøjsplanter i Haven.

I denne sammenhæng bør man også nævne specialisterne, som under arbejdet med et begrænset emne har samlet specialiteter, ofte nyheder de selv har skaffet fra udlandet. Nogle har givet deres viden herom videre i haveselskabets håndbøger, bl.a. Olga Nørgaard om Bregner (61), H. Ingemann Petersen om Iris (62) og V. Petersen om gamle Roser (63). V. Petersen samler og dyrker gamle Rosen-sorter og har gennem sit store arbejde udvirket genindførsel af gode, men glemte sorter.

Ad I. 6.

Oprettelse af selskaber eller foreninger med et snævert interesseområde, udløst af forkærlighed til en plantegruppe eller en bestemt slægt, er ikke af nyere dato og er undertiden ansporet af lignende sammenslutninger i udlandet. Dansk Chrysanthemum-Selskab stiftedes i 1897, og de første Orkidé-entusiaster grundlagde Dansk Orchidé-Selskab i 1909, medens det nuværende blev oprettet 1960 og udsender eget blad, Orchideen. Fra de senere år kan nævnes Nordisk Kaktus-Selskab, som blev oprettet 1965, og som siden har udsendt egen publikation, og Rhododendronkredsen fra 1964, en arbejdskreds under Dansk Dendrologisk Forening. Kredsen har udsendt en række Meddelelser. Lathyrus- og Rosenselskabet blev grundlagt i 1937 og afløstes i 1973 af Nordisk Rosenselskab.

Der kunne med god ret nævnes endnu flere sammenslutninger, men fælles for dem alle er, at de ved medlemmernes egen aktivitet, undertiden nærmest ildhu, på eget initiativ dyrker og indbyrdes udveksler et ikke ringe antal nyindførte planter, f.eks. Orkidé- eller Kaktusarter eller sorter af Chrysanthemum, Dahlia eller Roser. Nogle "nye sager" omtales eller ligefrem tilbydes i bladene, andre avlere bevarer deres som klenodier. Et par fremtrædende amatørspecialister er: G. Sydow, København, med en meget righoldig samling frilandskaktus, bl.a. med mange varieteter, Johannes Hedegaard, Kgs. Lyngby med formering og kultur af adskillige førstehåndsindførsler af Rhododendron, og Erik Aarestrup (64), Sønderjylland, der har en betydelig samling bregner, bygget op på basis af hans medlemskab af udenlandske bregneselskaber, især The American Fernsociety. Han har udgivet en bregnebog baseret på egne dyrkningserfaringer. Et medlem af Orchidé-Selskabet, H.B. Thomasen, har på rejser samlet orkideer og dyrker et stort antal i eget væksthus, og erfaringer er nedfældet i en bog om Tropiske orkideer som hobby (65).

Ad II. 1.

Fra 1700-tallets begyndelse og første halvdel af 1800-tallet har først præster og noget senere lærere, dels på grund af lovgivningen, dels på eget initiativ bidraget til udviklingen af havebruget, ja var næsten en tid læremestre for gartnere. Nævnes kan Hans Bjerregaard (1766-1860), som ved præstegården "Hede" anlagde en 7 tdr. land stor plantage, som i årene 1826-1833 uddelte i alt 600.000 nye træer og buske til landboerne.

J. Wøldikes (1819-1887) noget videregående arbejde udstrakte sig til frembringelse af nye Æble- og Kirsebær-sorter.

Af særlig betydning blev præsten Esaias Fleischers (1732-1804) bog (66) fra 1782: Forsøg til en dansk Haugebog, som med en vis ret kunne kaldes en forløber for en lærebog og på denne tid må have påvirket mange, da den var den mest læste bog på havedyrkningens område. Både i indledningen og i kapitlerne henvises til litteratur og havebrugsforhold i Europa.

Ad II. 2.

I bogen Danmarks Havebrug og Gartneri (16) giver Clement Jensen en bred skildring af de kongelige haver, og i Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab beretter Hother Paludan særskilt om Rosenborg Kongelige Driverihave og Gartnerlæreanstalt (67). De kongelige haver udgør et bredt kulturhistorisk emne og er som sådan naturligvis behandlet fra mange synsvinkler, f.eks. Kongens Have (Rosenborg Have) (68) og Kronborg Have (69). Sidstnævnte have har fra 1400-tallet været på samme sted som nu, men underkastet skiftende udformninger efter de fremherskende havestilarter. Hvis man kunne fremskaffe mere detaillerede plantefortegnelser og indførelseslister fra de enkelte perioder, ville man kunne opstille et enestående eksempel på en kontinuerlig udvikling for Kronborg Have og Marienlyst. Ved Københavns Slot lod Christian III i 1558 indrette en urtegård, og snart følger lignende urtegårde ved de øvrige kgl. slotte med et udvalg af frugttræer, køkkenurter og nogle prydplanter, som dyrkes et godt stykke ind i 1700-tallet med gradvis fornyelse og forøgelse af sortsantallet, og som man tildels kan finde oplysninger om i Øresundtoldkammers regnskaber.

266

botanisk Gartner Mørch, Assistent Fellberg og Slotsgartner Petersen havde erholdt de fleste Stemmer.

Endelig foretoges Lodtrækning over en Samling af omtrent 400 Potteplanter, hvoriblandt efterfølgende tildels nye og her hidtil ubekjendte Zierplanter, som Hr. Fellberg, da de af vore Handelsgartnere til Udstillingen indsendte Planter ikke frembøde tilstrækkeligt Udvalg, under sit Ophold i Hamborg havde havt den Godhed at udvælge og indkjøbe til Fordeling mellem de Medlemmer, som havde tegnet sig til Deeltagelse i denne Lodtrækning:

h betyder haardfør Frielands Plante. k betyder koldt Huus eller Stue og v varmt Huus eller Stue-Plante.

Acacia linifolia. Ny Holland. Kold Stue Plante. Longjord eller anden ugjødet Jord. Blomsteer hele Sommeren med smaa bleggule vellugtende Blomster. Sparsom Vanding om Vinteren.

pendula eller **conspicua.** St. Helena. Nedhængende Grene næsten som Græderpilen. Gule Blomster om Efteraaret. Samme Cultur som **linifolia.**

melanoxylon. k.

foliosa. k.

myrtifolia. k.

vestita. k.

Anagallis grandiflora. k.

Andersonia sprengelioides. k.

Alstroemeria aurea. Peru. k. Bladejord og sandet Løerjord. Temmelig dyb og vild Potte. Kan ligesom de øvrige Arter af denne Slægt udplantes i frit Land om Sommeren, hvor den blomsteer forteinligt.

Ardisia colorata. v.

Azalea ind. fl. albo. k.
phoenicea. k.
pulchra. k.
} Alle de indiske Azaleer adskille sig derved fra de caucasiske og amerikanske, at de beholde deres Blade om Vinteren, og at deres Blomster have 10

267

Støvtraade, de andres derimod kun 5. De ere alle Stueplanter, der om Foraaret udfolde deres rødige vellugtende Blomster. Langjord og skyggefuldt Sted.

Banksia Cuninghamii. k. Ny Holland. Langjord eller anden let Jord.

Billardiera fusiformis. k.

Cyclamen persicum. k.

Citrus sinensis. k. Mandarin Appelsin. Bliver kun 3—4 Fod høi og frembringer hvert Aar en Mængde søde og behagelige Frugter, der have det Fortrin for de andre Oranger, at de modnes paa fem à sex Maaneder. Dens nette Vext og Bygning gjør den særdeles skikket til at dyrkes i Værelserne, hvor den naar den bliver bekjendt, snart vil fortrænge de øvrige Sorter Oranger.

myrtifolia. k.

Cactus alatus fl. albo. v.
Cereus Boydii. v.
hybridus. v.
Schottii. v.
Mallissonii. v.
} Disse Cactus ere samtlig nye og udmærke sig ved deres fortrinlig skjønne Blomster.

Cineraria bicolor. k.

Coræa pulchella. k.

Chironia Barcleyana. k.
grandiflora. k.
} Alle Chironierne ere endige men skjelne Smaaplanter, der ikke leve længe, det er derfor forsigtigst at saae eller stikke dem hvert Aar i let nærende Jord; de taale kun liden Fugtighed.

Calceolaria aurantiaca.
Cleopatra.
Don Quixote.
Harlequin.
} Sydamerika. Let sandblandet Jord. Halv Skygge. Løst Sted om Vinteren i en kold Stue, og lidet

5. Uddrag fra Have-Tidende 1835 med en liste over nyindkøbte planter fra Hamborg til bortlodning. Flere nyheder skjuler sig under navnene.

Havebrugets påvirkninger sydfra omkring 1700 er bl.a. kendt ved gartner Johan Clodius' (død 1670) virke ved slotshaven i Gottorp, hvor han blev kendt som: "en vidt berømt og forfarn Gartner, der havde indført mange nye italienske og franske Kiøkkenvekster". Hans omfattende virksomhed på Gottorp har også direkte haft indflydelse på udviklingen af Rosenborg Have. Ikke mindst sidstnævnte have, dog også i samspil med de øvrige kgl. haver, har på havebrugsområdet indtaget en førerstilling i Danmark og har været en væsentlig faktor i gartnerfagets udvikling. Derfor kan det undre, ved gennemgang af forskellige beretninger og optegnelser, hvor lidt der er bevaret og nedfældet for at tidsfæste indførsler af planter. Kong Christian IV var meget planteinteresseret og sendte sine urtegårdsmænd til Frankrig eller Holland for bl.a. at købe Vinstok, Fersken og Figen. Den botaniske interesse blev understreget ved ansættelsen af lægen O. Sperling fra 1638, hvorved Rosenborg Have en overgang langt overgik den gamle botaniske have ved Skidenstræde. Bygningen af orangeriet fra 1701 betød en ny æra for baljeplanterne, og udover de typiske planter Oranger, Myrter og Laurbær indførtes snart nye arter. I Europa havde man i mere end 100 år brugt baljeplanter om sommeren i haverne, og skikken førtes også til Danmark. Ivar Dam Just (23) beskriver nogle "kælne Træer og Buske i Ballier" i 1774.

I slotsregnskaberne for Rosenborg Have og Orangeri (70) fra 1741-1842 er oplysningerne om plantebestanden sparsomme, og det er påfaldende, at de samme arter af baljeplanter og andetsteds (16) nævnte "indianske Vækster", som blev anskaffet i J.C. Kriegers embedstid, kan følges 100 år frem.

I den tidligste inventaroversigt fra 1741-42 gives en samlet klassificeret højdeangivelse i fod og tommer for alle "Orange und Citronenbäume", samt for "Myrthen", og i listen over udenlandske vækster opregnes:

ROSENBURGER ORANGERI INVENTARIUM No. 1.

Unterschiedliche ausländische Gewächse

1	Spina Christi	= Paliurus spina-christi
1	Jacobea Africana	= Senecio rigidus
1	Pinus	= Pinus pinea
2	Arbor Judæ	= Cercis siliquastrum
2	Wilde Jasmin	= Philadelphus coronarius
1	Gelber Jasmin	= Jasminum fruticans
16	Laurus Alexandrinus	= Danaë racemosa
3	Fillereca	= Phillyrea angustifolia og latifolia
1	Genista Hispanica	= Genista hispanica
2	Jucca Gloriosa	= Yucca gloriosa
3	Ketmia Arabica	= Hibiscus syriacus
1	Lentiscus	= Pistacia lentiscus
1	Oliventanum	= Olea europaea
2	Oliander fl. simp.	= Nerium oleander
3	Laurus Cerasus	= Prunus laurocerasus
2	Flor Leonoris	= Leonotis leonurus
1	Laurus Americanus	= Haematoxylon campechianum

Mutterfindliche auslandi-
sche Gewächse

Stück.

1. Spina Christi
1. Jacobea Africana.
1. Pinas
2. Arbor Juda.
2. Wild. Jasmin
1. Gelbr. Jasmin
16. Laurus Alexandrinus
3. Fillerea
1. Genista Hispanica
2. Jucca Gloriosa
3. Hetme Arabica
1. Lentiscus
1. Oliven baum
2. Oliander fl: Simp:
3. Laurus Cerasus.
2. Flos Leonoris
1. Laurus Americanus

Exotica.

Stück.

4. Jasminum Catalonicum.
36. Cupres.
1. Aloe Americ. folio striato.
1. Ficoides
1. Hyaz. afinis afric.
1. Rosa Chinensis
1. Jasminum arabicum
1. Iris albus Florentina
4. Dattel.
1. Oliander fl: Pleno
1. Johannis Brodt
1 Tulpa Arbor.

Exotica

4	Jasminum Catalonicum	= Jasminum officinale
36	Cupres	= Cupressus sempervirens
1	Aloe Americ folio striato	= Agave americana fol. var.
1	Ficoides	= Ficus carica
1	Hyaz afinis afric.	= Galtonia candicans (Agapanthus africanus?)
1	Rosa Chinensis	= Hibiscus mutabilis
1	Jasminum rabaticum	= Jasminum sambac ?
1	Iris albus Florentina	= Iris florentina
4	Dattel	= Phoenix dactylifera
1	Oliander fl. Pleno	= Nerium oleander fl. pl.
1	Johannis Brodt	= Ceratonia siliqua
1	Tulipa Arbor	= Magnolia grandiflora

Udover opgørelsen af det samlede antal frugttræer inkl. Valnøddetræer igennem alle år nævnes: i 1743 "Cedrus Libonatus", i 1749 plantet "Maulbeer Espalier" (= Morbær), i 1837 drivning af "Hyacinther, Tulper, Tazet, Svibler, Helleborus samt Granat Træer", og samme år indrettes en kasse (drivkasse) til Cactus, en til Amaryllis og andre tropiske planter og en til Levkøjer, og i 1842 nævnes Syrener til drivning.

Fra 1700-tallets begyndelse og 200 år frem kan man dele de gartneriske sysler op i følgende to kategorier: 1) hoffets forsyning af frugt og grønsager og 2) anlæg og vedligeholdelse af prydhaven og parken. Prydhaverne og parkerne blev udformet efter de dominerende stilarter; hvad enten det var til hække, kant- eller solitærplantning, var plantematerialet begrænset til få europæiske arter. Selv efter indførslen af den engelske havestil (landskabshaven) arbejdede man til dels efter de æstetiske normer, der påstår at de fleste nyindførte træer føles som fremmedelementer, og en fremmedartet plantebestand er uønsket i det danske landskab.

Johannes Tholle berører i sin skildring af gartnerne ved Frederiksberg Have (71) planteindførslen og beplantningen ved Frederiksberg Haves begyndelse ca. 1685. Der gengives en stærkt medtaget og til dels ulæselig liste fra 1690-1692 over leverede planter til Prinsegårdens Have og en rekonstrueret oversigt (oversættelse) af listen. Planterne er leveret fra Lybeck og Sønderborg, mest frugttræer med sortsangivelse, desuden Laurbær, Gyvel, Buxbom og Hyacinter. Af interesse er også Peter Petersens liste over indkøbte planter til Frederiksberg Have ved dennes omlægning i 1798; heraf er kun få træer bevaret. Fra tiden ved ophøret af havens 40 års forpagtningsperiode i 1880'erne gengives en liste fra handelsgartneriet (71).

En meget betydningsfuld indsats er ydet af Chr. Fr. Schmidt (1734-1828), som var slotsgartner (72) i Frederiksberg Have fra 1775-86. Han anlagde bl.a. en planteskole til uddeling af frugttræer, og senere under embedsrejser i alle dele af monarkiet fik han oprettet frugttræplanteskoler ved slotshaverne. Tillige forsøgte han ved påvirkning af forstvæsenet (73) at indføre plantning af nåle- og løvtræer. Efter sin ansøgning om afsked fra 1786 etablerede Chr. Fr. Schmidt sig ved Haderslev og oprettede en planteskole og udsendte et katalog. Han har udgivet flere bøger, og blandt dem er af særlig betydning bogen: Forslag til nogle Forbedringer i Hauge og Træfrugt Dyrkningen samt nyttige inden- og udenlandske vilde Træers Opelskning (74), idet den indeholder en fortegnelse over planter i planteskolen på Nygaard ved Haderslev. Det er den første fortegnelse af denne art. Bogen er rig på oplysninger, og i indledningen gives en nedslående bedømmelse af kvaliteten og sortsægtheden af de træer, der leveres fra udlandet, og som yderligere forringes af vanskelige transportbetingelser. Han nævner, at af 40 modtagne pæresorter "... faldt det hele mægtige Sortiment ned til 7 Sorter ...". Efter indledningen følger en lang fortegnelse over frugtsorter, omfattende 32 Æblesorter, 21 Kirsebærsorter,

16 Blommesorter, 2 Ferskensorter, 3 Abrikossorter, og en fortegnelse over de ved Nygaard dyrkede træer og buske med flere nordamerikanske og sydeuropæiske arter. Sorter og arter er beskrevet fra et botanisk såvel som fra et nytte- og anvendelsessynspunkt.

126 127

Klasse.	Latinske Navne.	Tydske Navne.	Danske Navne	pr.	Brug og Nytte.
2. Diandria Monogynia.	† Ligustrum vulgare.	Hartriegel.	Ligustrum.	Lß. 1	Til Lystbosketter, Hekker og deslige. Veeden er meget haard og kan bruges til smaaet Dreierarbeide og deslige.
	Ligustrum Italicum.	Italienischer Hartriegel.	Italienisk Ligustrum.		Ligeledes.
5. Pentandria. Monogynia.	† Lonicera Periclymenum.	Speckliljie, Geisblat.	Kaprifolium.	2	Til Lystbosketter, at bedekke Lysthuse og deslige med. NB. Den snoer sig med sine Ranker om Træer og andet hvorved den kan holde sig og groe i Høyden.
	† Lonicera diervilla.	Akadischer Lonisere.	Nordamerikansk Lonisere	1	Til Lystbosketter. NB. Den løber meget vidt ud med sine Rødder.
	Lonicera tatarica.	Tarsarischer Lonisere	Tartarisk Lonisere.		Til Lystbosketter.
5. Pentandria Monogynia.	Lycium europaeum.	Europäischer Bocksdorn.	Europæisk Boktorn.		Til Lystbosketter.
	Lycium barbarum.	Afrikanischer Bocksdorn.	Afrikansk Boktorn.		Til Lystbosketter.
22. Dioecia Dodecandria.	Menispermum canadense.	Canadischer Mondsaamen.	Halvmaaneranker.		Til Lystbosketter, at bedekke Lysthuse og deslige med. NB. At jeg har kaldet den Halvmaaneranke, er af den Aarsag at Frøet ligner en Halvmaane og Træet giør lange Ranker.
12. Isocandria. Pentagynia.	† Mespilus germanica.	Teutscher eßbarer Mispel.	Mispel, Aabenrøv.	8	Til at bære Frugt, som undertiden finder sine Liebhabere.
	† Mespilus pyracantha.	Stachlichter, immerer grüner Mispel.	Bestandig grøn Mispeltorn.	4	Til Lystbosketter, Hekker og i god beskyttet Beliggenhed til levende Hegn
	Mespilus cotoneaster.	Quitenmispeln.	Biergmispel.		Til Lystbosketter.
22. Dioecia Tetrandria.	† Myrica gale.	Gemeiner Gagel	Porß.	4	Til Lystbosketter. NB. Den bruges af gemeen Mand sommesteder, enten med eller isteden for Humle ved Ølbrygning, men skal være skadelig.

Danske Klasse.

•. En side fra C. F. Schmidts bog Forslag til nogle Forbedringer i Hauge- og Træefrugt-Dyrkningen....1793. (74).

Ved sammenligning af Rosenborg-inventarlisten fra 1741 med Sorgenfri Slothaves (75) noget mere udførlige beskrivelse og liste fra Sjællandske Rentekammer, dateret 1735, kan man fastslå en vidtgående overensstemmelse mellem de dyrkede planter i "Drifvehuuset" og i "Haugen" og at planterne benævnes ens. Nye planter er: "Nux Malebaricha (= Myristica malabarica), Granatæbletræ, Rosmarintræer, Dobbelte Violer, Pompelmos (= Citrus grandis), Amarum Verum (Teucrium marum) og Geranicum" (= Pelargonium). Men også nok så oplysende er beplantningens sammensætning i havens forskellige kvarterer.

Den gennemførte omlægning i 1950'erne og 1960'erne af den landskabelige del af Marmorhaven i Fredensborg Slotshave skyldes ikke mindst Dronning Ingrids store have- og blomsterinteresse, som har manifesteret sig på flere områder. Den omfattende plantning af Rhododendron og andre surbundsplanter samt planter til bunddække, bl.a. Primula, er ofte gennemført med planter, som er førstegangsintroduktioner, hvilket bl.a. også er tilfældet med orkideerne i det opførte orkidévæksthus i slotsgartneriet.

Ad II. 3.

Københavns Universitets Botaniske Have har på flere felter indenfor havebruget bidraget med indførsel og fordeling af haveplanter. Indledningsvis nævnes den internationale byttehandel med frø og planter, som der allerede berettes om af Ole Worm omkring 1620 (Carl Christensen 1924-26). Mere regelmæssige forbindelser og faste rammer for denne virksomhed kendes først fra oprettelsen af Oeders Have og Charlottenborg-Haven, og i de ældste bøger, først fra 1790 (4), kan man få et indtryk af de vigtigste udenlandske forbindelser og af de plantearter og kulturplanter, man har hjemskrevet. Det er de gamle Botaniske Haver i Tyskland (Leipzig, Göttingen, Berlin), i Holland (Amsterdam, Leiden), i Frankrig (Paris) og i England (Cambridge), der er blandt hovedforbindelserne. Et par udpluk kan nævnes: 1794 sender herr Wendland, Herrenhausen, 74 portioner frø af én- og to-årige planter og lave stauder; i 1817 sender handelsgartner Wrede, Braunschweig, et større sortiment af Rosen-sorter, og firmaet Lee & Kennedy, England, sender 1806 gentagne gange træer, buske og stauder overvejende af amerikansk oprindelse.

Nogle løsrevne notater: 1791 sender prof. Nic. L. Burmann, Leiden, adskillige løg- og knoldvækster, deriblandt Wachendorfia, Protea og Ornithogalum arabicum, og 1811 modtages 21 alpeplanter fra Norge og 178 alpeplanter og Salix fra Schweiz.

Til støtte for Botanisk Haves økonomi solgtes planter og frø og fremdrevne hollandske løg indtil 1830. Det er nærliggende at tro, at denne handel har bidraget til spredning af nye plantearter. Efter 1830 og indtil dato har haven kun praktiseret bytte, og flere nyheder har ad denne vej fået udbredelse hos private havebrugere eller hos gartnere.

For at danne sig et reelt billede af havens betydning må man erindre sig, at der altid vil være en væsentlig forskel på antallet af såede frøportioner og nye plantninger og det endelige antal, der lykkes i kultur. F.L. Holbøll håndskrev det første katalog over havens planter ca. 1797 (76), åbenbart inspireret på sin Englandsrejse af W. Aiton's (1731-93) første plantekatalog i Kew, Hortus Kewensis i 1789. Holbølls katalog, som skal sammenholdes med havens indgangsbøger og notater på frøopbevaringsposer, rummer vigtige oplysninger om oprindelse og data for modtagelse. En kortere oversigt over de vigtigste indførsler til frilands- og væksthuskulturer er af forfatteren til disse linjer sammenstillet i en artikel i Botanisk Haves Jubilæumsskrift (77). Kun 8 år

efter at Holbøll havde skrevet sit katalog, i 1805 og igen i 1808/9, forfattede J. W. Hornemann lister over plantebestanden i haven; disse efterfulgtes i 1815 af et trykt plantekatalog (78) med artsbeskrivelser og supplement i 1819 (79). Begge bøger er værdifulde kildeskrifter, idet Hornemann ved størsteparten af de anførte arter tilføjer indførselsåret til haven, hvilket oftest også dækker første indførsel til Danmark.

SYNGENESIA. SUPERFLUA. 825

995. GEORGINA.

1. G. VARIABILIS: caule nudo, fol. pinnatis. *W. E.*
— α. *purpurea.* β. *lilacina.* γ. *pallida.*
Hab. in Mexico. ♃. F. *intr.* 1806.

2. G. COCCINEA: caule pruinoso, fol. biternatis *W. H*
— α. *coccinea.* β. *crocea.* γ. *flava.*
Hab. in Mexico. ♃. F. *intr.* 1810.

996. DYSSODIA.

1. D. POROPHYLLUM. *W. E.*
Hab. in Mexico. ⊙. C. *intr.* 1811.

997. BOEBERA.

1. B. CHRYSANTHEMOIDES. *W. Sp.*
Hab. in Carol., Florid., Mexic. ⊙. D. *intr.* 1804.

998. TAGETES.

1. T. LUCIDA: fol. simplicibus lanceolatis tenuissime serratis basi ciliatis. *W. Sp.*
Hab. in Mexico. ♃. F. *intr.* 1802.

2. T. PATULA: fol. pinnatis: foliolis lanceolatis ciliato-serratis, pedunculis 1-floris subincrassatis, calycibus lævibus, caule patulo. *W. Sp.*
Hab. in Mexico. ⊙. D. — β. *flor. dupl.*

3. T. ERECTA: fol. pinnatis: foliolis lanceolatis ciliato-serratis, pedunculis 1-floris ventricose incrassatis, calycibus angulatis, caule erecto. *W. Sp.*
Hab. in Mexico. ⊙. D. — *Var. plures adsunt.*

4. T. MINUTA: fol. pinnatis: foliolis lanceolatis serratis, terminalibus subdecurrentibus, pedunculis multifloris squamosis, floribus coarctatis. *W. Sp.*
Hab. in Chili. ⊙. D. *intr.* 1807.

5. T. TENUIFOLIA: fol. pinnatis: foliolis linearibus serratis, serraturis inferioribus elongatis, caule

8. En side fra J. W. Hornemanns Hortus regius botanicus. 1815. Bemærk angivelserne af introduktions-data for planter i Botanisk Have ved Charlottenborg i København. De anførte årstal på denne side er også førsteindførselsår for Danmark.

På forskellige måder har Botanisk Have været med ved udbredelsen af planter, og der kan nævnes flere udstillinger, der har været afholdt i væksthusene. For gartnererhvervet gav udstillingen af hængeplanter inspiration til start af nye kulturer. Axel Lange har i et særtryk af Gartner-Tidende (80) beskrevet udstillingens arter og deres kultur og for de fleste planter skrevet om opdagelsestidspunkterne og indførsel til Danmark. – H. Nilaus Jensens specielle interesse for Hedera, Vedbend, blev grundlaget for en omfattende undersøgelse inkl. indsamling af materiale (81), og en artikel om variationerne i Hedera 'Pittsburgh' viser de krogede veje for en plante i kultur. I tyverne f.eks. kom forbedrede væksthussorter af Vedbend ('Fluffy ruffles', 'Pin Oak' o.a.) tilbage fra U.S.A. til Europa og Danmark.

"Da moden med Grønne Planter i 1930'erne kom frem, fik handelsgartnerne interesse for mange af de hidtil ret upåagtede, klatrende planter med bagvæggen i Palmehuset. Det drejede sig hovedsagelig om forskellige Araceer (Philodendron scandens, P. erubescens, P. fenzlii o.a., Scindapsus aureus m.fl.", skriver E. Floto (82). Han formidlede flere grønne planter til kultur hos gartnerne, dels fra haven, dels fra sine rejser. Han introducerede Hibiscus-sorterne 'Miss Betty', 'Lateritia' og 'Hawodii', desuden Peperomia griseo-argentea (Kew Gardens 1946), Crossandra undulifolia (Kew Gardens 1947, men første gang indført fra Edinburgh's Bot. Have i 1898) og Dipladenia sanderi (Louis van Houtte, Gent 1951). Et problem gennem tiderne, som har forvoldt vanskeligheder og forvirring, er navngivningen og det rigtige plantenavn. Det første plantenavn, hvorunder planten er udbredt, enten det er forkert eller er et synonym, har en hårdnakket evne til at overleve. Det gælder f.eks. Nephthytis, hvis rigtige navn er Syngonium, og Piper nigrum, der burde hedde Piper betle. Et kuriøst eksempel er den såkaldte "Prinsessevin" som blev sendt til Haven som frø i 1949 af J.P. Hjerting fra Argentina, og som i en årrække var ret udbredt i handelen. Trods store anstrengelser er det stadig ikke lykkedes at få opklaret dens rette latinske navn.

Af nyeste introduktioner, der har fået betydning, er nåletræet Metasequoia glyptostroboides (83), der opdagedes i Kina 1941. Som den første botaniske have modtog haven i København frø i 1947 fra Nanking. Det udsåedes straks efter modtagelsen, og frøplanter plantedes ud allerede i 1948. Frø- og stiklingemateriale er senere fordelt til private og gartnere. – Udbygningen af havens Rhododendron-samling (84) medførte også mange nyintroduktioner, og stiklinger er afgivet til interesserede herhjemme, i Sverige, Finland og U.S.A. – Endelig har den af J.P. Hjerting indsamlede Polylepis australis (85) fra 1949 i Argentina klaret sig på friland i 15 år, og den har vakt opsigt og efterspørgsel i ind- og udland.

Ad II. 4. og 5.

Indførsel af nye træarter til Danmark har på et vist tidspunkt manifesteret sig som en vekselvirkning imellem skovbrug og havebrug; og man kan med rette sige, at denne gensidighed fremdeles har betydning for arboreters og pineters arbejde. Ved J.G.v. Langens afgørende indsats for skovbruget åbnedes også andres øjne for nye træarters muligheder. I sporet af v. Langens arbejde fortsatte M.G. Schæffer (1746-1830) som plantageinspektør fra 1781-1822 i Hørsholm, og han anlagde her en planteskole, der udover levering af træer til skovbruget bidrog til udbredelse af sjældne træarter i haver og parker. Fra den tid er i Hørsholm bevaret Carya ovata, Juglans nigra, Liriodendron tulipifera, det ældste eksemplar af Pinus nigra var. austriaca og Juniperus virginiana. I fortsættelse af Schæffers planteskole (86) og af hensyn til forstundervisningen oprettedes 1799 Viborgs arboret i Charlottenlund (87). F. Günther Christensen nævner E. Viborgs forslag fra 1799, som i punkt A. bl.a. klart udtrykker ovennævnte formål, og som lige så godt kan dække formålet for de følgende arboreter: "At dyrke og opelske sådanne Træer, som endnu hidintil ikke eller sielden ere blevne forsøgte i Danmark, og om hvis Vext man derfor har enten ingen eller ogsaa liden Erfaring". De smukke hensigter blev bedre udnyttet og virkeliggjort efter anlæggelsen af Forstbotanisk Have i 1838 (88). Denne plantning rummer enestående samlinger, som i alder og udvikling er usædvanlige i Nord-Europa, bl.a. en række førsteindførsler, der nu er kendte have- eller parkplanter, og nogle, som man dårlig nok har fået øje for endnu, skønt de nok kunne fortjene det, f.eks. Acer griseum (1929), Cornus nuttallii (1953) Cunninghamia lanceolata (1925), Halesia carolina (1845), Tsuga mertensiana (1891), Taxodium ascendens (1890), Rhododendron auriculatum (1961) (89). Blandt andre førsteindførsler kan fremhæves: Asimina triloba (1912), Picea sitchensis (1864) og Picrasma quassioides (1920).

Den første større plantning af nåletræer foretoges af J.A. Bentzien (se u. I. 4.). I en bog om nåletræer (90) har han givet en generel beskrivelse heraf og anført tidspunktet for indførsel til Europa af arterne. Bogen skulle være en tilskyndelse til plantning af nåletræer, som blev udført af Carl Hansen (1848-1903), til dels for egne midler. Han indførte et meget stort antal østasiatiske nåletræer og varieteter. C. Hansen skrev om nåletræer i danske og udenlandske tidsskrifter (91). Se også Herlufsholm Pinetum (92)).

Arealets indskrænkning og de større krav, der stilledes til Forstbotanisk Have, førte til oprettelsen af Arboretet i Hørsholm i 1936/37 under ledelse af C. Syrach-Larsen. Skønt forædlingen af skovtræer er blevet en af Arboretets særlige opgaver, har man også opbygget omfattende samlinger af løv- og nåletræer, til dels geografisk ordnet. De tidligere nævnte ekspeditioner har nu leveret førstehåndsmateriale til Arboretet.

Over de Træer og Planter, hvoraf fra den Kongelige Botaniske Haves Lunden afgives Planter, Rødtræer, Podequister og Træer, til de Forsøg som efter H. T. Hr. Professor Viborgs indleggende Forslag kunne foretages med Charlottenland.

Strøgne Planter af.

Sorbus domestica 1.

Træer af

Acer striatum
Amygdalus communis
Celtis occidentalis
Euonymus latifolius

No. 1.

Lit. A.

Acer striatum
— monspessulanum
Fraxinus juglandifolia
— Ornus
Pyrus salicifolia
Quercus Ilex
Sorbus domestica

Fra den dertil begyndte Arbo Tid

Podequister af

Ailantus glandulosa.
ifald denne falder Stand for denne Haand lade sig forevare.

Rødtræer af.

Cratægus succica } 1 a 2 for
Pyrus intermedia }
Prunus virginiana
2 a 3 Kodsted

Pyrus intermedia
Cytisus alpinus
Pyrus prunifolia

Lit. B.

Prunus ovibra
Quercus { Cerris / cirrita } latifolia
..... burgundiaca

Elæagnus angustifolius
Platanus occidentalis
Thuja occidentalis

Lit. C

Betula alnus laciniata
— excelsa
— papyracea

Acer rubrum
— saccharinum
Prunus Ramacensus

Populus atheniensis
— monilifera canadensis
— — — carolinensis
— balsamifera
Prunus Mahaleb.

Lit. E.

Acer tataricum 1.
Hippophaë Rhamnoides
2 a 3 Kodsted
Lycium barbarum 2 a 4 Fr.
Mespilus Pyracantha 2.
Robinia Caragana 1 for
Zanthoxylum fraxineum
4 a 6 Kodsted
Berberis vulgaris violacea
1 a 2 Kodsted
Rhus Coriaria 2 a 4 Fr.
— typhinum 2 a 4 Fr.

Cratægus coccinea
— punctata
Mespilus Pyracantha
Pyrus baccata
Robinia Caragana

Cratægus elliptica
— coccinea
— punctata

Lit. F.

No. 2 Planter, forøvrigt gav fra Arbo nar ikke for-s Træ

a.

Avena heteromalla
— nuda
Hordeum hexastichon
— zeocriton
— vulgare cæleste
Triticum compositum
— polonicum
— Spelta uegle Aforter
— hybernum ligaladt
Polygonum tataricum

b.

Phalaris phleoides
Panicum miliaceum
— italicum
Alopecurus pratensis
— agrestis
Agrostis rubra
— stolonifera
Phleum pratense
Aira cæspitosa
— aquatica
Melica altissima
Dactylis glomerata

b.

Festuca elatior
Bromus mollis
— sterilis
— giganteus
— inermis
— asper
Poa arenaria
Stipa juncea
Avena elatior
— flavescens
— pratensis
Elymus arenarius
— giganteus

b.

Elymus sibiricus
— pseudadelphicus
— canadensis
— virginicus
Triticum junceum
Holcus odoratus
Træ og Planter
— lanatus

9. Brudstykke af brev (dateret 26. nov. 1799) fra Fr. L. Holbøll til E. Viborg med liste over de planter der kunne leveres til det nyoprettede arboret i Charlottenlund, se nærmere om dette arboret i Dansk Dendrologisk Årsskrift 1976 s. 32-44. Brevet ligger i Rigsarkivets rentekammerarkiv, pakkesager gr. 5 nr. 10 333220, arboreter og forsthaver nr. 2398.

Begge arboreter, som sorterer under Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, har kartoteker over oprindelse og indførselsdatoer, og på etiketterne er ligeledes de vigtigste data anført, hvorved man får en første information. I C. Syrach-Larsens afhandling (88) i Landbohøjskolens årsskrift i 1938 er planer for begge arboreter og en planteliste fra Forstbotanisk Have gengivet, og en fornyet plantefortegnelse med udførlige datatilføjelser er duplikeret 1955 (93). Arboretet i Hørsholm har 1976 (94) forberedt en ajourført, databehandlet udskrift fra planteregistret for den samlede plantebestand.

Et righoldigt arboret med betydning for Jylland er Forsthaven i Århus, grundlagt 1923 syd for Marselisborg Slot af N. J. Bang og fra denne tid jævnligt forsynet med nyplantninger, sidst med 3-4 arter af Eucalyptus. Fra den ældre bestand bemærkes Quercus alba og Phellodendron lavallei. Nogle arter er repræsenteret med et stort antal varieteter. Johan Lange har i årene før 1966 (95) bestemt planterne og opstillet en fortegnelse.

Flere steder i landet er der ved skovdistrikterne og forstplanteskolerne oprettet plantninger, som rummer arter, der vidner om interesse for at forsøge sig med ukendte arter. Den jydske Skovhave i Rold Skov opstod trinvis fra 1945, og plantninger af et større individantal pr. art tillader en bedre bedømmelse, end det ofte er tilfældet i arboreternes enkeltplantninger. En fører med kort (96) fortæller om oprindelige data for plantning. I indledningen gives en morsom skildring af en anden slags modstand, som plantning af fremmede nåletræer mødte. Skovrider L. F. E. Hintz plantede i årene 1892-96 på eget initiativ nye arter nåletræer på Buderupholm. Han gravede planterne op og gemte dem, hver gang overførsteren fra Århus kom på inspektion; denne ville ikke acceptere indførslen af amerikanske parktræer.

To hybrider plantet i 1968, x Cupressocyparis leylandii og Thuja plicata x standishii, kan blive værdifulde for have- og parkplantning, her afprøvet under nordjyske forhold. Der skal også kort henvises til Segen Planteskole ved Bornholms Skovdistrikt med første plantninger herhjemmer af Kalopanax pictus, og Julius Hansens Arboret og Planteskole fra 1880 på Bolsterbjerg. Endelig kan nævnes resterne af Arboretplantningen ved Snoghøj og Arboretet på Gammelkjøgegaard påbegyndt i 1928 (97).

I forbindelse med indførsel af nye træarter ved frø med særlig vægt på proviens må nævnes Johannes Rafn (1854-1934), som har udført et grundlæggende arbejde (98). I 1887 startede han Skovfrøkontoret, som endnu eksisterer i Børkop, og skabte grundlaget for den senere oprettede herkomstkontrol, hvorved man forsøgte at styre frømaterialets kvalitet og egnethed for danske forhold. Det i 1973 dannede Frøkildeudvalg er en videreudvikling af de samme intentioner, hvorved indførsel af nye arter underkastes en styring. J. Rafns udsendte tilbudslister og de, der udsendes nu, f.eks. fra Frosts Planteskole, Børkop, er meget righoldige og indeholder ikke få nye eller ukendte arter for Danmark.

Af tidlige førstegangsindførsler til skovbruget, som har levet en hel ubemærket tilværelse, er plantningen for 130 år siden af Korsikansk Fyr, Pinus austriaca var. maritima i Jægersprisskovene. Frøet til træerne er samlet på Korsika i 1838 af J. F. Hansen (99). Varieteten nævnes, fordi væksttypen sandsynligvis er bedre egnet til have- og parkforhold end Østrigsk Fyr.

Om hedens opdyrkning høres i 1723, men denne blev først rigtig sat i system ved Hedeselskabets virksomhed fra 1866 med omfattende plantageplantninger i klit og på hede. Den mest betydningsfulde træart i hedeplantningen skulle siden blive en udbredt haveplante, Bjergfyrren. I tale og ord var A.S. Ørsted meget virksom, og i bogen fra 1869: Et Indlæg i Hedesagen (100) omtaler han i Kapitel III.: "Fremtidstræer i de jydske Hede- og Klitskove" og fremhæver Enstammet Bjergfyr eller, som han skriver, Sump- eller Krogbjergfyr og desuden også Krybende Bjergfyr eller Buskbjergfyrren.

Truslen mod vor klodes natur, flora og fauna - d.v.s. menneskets selvskabte trussel mod dets medskabninger, har længe givet alvorlige bekymringer og har affødt mange diskussioner og advarsler. Den første internationale aftale til beskyttelse af plante- og dyrearter blev formuleret under en international konference i Nairobi i 1963. Sagen blev forhandlet videre på miljøkonferencen i Stockholm 1972, men fik sin endelige udformning på konferencen i Washington i 1973 med deltagelse af repræsentanter fra 80 lande, og der undertegnedes med bl.a. Danmark en slutprotokol bilagt en konventionstekst m.m. I beretningen fra 1973 er konventionen med diverse bilag kommenteret (104). Alle lande, der har underskrevet konventionen, forpligter sig i fremtiden til at overholde konventionens regler m.h.t. forsendelse, handel og opgravning af sjældne og truede plantearter, f.eks. orkidé- og kaktus-arter. Konventionens bestemmelser forvaltes af Statens Plantetilsyn med henblik på de fastlagte regler for ind- og udførsel af de i konventionen nævnte plantearter.

PLANTE-INTRODUKTIONSSKEMA

for nogle udvalgte træer og buske, sammenstillet på grundlag af Alice M. Coats, historiske beskrivelser (105), en oversigt over Botanisk Haves samling af træagtige planter (106), Aksel Olsens kildeliste (47) samt Johan Langes plantenavneordbog (101) og indførselshistoriske kartotek.[1)]

I introduktionsskemaets sidste kolonne betegner både Bot. Have og B.H. Københavns Universitets Botaniske Have; og årstallene stammer dels fra havens protokoller dels fra Hornemanns værker fra henholdsvis 1815 og 1819 (se litt. nr. 78 og 79). De øvrige angivelser i samme kolonne med tilhørende årstal i rubrikken til venstre betegner planteskoler og lignende dyrkningssteder, fra hvis optegnelser meddelelse om tidligste dyrkning i Danmark er kommet. Et i parentes anført stednavn angiver det sted i udlandet (evt. den planteskole) hvorfra planten er kommet til Danmark. Står årstallet umiddelbart foran et forfatternavn eller et stednavn, altså i samme kolonne som navnet, er der tale om en trykt (sj. håndskrevet) bog, evt. et planteskolekatalog eller en annonce i en avis; efter de hidtil udførte undersøgelser er planten ikke tidligere omtalt i dansk litteratur, således at det anførte trykår må anses for plantens omtrentlige indførselsår.

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år		Introduktion til Europa år		Introduktion til Danmark år	
Actinida chinensis	Kina	1847	Fortune	1900	Wilson til Veitch	1927	Aksel Olsen
						1947	Bot. Have (Paris)
" kolomikta	Japan	1855		1878	Maries	før 1876	Hesede
Aesculus parviflora	Sv.USA	1773/78	Bartram	1785	Fraser til London		1799 Burgsdorff
" pavia	"	1711		1759	Alm. kult.		1779 Fleischer, S.
Amelanchier ovalis	Europa	1596		1730	England		1822 Statstid.
							1799 Burgsdorff
" canadensis	N. Am.	1623		1746	"	1845	Bot. Have (Genua)
Aristolochia macrophylla	USA	1761	Bartram	1763	"	før 1796	Bot. Have
Aucuba japonica 'Variegata'	Japan			1783	Graeffer ♂	før 1796	Bot. Have ♂
" " "	"			1861	Fortune ♀	1877	Bot. Have ♀
Berberis candidula	Kina	1894	Farges, Wilson	1904	Veitch	før 1918	Lorentzen
						1925	A. Olsen (Hillier)
" gagnepainii	"		Wilson	1904	"	1914	Bot. Have (Dublin)
						1922	A. Olsen (Wallace)
" verruculosa	"		Wilson	1904	"	1921	A. Olsen (Barbier)
" darwinii	S. Am.	1835	Darwin	1849	"	1870	1861 Ohlsens Enke
		1849	Lobb				B.H. (Coimbra)
" x stenophylla = (B. darwinii x empetrifolia)	hybr.			1860	Fischer & Holmes Sheffield	1892	1877 Hørsholm B.H. (Alnarp)
" thunbergii	Japan	1784	Thunberg	1863/83	England		1876 Ts. Havevæsen, 13.
" wilsonae	Kina	1903	Wilson	1910	Veitch	1919	B.H. (Dublin)
" aggregata	"	1908	Wilson		"	1936	B.H. (Cluj)
		1867	David				

Buddleia davidii	"	1887	Henry	1890		1902	B.H. (Sternberg)
		1893	Soulie	1896	Vilmorin, Kew		
" " v. magnifica	"	1900	Wilson	1909	Veitch	1922	B.H. (Kew)
" " wilsonii	"	1900	"	1909	"	1921	B.H. (Glasgow)
" alternifolia	"	1875	Piaschki	1914	Farrer	1926 1926	B.H. (Wisley) A. Olsen (Barbier)
Calycanthus floridus	USA	1726	Catesby	1757	Collinson	1797	Bot. Have
" occidentalis	"			1831	Douglas		1861 Ohlsens Enke
Camellia japonica	Kina, Jap.	1700	Petiver	1739	James, England	1810	Bot. Have
Campsis radicans	S.Ø. Am.			1640	England	før 1797	Bot. Have
" grandiflora	Japan	1691	Kaempfer	1800	"	1805	Bot. Have
Caryopteris incana	Kina	1880	Przewalski	1915	Farrer		1899 Th. Jensen
" x clandonensis = (C. incana x mongholica)	hybr.			1933		1947	B.H. (P. Ruys)
Ceanothus americanus	USA			1713	Compton	før 1797	Bot. Have
" x delilianus = (C. americanus x coeruleus)	hybr.			1830	Frankrig	1843	B.H. (Paris)
Chaenomeles japonica	Japan	1784	Thunberg	1869	Maule	før 1874	Wendt
Clematis viticella	Europa			1569	Morgan	før 1797	1700 Moth Bot. Have
" flammula	Medit.			1597	Gerard	1803	Bot. Have
" montana	Him. Kina		1831	Amherst			1843 Kjærbølling
" " v. rubens	Himalaya	1900	Wilson	1903	Veitch	1927	B.H. (Rosenborg)
" patens	Kina via Japan	1836	Siebold			1886	1861 Ohlsens Enke B.H. (Würzburg)
" lanuginosa	Kina	1850	Fortune	1852/53	Gard. Chron.	1882	B.H. (Frankrig)
" x jackmanii =(C. lanuginosa x viticella)	hybr.			1860	Jackman & Son	før 1881	Samsø Lund
" tangutica	Kina	1890	Farrer	1898	Kew	før 1926	Børgesen
" armandii	"	1900	Wilson	1907	Veitch	1953	B.H. (Antibes)
" macropetala	"	1742	Purdom		"	1928	B.H. (Andersen, Jönköb.
Colutea arborescens	Europa			f. 1568	England		1736 Terpager 1774 J.D. Just
Cornus mas	S. Eur.			ca. 1551	England		1601 N.K. Saml. 351 d 1647 Block
" alba	N. Am.			1741	Chelsea Ph.G.	før 1797	Bot. Have
" stolonifera	USA			f. 1656	Tradescant	1917 1958	B.H. (Oslo) B.H. (USA)
" florida	"			1731	Catesby		1799 Burgsdorff
" kousa	Japan			1875			1927 Forsthaven
Cotinus coggygria	S. Eur.			1656	England	1797	Bot. Have ml. 1795 og 1811 Ålholm

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år		Introduktion til Europa år		Introduktion til Danmark år	
Cotoneaster frigidus	Himalaya	1820	Wallich	1824	Hort. Soc. Lond.	1853	B.H. (Calcutta)
" microphyllus	"	1820	"	1824	" " "		1840 Kamphøvener 1850 Moesgaard
" rotundifolius	"	1820	"	1825	" " "	1844	B.H. (Breslau)
" horizontalis	Kina	f. 1824	David	1879	England	1892	B.H. (Paris)
" franchetii	"			1895	"	før 1920	Børgesen
" bullatus	"			1898	"	før 1918	Hørsholm
" salicifolius	"		David	1868 1908	Frankrig England	1915	B.H. (Kew)
" henryanus	"			1901	"	1946	B.H.
" conspicuus	Tibet	1924	Kingdon Ward	1925	Nyman	1938	B.H. (Fiedler)
" x watereri = (C. frigidus x henryanus)	hybr.			1928	Waterer	1935	A. Olsen (Barbier)
Cytisus hirsutus	S.Ø. Eur.			1739	England	1802	1799 Burgsdorff Bot. Have ml. 1795 og 1825 Ålholm
" purpureus	S. Eur.	1790	Loddiges	1792	"	1805	1799 Burgsdorff Bot. Have ml. 1795 og 1825 Ålholm
" x Praecox = (C. purgans x multiflorus)	hybr.			1867	Wheeler	1928	B.H. (Vilmorin)
Daboecia cantabrica	V. Eur.	1700	Lhuyd	ca. 1800	England	1803	Bot. Have
Daphne cneorum	Alperne			f. 1739	England	før 1797	Bot. Have
" retusa	Kina	1901	Wilson	1901	Veitch	1949	B.H. (Anderson)
" burkwoodii = (C. caucasica x cneorum)	hybr.			1935	Scott	1958	A. Olsen (Martin Thomson)
Deutzia scabra	Kina	1712	Kaempfer kult. i Japan	1822	Reeves	1842	Bot. Have
" " fl. pl.		1861	Fortune Temp. Yokohama	1867	Standish & Noble	før 1886	(Hørsholm)
" " 'Pride of Rochester'				f. 1881	Ellvanger & Bary	1905	D.T. Poulsen
" gracilis	Japan			ca. 1840	fra Holland	før 1850	J.E. Ohlsen 1851 Moesgaard
" purpuracens	Kina	f. 1888	Delavay		Vilmorin	1947	B.H. (Göteborg)
" x rosea = (D. gracilis x purpuracens)	hybr.			ca. 1896	Lemoines	1925	A. Olsen (Wallace)
" vilmorinae	Kina	1897			Vilmorin	1916	B.H. (Kew)
" discolor	"	1901	Wilson		Veitch	1923	A. Olsen (Wallace)

Elæagnus multiflora	Japan	1873					1898 Brostrøm
Enkianthus campanulatus	"	1880	Maries		Veitch	1921	B.H. (Darmstadt)
Erica carnea	S. Eur.			1763	England	1799	Bot. Have
Escallonia virgata	S. Am.	ca. 1886	Pierce			1913	B.H. (Bordeaux)
" 'Donards Seedling' = (E. langleyensis x virgata)	hybr.			1919	Donard	1926	A. Olsen (Barbier)
Euonymus fortunei	Japan	1860	Fortune			1897	1870 Bentzien B.H. (Paris)
Fatsia japonica	"	1776	Thunberg	1838	England		1840 Have Tidende 1850 Moesgaard
Forsythia suspensa	Kina	1776	Thunberg	1833 1850	Holland Veitch	1864	Bot. H. (Bordeaux) 1877 Bøgh
" fortunei	Kina	1861	Fortune			1870	Bot. H. (Flottbeck) 1892 Bredsted
" x intermedia =(F. suspensa x viridissima)	hybr.			1880 1890	England	1906	D.T. Poulsen
Fuchsia triphylla	S. Am.	1693	Plumier 1. opd. af Fuchsia			1892	B.H. (Paris) 1893 Løve
" magellanica	"	1714	Feuillée	1788	Kew	1797	Bot. Have
" " v. riccartonii	"	1830	Young			før 1875	Classens Have
" fulgens " (hybr.'s 1. hovedperiode)	Mexico			1837 1841/80	Hartweg Hort. Soc.	1840	Bot. Have 1879 Harries
Gaultheria procumbens	N. Am.	1749	Kalm	1762	England	1801	Bot. Have
" shallon	"		Menzies	1826	Douglas	1840	B.H. (Kew Weilbach)
Hamamelis virginiana	"			1736	Collinson	1801	ml. 1795 og 1807 Ålholm Bot. Have
" japonica	Japan			1862	Veitch	1943	1899 Skovfrøkontor B.H. (Dahlem)
" mollis	Kina	1879	Maries	1902	Veitch Kew		1907 Forsth. (Hesse)
Hebe anomala	N. Zealand	1776	Fothergill	1886	Kew	1897	B.H. (Edinburgh)
" salicifolia	"	1776	"			1858	B.H. (Pisa) 1861 Ohlsens Enke
Hibiscus syriacus	Kina		gl. kulturplt.	1600	England	før 1741	Rosenborg
Hydrangea arborescens	N. Am.	1736	Collinson			før 1797	ml. 1795 og 1825 Ålholm Bot. Have
" " v. grandiflora	"	1860				1920	D.T. Poulsen
" paniculata	Japan			1861	England	1887	1879 Ohlsens Enke B.H. (Braunschweig)
" petiolaris	"	1865	Baden B.H.	1878	Leichtlin Kew	1899	B.H. (Arnold)
" sargentiana	Kina	1908	Wilson	1908	Arnold, USA	1923	B.H. (Hesse)
" macrophylla	"	1712	Kaempfer	1771/90	England	1798	Bot. Have

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år		Introduktion til Europa år		Introduktion til Danmark år	
Hypericum patulum	Kina	1862	Oldham		Kew	1872	B.H. (Göttingen)
							1895 Bredsted
" " v. henryi	"	1898	Henry		Kew	1924	A. Olsen (Wallace)
Hypericum x moserianum	hybr.			1887	Moser	før 1921	1891 Løve
" = (H. patulum x calycinum)							Lange, Frederikss.
						før 1843	Flindt
Jasminum nudiflorum	Kina	1831	Runge	1884	Fortune		1855 Liste Selsk.Havedyrk.
							Fremme
Kalmia latifolia	N. Am.	1726	Catesby	1734	Collinson	1799	Bot. Have
" angustifolia	"			1736	"	før 1797	ml. 1795 og 1825 Ålholm
							Bot. Have
Kerria japonica	Japan	1712	Kaempfer	1835		1842	B.H. (Kellermann)
" " fl.pl.		1805	Kerr				1851 Kamphøvener
Kolkwitzia amnabilis	Kina	1901	Giraldi	1910	Veitch	1927	A. Olsen (Vilmorin)
Ligustrum ovalifolium	Japan			1842	England	før 1852	Hesede
Lonicera japonica	"	1806	Kerr			1886	B.H. (Palermo)
" " v. aureo-reticulata	"	1860	Fortune				ca. 1865 Harries
						1925	A. Olsen (Wallace)
" tragophylla	Kina	1900	Wilson				
						1922	B.H. (Zennon & Co.)
" x tellmanniana	hybr.			1920	Budapest B.H.	før 1946	Holbæk plt. sk.
= (L. tragophylla x sempervir.)					Spaeth		
" standishii	Kina	1845	Fortune			1931	Bot. Have (Øst)
" tatarica	S. Rusl.			1752	Petersborg	før 1797	Bot. Have
	M. Asien				Miller		
" nitida	Kina	1908	Wilson		Veitch	1925	B.H. (Sternberg)
Magnolia denudata	"	1780	Banks				1861 Ohlsens Enke
							1840 Kamphøvener
" liliiflora	Kina, Jap.	1790	Thunberg				1861 Ohlsens Enke
" x soulangeana	hybr.			1826	Soulange-		1865 Harries
= (M. denudata x liliiflora)					Bodin		1872 LBH-protokol
" salicifolia	Japan	1892		1906	Arnold, USA	1959	Landbohøjskolen.
" stellata	"	1862	Oldham	1878	Veitch		1899 Th. Jensen
" kobus	"		Kaempfer	1865	England	1930	B.H. (Børgesen)
							1902 Havebrugs Leks.
" sieboldii	Kina			1865	"		
						1911	Børgesen
" wilsonii	"		Wilson	1908	"	1955	B.H. (Kornik)
Mahonia aquifolium	N. am.		Menzies	1825/27	Douglas	1843	B.H. (Kew)
							1843 Kjærbølling
" beallii	Kina	1848	Fortune	1850	Standish & Noble	1873	B.H. (Orleans)

Osmanthus ilicifolius	Kina			1771	England	før 1848	Bot. Have
Paeonia suffruticosa	"			1789/94	Kew		1835 Annal Hauged.
" lutea	"	1880	Delavay	1886	Paris B.H.	1907	B.H. (Warley)
" delavayi	"	1880	"	1908	" "	1916	B.H. (Warley)
" x lemoinei = (P. lutea x sufrutticosa)	hybr.			1909	Lemoine	1954	B.H. (Roug)
Parthenocissus quinquefolia	N. Am.			f. 1629	England	før 1797	Bot. Have
" tricuspidata	Japan	1860/62	Veitch	1868	Veitch		1868 Da. Haugetid.
Passiflora coerulea	S. Am.	1610	Bosis	1622			1745 Luxdorph
Pernettya mucronata	"	1763	Pernetty	1828	Edinburgh Anderson	før 1797	Bot. Have
Philadelphus coronarius	S. Eur.	1562	Busbecq medt. fra Tyrkiet m. Syringa			1741	1648 Paulli Rosenborg
" pubescens	N. Am.	1800				før 1854	Hesede
" grandiflorus	"	1811				1806	Bot. Have
" microphyllus	"			1883	Sargent	1909	Bot. H. (Alnarp)
" x lemoinei = (P. microphyllus x coronarius)	hybr.			1884	Lemoine	1909	Bot. H. (Alnarp)
Phillyrea vilmoriniana	N.Ø. Tyrk.	1868				1909	Bot. H. (Alnarp)
Phyllostachys nigra	Jap. Kina			1823	England til Loddiges	1960	Toubøl (Hillier)
" henonis	Japan			1890	England	1960	Toubøl (Hillier)
Osmarea x burkwoodii = (Phillyrea x Osmanthus)	hybr.			1928	Burkwood & Skipwith	1943 1961	Bot. H. (Ruys) A. Olsen (Ruys)
Pieris floribunda	N. Am.		Lyon	1800	England	før 1927	A. Olsen
" japonica	Japan	1784	Thunberg	1870	"	før 1890	Forsthaven
Polygonum baldschuanicum	Bokhara	1883	Regel jun.	1886	Kew	1885	B.H. (Petersborg-Turkestan)
Poncirus trifoliata	Japan	1690/92	Kaempfer	1850	Fortune	1900	B.H. (Florens)
Potentilla fruticosa	N. temp. Egne			1700	England alm. i kultur	før 1797	1775 Schaar Bot. Have
Prunus tenella	S. Rusl.			ca. 1683	Sutherland		1793 C.F. Schmidt ml. 1795 og 1811 Ålholm
" incisa	Japan	1784	Thunberg	1916	Kew fra Arnold	1947	B.H. (Ruys)
" triloba	Kina	1855	Fortune				1799 Burgsdorff 1834 Hempel
" laurocerasus	S.Ø. Eur., Ll. As.	1546/50	Bélon, Genua	1576		1741	Rosenborg
Pseudosasa japonica	Japan		Siebold	1850	Veitch	før 1882	Hesede
Pyracantha coccinea	S. Eur.			1597/ 1629	England	før 1797	Bot. Have
" " 'Lalandii'				1874	Lalander Anger	1938	A. Olsen (Ruys)

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år		Introduktion til Europa år		Introduktion til Danmark år	
Rhododendron ferrugineum	Eur.	1583	Caesalpinus	1656	Tradescant	1806	Bot. Have
" hirsutum	"	1583	"	1739	Miller	1806	Bot. Have
" ponticum	Eur. Ll. As.	1700/02	Tournefort	1763	England	før 1797	ml. 1795 og 1825 Ålholm Bot. Have
" catawbiense	N. Am.	1799	Fraser	1809	Lee & Kennedy		1835 Have-Tid. 1834 Ålholm
" 'Altaclarense' = (R. arboreum x (catawbiense x ponticum)	hybr.			1826		1831	Ålholm (Booth)
Rhododendron fortunei	Kina	1855	Fortune	1859	Glendinning	før 1944	A. Olsen
" x praecox = (R. ciliatum x dauricum)	hybr.			1860	Davis & Sons	før 1966	Bollerup
" viscosum	N. Am.	1691	Plukenet	1734	Collinson		1799 Burgsdorff
" calendulaceum	"	1734	Bartram	1806 1812	Michaux Fr. England		1835 Have-Tid. 1834 Ålholm
" luteum	Ll. As.	1792	Pallas	1793	Lee & Kennedy		1835 Have-Tid. 1834 Ålholm
" hybr. 'Genter-Azaleer'	hybr.				Mortier, Gent	1871	Landbohøjskolen
" molle	Japan	1824	Loddiges	1861	England	1864	B.H. (Petersborg, Jap.)
" hybr. 'Mollis-Azaleer'	hybr.			1860/ 1900	Koster Boskoop	1869	Landbohøjskolen
" simsii	Kina			1808		?	
" obtusum v. kiusianum	Japan	1844		1917	Wilson	1931	Bot. H. (Keessen & Z.)
Rhus typhina	N. Am.			1629	Parkinson	1793	C.F. Schmidt
Ribes sanguineum	N. Am.	1793	Menzies	1825	Douglas		1840 Kamphøvener ml. 1795 og 1825 Ålholm
" aureum	"	1804/06	Lewis & Clark	1812	Nuttal		1841 J.P. Hansen ml. 1795 og 1825 Ålholm
Robinia hispida	"			1741	Collinson	1797	Bot. Have
" pseudoacacia	"			1635			1736 Terpager (Ribe) 1779 Fleischer, S.
Romneya coulteri	Calif.	1831	Coulter	1875	England	1899	Bot. Have
Rubus odoratus	N. Am.	1700	Sloane	1730	Soc. of Gardens		1793 C.F. Schmidt
" deliciosus	"	1820	James	1870	Hay Lodge	1876	Bot. H. (Paris)
" phoenicolasius	Japan	1864	Maximowics	1876	Paris, Kew	1871	Bot. H. (Paris)
Ruscus aculeatus	V. Eur.			1659	England	før 1797	1678 Thott 718 Bot. Have (1619 Apotheker Taxt)
Sambucus canadensis	N. Am.			1761	"	før 1797	Bot. Have

Sarcococca confusa	Kina	1900	Wilson			1959	B.H. (München)
" hookeriana v. digyna	"	1908	"				1929 Forsthaven
Sinarundinaria nitida	Kina	1889	Potanin	1889	England	1921	Aksel Olsen (Eindner)
" murielae	Kina	1907	Wilson	1930	Arnold Arb.	1927	A. Olsen (Bruceau)
					til Kew	før 1933	D.T. Poulsen
Skimma japonica	Japan	1784	Thunberg	1838	Kew	1864	B.H. (Gentz)
" x foremanii	hybr.					1939	A. Olsen (Vuyk)
= (S. fragrans x oblata)				1864	Foreman	1944	Bot. H. (Basel)
Spiraea douglasii	N. Am.	1827	Douglas		Glasgow B.H.	før 1850	Hesede
" japonica	Japan			1870	England	1859	Bot. H. (Leipzig) 1861 Ohlsens Enke
" " 'Anthony Waterer'				1890	Knap Hill	1906	D.T. Poulsen
" bullata	Japan	1864	Maximowicz	1879	England		1893 Løve
" crenata	S.Ø. Eur.			1739	"	1797	Bot. Have
" prunifolia fl.pl.	Kina	1844	Fortune				1852 Moesgaard
" thunbergii	Kina (Japan)			1863	England	før 1877	1868 Bentzien Hesede
" henryi	Kina	1900	Wilson	1900	Veitch	1909	Bot. H. (Mortala)
" veitchii	"	1900	"	1900	"	1916	Bot. H. (Kew)
" wilsonii	"	1900	"	1900	"	1927	B.H. (Morton/Rock)
" x van houttei = (S. cantoniensis x trilobata)	hybr.			1862	Billard, Paris	1909	B.H. (Alnarp)
Staphylea colchica	Kaukasus			1850		før 1859	1840 Kamphøvener Hesede
" x coulombieri	hybr.					1938	A. Olsen (Hesse)
" x elegans	"					1943	B.H. (Vilmorin)
= (S. pinnata x colchica)				1871			
Symphoricarpus orbiculatus	N. Am.			1730	England		1779 Bernsdorff
" albus	"	1802	Michaux	1804/06	Lewis & Clark		1843 Kjærbølling
				1817	Loddiges		1850 Moesgaard
" x chenaultii = (S. orbiculatus x microphyl.)	hybr.			1912	Chenault & Cie.	1931	Bot. H. (Yale)
Syringa vulgaris	S.Ø. Eur.	1565	Matthiolus	1453	kult. Tyrkiet		1648 Paulli
" persica		f. 1800	kult. i Orienten	f. 1614			1793 C.F. Schmidt
" x rothomagensis = (S. vulgaris x persica)	hybr.			1777	Rouen	før 1871	1822 Statstid.
				1795	England		Löve
(af ca. 500 beskrevne sorter fremkom 153 fra 1876 til 1927)					Lemoine		
" oblata	Kina	1856	Fortune	1871		før 1877	Landbohøjskolen
" x hyacinthiflora = (S. vulgaris x oblata)	hybr.			1876	Lemoine	1928/29	A. Olsen
" josikaea	Ø. Eur.	1827	v. Josika	1830 1833	Edinburgh		1843 Kjærbølling 1871 Moesgaard

Planteart/sort	Hjemsted	Opdagelse/beskrivelse år		Introduktion til Europa år		Introduktion til Danmark år	
Syringa emodi	Himalaya	1840	Royle			1853	B.H. (Hesede) 1861 Ohlsens Enke
" villosa	Kina	1879/82	Bretschneider	1880	Kew		1893 Løve
" julianae	"		Wilson	1900	Arnold, Veitch	før 1946	A. Olsen
" reflexa	"		"	1904	" "	1923	Bot. Have
" sweginzowii	"		"	1910	" "	1934	Bot. H. (Berlin)
" tomentella	"		"	1904	" "	1918	Bot. H. (Kew)
" velutina	Kina, Korea		"	1910	" "	1946	Bot. H. (New York)
" wolfii	Manch., Korea		"	1910	" "	1924	B.H. (Göteborg)
" microphylla	Kina	1910	Purdom	1914	Veitch	1946	B.H. (A. Olsen/Rock)
" x prestoniae = (S. villosa x reflexa)	hybr.				Preston Ottawa	1947	B.H. (Göteborg)
Tamarix tetrandra	S.Ø. Eur.			1821			1861 Ohlsens Enke
" pentandra (usikkert navn)	"			(1883)	England	før 1797	Bot. Have
Viburnum tomentosum	Japan			1865			1902 Have Leks.
" " v. mariesii	"			1879	Veitch	1909	B.H. (Alnarp)
" carlesii	Korea	1883/85	Carles	1901	Kew	før 1920	Hørsholm
" fragrans	Kina		Purdom	1909 1914	Veitch Farrer	1914/15	B.H. (Anderson/Farr.)
" x burkwoodii = (V. carlesii x utile)	hybr.			1924	Burkwood & Skipwith	før 1938 1937	Holbæk Plt.sk. A. Olsen (Ruys)
" betulifolium	Kina	1901	Wilson		Veitch	1928	B.H. (Arnold/Rock)
Vitex agnus-castus	Medit.			f. 1570	England		1532 Chr. Pedersen
Vitis davidii	Kina	1784	Thunberg	1885	"	1922	B.H. (Vilmorin)
" coignetiae	Japan	1875	Coignet	1893	"	før 1903	Lange, Frederikssund
Weigela florida	Kina	1845	Fortune	1848	Kew	før 1849	1840 Kamphøvener Havedyrkn.selskabet
" floribunda	Japan			1860			1871 Lange
Wisteria sinensis	Kina	1723	Parennin	1816	England		1839 Have-Tid.
" floribunda	Japan	1830	Siebold			1926 1951	Erstad-Jørgensen B.H. (Vilmorin)
Yucca filamentosa	N. Am.	1597	Gerard	1675	England	1797	Bot. Have
" gloriosa	S.USA	1550		1593	Gerard	før 1741	1736 Terpager Rosenborg

Note 1. Kilderne til introduktionsskemaet er, som det fremgår af det anførte, for en meget væsentlig del interne bogføringslister, håndskrevne notater og lignende vanskeligt tilgængelige papirer på forskellige institutioner. For trykte bøgers vedkommende vil man i reglen kunne finde frem til nærmere data ved hjælp af litteraturlisten i Ordbog over Danmarks Plantenavne, bd. 3. Her mangler dog planteskole- og frøkataloger, f.eks. Ohlsens Enkes katalog fra 1861, Brostrøms katalog fra 1898 o.s.v.

Litteratur og Kildemateriale

Kun ved udenlandske værker er bogforlag anført

1. Mägdefrau, Karl, 1973: Geschichte der Botanik, Gustav Fischer, Stuttgart.
2. Rothe, Rudolph, 1828: Udtog af en Dagbog, Kjøbenhavn.
3. Cox, E. H. M., 1945: Plant Hunting in China, A History of Botanical Exploration in China and the Tibetan Marches, Oldbourne, London; henvisning til:
   Robert Fortune, 1847: Three Years Wandering in the northern Provinces of China.
   Robert Fortune, 1852: A Journey to the Tea Countries of China.
   Robert Fortune, 1857: A Residence Among the Chinese.
   Robert Fortune, 1863: Yedo and Peking.
4. Universitetets Botaniske Have, København, fra 1790 og 1797: Liste over modtagne frø og planter.
5. Dix, J. F. Ch. & M. H. Hoog, 1974: Koninklijke Algemeine Vereeniging voor Bloemvollencultuur. De verdeling van Tulpen, Narcissen en Irissen, Hillegom.
6. Tholle, Johannes, 1927: Danske Gartnere, København.
7. Hjerting, J. P., 1957: Kartoflen i fortid og nutid, Horticultura, 11. årg., 155-160.
8. Kyrre, Hans, 1913: Kartoflens Krønike, København.
9. Maule, Anne Fox, 1974: Danish Botanical Expeditions and Collections in Foreign Continents. Bot. Tidsskrift, 69. bd., 165-204.
10. Fotsch, Karl Albert (medarbejder bl.a. Axel Lange), 1933: Die Begonien, Eugen Ulmer, Stuttgart.
11. Schlätzer, Georg, 1976: Nogle sydamerikanske Nothofagus. Dansk Skovforenings Tidsskrift, LXI, 35-70.
12. Ødum, Søren, 1968: Oversigt over indsamlede arter, samt forekomst i både østlige og vestlige N. Amerika, dupl., Hørsholm Arboret.
13. Søndergaard, P. & H. Vedel, 1975: Oversigt over indsamlinger fra frøindsamlingsekspedition til New Zealand, 1974/75, dupl., Bot. Inst., Landbohøjskolen.
14. Hjerting, J. P., B. Søegaard & S. Ødum, 1976: Seed List, Seeds from the Southernmost Andes Mts., Patagonia and Tierra del Fuego, dupl., Hørsholm Arboret.
15. Øresundstoldregnskaber, Rigsarkivet, København.

15a. Lange, Johan, 1871: Fortegnelse over de i Veterinær- og Landbohøjskolens Have og i Forsthaven i Charlottenlund dyrkede Frilands-Træer og Buske. Kjøbenhavn.

16. Bruun, Svend & Axel Lange, 1920: Danmarks Havebrug og Gartneri til Året 1919, København.
17. Nordisk Illustreret Havebrugsleksikon, 1945-48, red. af Anton Pedersen, 3 bd., København.
18. Lind, J., 1915: Botaniserende Farmacevter, Farmaceutisk Tidende, København.
19. Erstad, Troels & Conrad Nellemann, 1947: Dr. phil. F. Børgesens Have i Hellebæk, Havekunst 28, 1-28.
20. Olsen, Olaf, 1968: Dr. Børgesens Have, Haven, s. 348-53 og 380-87, ill.
21. Olsen, Olaf, 1970: Rhododendron i dr. Børgesens Have, Rhododendronkredsen, Meddelelse nr. 4.
22. Rottbøll, C. F., 1970: Rare Planter og Urtelærens Tilstand i Dannemark 1766-67, Videnskabernes Selskabs Skrifter 10 D., 420-421.
23. Just, Ivar Dam, 1774: Anvisning til Havevæsenet, Om Stauder, Løg- og Knoldvækster, Sommervækster samt nogle kælne Træer og Buske i Ballier. Viborg.
24. Danske Herregårdshaver, 1930-1939: Udgivet af Det kgl. danske Haveselskab, København.
25. Gentz, C., 1849: Aalholms eller Christiansholms Have på Lolland, Dansk Haugetidende, 93-94.
    Gentz, C., 1878: Sirtræer og Sirbuske som siden 1843 er indførte og plantede i Vallø Stiftshave. Bidrag til Kundskab om de med Angivelse i tabellarisk Sammenstilling i Tiden siden 1843, på hvilken de bleve plantede på Blivestedet, samt deres nuværende Størrelse, Tidsskrift for Havevæsen, bd. 13, København, 134-144.

26. Kindt, S. & Johan Lange, 1949: Træer og Buske i Hesede Planteskole, København.
27. Lange, Johan, 1965: Hesede Planteskole, Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. 2 II, København.
28. Gisselfeld Godsforvaltning, 1891: Planteskolens originale plantelister over samtlige træer, buske og stauder.
29. Knuth-Knuthenborg, F. M., 1928: Kaktusbogen, København.
30. Knuth-Knuthenborg, F. M., 1930: Den Nye Kaktusbog, København.
31. Backeberg, Kurt & F. M. Knuth, 1935: Kaktus-ABC, København.
32. Dansk Dendrologisk Årsskrift; bd. 1, I, 1950, Gjorslev og Nysø, 87-93, bd. 1, II, 1953, Vallø 177-178, Hindsgavl, 179-182, Dronninggård 187-188, bd. 1, III, 1955, Krogerup have, Herlufsholm, Krenkerup og Knuthenborg 285-292, Langesø 300-301, Hesede og Gisselfeld 302-303. Bd. 1, IV, 1957, Bregentved 496-500, Svenstrup, Fuglsang og Ålholm, 506-522, bd. 2, II, 1965, Gisselfeld Have og Hesede Planteskole, Gyldensten, Erholm og Hofmansgave, 285-296, Ordrupgaard og Fuglsang, 306-310, bd. 2, III, Marienborg, Møn, 425-428, Egeskov, Arreskov, Gjorslev, 433-440, bd. 3, I, 1968, Augustenborg og Glücksburg, 81-82, Sophienholm og Marienborg, 84-91, bd. 3, II, Stensbygård, 165-179, Brattingsborg, Samsø, 185-187, Nysø, Bækkeskov, 192-194, Palsgård, Stensballegård, Bygholm, 195-198, Rosenvold, 200-202, Kattrup, Selchausdal, Nørager, 204-210, bd. 3, III, Hesede og Bregentved, 321-323, bd. IV, 1, Krenkerup, 71-86, Frijsenborg, 86-90, Søholt, Kristianssæde, Pederstrup, Frederiksdal, Skovsgård, Tranekær, 108-114, bd. IV, 2, Sophienholm og Marienborg, 55-56.
33. Hofman Bang, J. A., 1859: Nogle Ord om Steenpartiers Anlæg (med almen beskriv. af stenhøjsplt.), København.
34. Have-Tidende, 1835-43: Udgivet af Selskabet til Haveculturens Fremme, København.
Have-Tidende, 1836: s. 24, J. G. Booth & Söhne's Plante-Cathalog for 1836. Fortegnelse over de Træer, Buske og Frugtsorter, perennerende Planter etc. som kunne udholde vore Vintre i Friland, er udkommen og at erholde i Commission hos C. A. Reitzel, med efterfølgende uddrag.
Have-Tidende, 1836: s. 72, Uddrag af den iår af J. G. Booth & Cp. i Hamborg udgivne Fortegnelse over Frø etc.
Have-Tidende, 1839: s. 67, Uddrag af Booth's Frøcatalog for 1839, Adskillige nye Kjøkkenurter.
Have-Tidende, 1839: s. 289, John Booth, Beskrivelse af nogle hårdføre Arter af Slægten Magnolia.
Have-Tidende, 1839: s. 462, John Booth, Beskrivelse af Hybr. imellem Rhododendron arboreum hybridum x catawbiense og maximum album.
Have-Tidende, 1840: s. 76, Uddrag af Booth's Frøcatalog for 1840. Kjøkkenururter m.m.
Have-Tidende, 1840: s. 82, Verzeichniss der Bäume, Gesträucher, Stauden, Topf-Pflanzen etc. von James Booth & Söhne, Eichenthümer der Flottbecker Baumschule 1840.
Have-Tidende, 1842: s. 78, Booth's Plantecatalog og Frøcatalog 1842.
38. Nielsen, R., 1895: Tropiske Orchideer og deres Dyrkning, København.
41. Jørgensen, Bent, 1976: Kaktusgartneriets kulturliste fra gartneriet i Vallensbæk.
42. Pedersen, Anton, 1974: Træk af dansk planteskoledrifts historie, småskrift nr. 7, eget forlag, København.
47. Olsen, Aksel, 1925-75: Ajourført Kildeliste over Indførelser til Planteskolen (opr. Forrådsliste), ms. i privateje, Kolding.
48. Olsen, Aksel & Johan Lange, 1953: Den geografiske Have "Syvdalen". Dansk Dendrologisk Årsskrift, Bd. 1 II, København.
49. Køster, Fridlev, 1917: Kösters Staudebog, København.
50. Larsen, N. W., 1918: Bregner og Orchideer for Friland.
Larsen, N. W., 1918: Erica, Rhododendron og andre lyngagtige Planter.
Larsen, N. W., 1919/20: Aakander og japanske Iris.

Larsen, N. W., 1919/20: Stauder, Vandplanter og Sirgræsser.
59. Lange, Johan, 1976: Haveblade i Danmark, Haven, 76. årg., 17-31.
60. Beretning, 1884: Det Kongelige Danske Haveselskab over Anlæget af Selskabets nye Have i Årene 1883-84, Kjøbenhavn.
61. Nørgaard, Olga, 1970: Bregner i Haven, Særtryk Nr. 5 af Haven, Aabyhøj.
62. Ingeman Petersen, H., 1970: Iris Regnbuens Blomst, Aarhus.
63. Petersen, V., 1968: Gamle roser i nye haver, Aarhus.
64. Aarestrup, Erik, 1968: Bregner, København.
65. Thomasen, H. B., 1972: Orkideer, Tropiske orkideer som hobby, Christiansfeld.
66. Fleischer, Esaias, 1782: Forsøg til en dansk Haugebog, København.
67. Paludan, Hother, 1972: Rosenborg kongelige driverihave og gartnerlæreanstalt. Fra Kvangård til Humlekule, årg. 2, 11-28.
68. Nystrøm, Ejler, 1938: Kongens Have, Hovedstadens ældste Parkanlæg. København.
69. Pedersen, Laurits, 1920: Kronborg Have, Marienlyst. København. (Med omfattende kildehenvisninger).
70. Rosenborg Slots Have og Orangeri Regnskaber for Inventaret: 1741-99 og 1800-42, arkivalier i Rigsarkivet, København.
71. Tholle, Johannes, 1956 og 1958: Gartnerne ved Frederiksberg Have, Frederiksberg gennem Tiderne VI, 99-180 og VII 5-56. (Med omfattende kildehenvisninger). Liste over rejsepas for gartnere på uddannelsesrejser 1701-1730; s. 121-123.
72. Pedersen, Anton, 1969: Generalhaveinspektør Christian Frantz Schmidt, dupl. 2 s.
73. Nielsen, P. Chr., 1969: Christian Frantz Schmidt og Skovbruget, dupl. 2 s.
74. Schmidt, C. F., 1793: Forslag til nogle Forbedringer i Hauge og Træfrugt-Dyrkningen samt nyttige inden- og udenlandske vilde Træers Opelskning, Haderslev.
75. Tholle, Johannes, 1957: Om Haven og Gartnerne ved Sorgenfri Slot i Kongens Lyngby. Historiske Meddelelser om København, 4. rk., V. bd., 179-232.
76. Olsen, Olaf, 1974: Determination of Plants in the Botanical Garden. Bot. Tidsskrift, 69. bd. 130-150.
77. Olsen, Olaf, 1974: The Collections of Plants in the Botanical Garden. Bot. Tidsskrift, 69. bd., 151-166.
78. Hornemann, J. W., 1815: Hortus regius botanicus hafniensis, København.
79. Hornemann, J. W., 1819: Supplementum Horti Botanici Hafniensis, København.
80. Lange, Axel, 1917: Hængeplanter, Gartner-Tidende, s. 177-96, København.
81. Jensen, H. Nilaus, 1948: Hedera helix var. Pittsburgh og dens Variationer, Gartner-Tidende, s. 203-05.
82. Floto, E., 1976: Skriftlig meddelelse om Grønne Planter og andre planter fra Bot. Have, udvalgt til gartnerkultur, ms. i privateje.
83. Floto, E., 1959: Metasequoia glyptostroboides. Gartner-Tidende, s. 63-64.
84. Olsen, Olaf, 1971: Omtale af nogle i Bot. Have nye Rhododendron-arter i blomst. Rhododendron-kredsen, Meddelelse nr. 5.
85. Olsen, Olaf, 1976: Polylepis australis Bitter – en ny hårdfør vedplante for Danmark. Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. IV, 3, 21-31.
86. Rosted, H. C., 1962: Den gamle planteskole, Hørsholm planteskole gennem 175 år.
87. Christensen, F. Günther, 1976: Viborgs Arboret i Charlottenlund, Historiske brudstykker. Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. IV, 3, 32-45.
88. Larsen, C. Syrach, 1938: Arboretet og Forstbotanisk Have. Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, årsskrift 1938, 29-82, København.
89. Hedegaard, Johannes, 1972: Rhododendron auriculatum Hemsl. i Forstbotanisk Have, Charlottenlund. Rhododendronkredsen, Meddelelse nr. 6.
90. Bentzien, J. A., 1862: Gran-, Fyr- og andre Naaletræer med en Beskrivelse af alle bekjendte Arter og Afarter, København.
91. Hansen, Carl, 1892: Pinetum Danicum, Conifers collected and observed, Spottiswoode & Co., London.
92. Paludan, Fr., 1957: Herlufsholm Pinetum 1890-1955. Dansk Dendrologisk Årsskrift bd. 1, IV, 453-479.
93. Plantefortegnelse, 1955: Forstbotanisk Have, Charlottenlund, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole, dupl.

94. Udskrift fra Planteregistret, 1976: Arboretet i Hørsholm, Den kgl. Veterinær- og Landbohøjskole.
95. Lange, Johan, 1966: Forsthaven, Århus. Dansk Dendrologisk Årsskrift bd. 3, 1-68.
96. Hvass, Jens, 1970: Den jyske Skovhave på Buderupholm Statsskovdistrikt, Valby.
97. Nielsen, P. Chr. & Egon Larsen, 1955: Arboretet på Gammelkjøgegaard. Dansk Dendrologisk Årsskrift, bd. 1, III, 258-269.
98. Rafn, Johannes, 1888-1956: Arkiveret Materiale, Arboretet i Hørsholm.
99. Oppermann, A., 1923-24: Korsikansk Fyr i Danmark. Det forstlige Forsøgsvæsen i Danmark, København, bd. 7, 393-419.
100. Ørsted, A.S., 1869: Et Indlæg i Hedesagen, København.
101. Lange, Johan, 1959-61: Ordbog over Danmarks Plantenavne, 3 bd., København.
104. Beretning ved Konferencen i Washington februar-marts 1973 før afsluttelse af en konvention om international handel med arter af vilde dyr og planter, truet med udryddelse, 1973. Udenrigsministeriet.
105. Coates, Alice M., 1936: Garden Shrubs and their Histories. Vista Books, London.
106. Olsen, Olaf, 1966: Oversigt over Københavns Botaniske Haves samling af træagtige planter med angivelse af oprindelse, mål m.v., dupl. København.

SMÅ MEDDELELSER

FLERE KULTURHISTORISKE HAVER

En indførselshistorisk have, den første af slagsen her i landet, vil engang inden for de første 5 år ifølge Kolding kommunes planer blive anlagt inden for Den geografiske Haves område. Nærmere enkeltheder foreligger endnu ikke; men der er grund til at formode at det bl.a. skal dreje sig om vore kornsorters indførselshistorie, der som bekendt går væsentlig længere tilbage end vore haveplanters historie. Men nogle frugttræer og -buske og andre nytteplanter skal sikkert også plantes i haven, forhåbentlig ligeledes nogle prydplanter.

Allerede i nær fremtid vil der sammesteds blive indrettet en kulturhistorisk have med krydderurter og lægeplanter. Der er af Kolding kommune afsat kr. 50.000 til den praktiske udførelse; og løbende vil der naturligvis blive ofret penge til vedligeholdelsen.

Af kulturhistoriske haver af lignende art som den planlagte i Kolding, har vi nogle stykker; ofte er de knyttet til museer, og meningen er naturligvis den bedste. Ikke sjældent kniber det imidlertid med pasningen, ligesom navngivnings- og etiketteringsspørgsmålet hyppigt er stort. I Kolding skulle det økonomiske ikke være nogen hindring for planernes gennemførelse på allerbedste måde.

Også i Svendborg er der noget i gære. Her vil man i hvert fald i første omgang kun satse på planter som bevisligt engang har vokset i Svendborgs haver og gader. Museet har for nylig fået overdraget en tidligere arbejdsanstalt, det 4-fløjede Eckersberg-bygningsværk "Viebæltgård" i Grubbemøllestræde. Den medfølgende have har lykkeligt undgået alle moderne indgreb og vil være en fin ramme om en sådan historisk have. Initiativtager er museets leder Henrik M. Jansen.

SOMMERVARME OG FØRSTEGANGSBLOMSTRING

Som det fremgår af foranstående artikel om indførselshistorie og af en tilsvarende artikel i årg. 1975 om de ældre indførsler kan det være forbundet med store vanskeligheder at fastslå indførselsåret, selv det omtrentlige, for den enkelte planteart. Meget ofte vil det være helt umuligt at efterspore i hvilket år planten overskred den danske grænse i form af frø, løg, knold, stikling, podekvist eller som rodfæstet plante; for enten er der ikke fæstnet noget som helst på papiret derom, eller også er en eventuel korrespondance eller lignende forlængst gået tabt. Af O.O.'s foranstående artikel forstås det at særlig Botanisk Haves

notater og præcise bogføringer har kunnet give os talrige data om f. eks. den enkelte arts frø's ankomst til Charlottenborg eller Ø. Farimagsgade eller hvor nu haven lå eller ligger. Men med de privat indførte arter stiller det sig oftest helt anderledes usikkert. Et tilfældigt år finder en slotsgartner på at lave en liste over alle plantearterne i parkerne og gartneriet; der er nyheder imellem; men hvornår og hvorfra planterne er kommet berettes der intet om. En planteskoles eller et frøfirmas avertering med salgsplanter (eller -frø) er ofte betydelig bedre: annoncen kan give os det første håndgribelige bevis på, at planten nu er kommet til landet; se eksempler herpå foran s. 46. Dette årstal vil ganske vist afvige fra det egentlige indførselsår der må ligge f.eks. 3-5 år tidligere end averteringsåret. Vi er kommet til et ikke helt præcist resultat. Det er dog naturligvis til at bære; til de allerfleste formål vil det være fuldt tilstrækkeligt at vide at ganske kort før det og det år må planten være kommet til landet som frø eller i en anden tilstand.

Drejer det sig om en i høj alder blomstrende og fruktificerende plante, som f.eks. mange af vore skovtræer, er tidsafstanden fra frøets spiring til plantens frøsætning adskillige år; det er ikke helt uden interesse at vide, om en (evt. særlig yderig) proveniens eller geografisk race af f.eks. en fyrreart eller ædelgranart hvis danskavlede frø nu udbydes til salg kom til landet i 1800 eller 1820 eller 1850. En eventuel lokal frøhøst og dermed følgende videre udbredelse vil naturligvis være afhængig af at moderplanten har nået skelsår og -alder; og det kan som antydet ligge 20-50 år efter plantens fremspiring fra (importeret) frø.

Også når det drejer sig om prydbuske eller -træer, tag f.eks. duetræet, Davidia involucrata, er det vel ikke helt uden interesse at vide hvornår vi havde et blomstrende duetræ for første gang i Danmarkshistorien. Vi ved tilfældigvis, eller måske er det slet ikke tilfældigt, at Davidia blev indført af F. Børgesen i 1906 og at hans træ blomstrede for første gang i 1931.

Det kan så igen få en til at spørge: Er der grund til at kræve at en nøjagtig indførselsliste giver følgende data:

1. indførsel til landet (f.eks. som frø) i det og det år
2. handelsfærdige planter klar .....
3. blomstring for første gang .....
4. frugtsætning for første gang .....

Så længe vor indførselshistoriske forskning her i landet endnu befinder sig på begynderstadiet, hvad den må siges at gøre, i hvert fald hvad haveplanter angår, så længe må vi nok slå os til tåls med et mere enkelt formuleret skema end det ovenfor antydede. Men at det alligevel er muligt for enkelte plantearter at opstille et mere avanceret indførselshistorisk skema fremgår af følgende:

SKEMA næste side

		Indført til Danmark	Blomster iagttaget for første gang i Danmark	Frugter (kogler) iagttaget for første gang i Danmark	Særlig rig blomstring
nåletræer:	Podocarpus alpinus	1962	1973	1976	
	Metasequoia glyptostroboides	1947		1968	
	Libocedrus (Calocedrus) decurrens	1871		1974	1976
	do. en senere import fra Wien	1927		1975	1976
	do. "forløber" D. T. Poulsen	?		1937	
	Pinus tabuliformis	1924	1975	1976	
	Pinus tabulif. v. umbraculifera	1952	1975	1976	
	Pinus flexilis	1902	1921	1922	1976
	Pinus aristata	1896	1975	1976	
laurbærfamilien:	Lindera præcox	1970	1976		
skålfrugtfamilien:	Nothofagus pumilio	1960	1976		
Flacourtia-familien:	Azara microphylla	1972	1975		
troldnødfamilien:	Distylium racemosum	1964	1975		
rosenfamilien:	Peraphyllum ramosissimum	1970	1971		1976
	Cercocarpus ledifolius	1970	1976		
	- betuloides	1967	1976	1976	
kærnefrugtfamilien:	Malus florentina	1964	1976		
mimosefamilien:	Albizia julibrissin 'Rosea'	1957	1973		1976
judastræfamilien:	Cercis canadensis	før 1825	1975		1976
ærteblomstfamilien:	Erinacea anthyllis	1959	1975		
thefamilien:	Stewartia pseudocamellia	1960	1971		1976
	Eucryphia glutinosa	1959	1971		1976
duetræfamilien:	Alangium sinense	1972	1976		
	Davidia involucrata var. læta	1906	1931		1976
	- - - vilmorini	1925	1948		1976
kornelfamilien:	Cornus nuttallii	1948	1961		
ahornfamilien:	Dipteronia sinensis	1935	1951		1976

Bemærkelsesværdigt er især at Libocedrus-individerne her i landet trods vidt forskellig alder vist nok næsten alle fruktificerede i 1974 og/eller 1975 og/eller 1976. Og når listen i øvrigt viser så påfaldende mange sene årstal, især tallet 1976 men også 1975 er det naturligvis ikke tilfældigt. De lange, ualmindeligt varme eftersomre 1974 og 75 bevirkede en rig ansætning af blomsterknopper på særdeles mange prydplanter og andre vedplanter. Særlig påfaldende var de mange overdådigt blomstrende prydbuske. Men også mange nåletræer har takket være varmen været i stand til at blomstre rigt og sætte kogler ud over det sædvanlige. For mange gammelkendte Picea-arter betød det en næsten ødelæggende overbelastning af kogler, dels bogstaveligt ved at de tyngede træets top så langt ned at den knækkede, dels derved at væksten blev standset på grund af koglesætning. For mere sjældne

og (ret) nye arter har det betydet at vi for første gang har kunnet iagttage blomster (kogler) på selv ret unge individer af disse nye og sjældne arter.

ER AKADEMIHAVEN I SORØ NU SIKRET?

Nedskæringer i budget og mandskabsstyrke, interne gnidninger mellem direktion og akademigartner og begyndende kompetencestridigheder skovvæsen - haveledelse imellem har varslet ilde i sagen om Akademihavens fremtid. Den lokale presse synes at have taget klart parti for akademigartnerens synspunkter; også i københavnske aviser har der været skrevet om trusler mod havens fortsatte beståen. Lad det være sagt straks; direktionen (kontorchef Thye i Undervisningsministeriet, undervisningsdirektør Hermansen sammesteds og rektor Østergaard, Sorø) har aldrig næret ønsker om forringelser i havens æstetiske status – tværtimod. Men da ord som rationalisering og besparelse har været brugt flittigt parterne imellem, og da vi har set i tusindvis af eksempler på rationaliseringstendensens ødelæggende virkninger på så følsom en enhed som en have, så ængstes man trods en nok så positiv direktions forsikringer. Direktionens havemæssige og havebrugshistoriske kvalifikationer skal ikke diskuteres her. Men at den er lydhør over for saglige argumenter tyder alt på – i hvert fald foreløbig – efter de erfaringer undertegnede gjorde på et møde i Undervisningsministeriet den 28. sept. 76. Havebrugshistorisk Selskabs navn må formodes at have haft en gavnlig indflydelse på direktionens indstilling over for de kulturhistoriske momenter i sagen. Der opnåedes især det at direktionen gav tilsagn om at indkalde til nogle af dens møder med regelmæssige mellemrum, hvert eller hvert andet år en havehistorisk kyndig som konsulent, således at der fremover kan følges en klar kulturhistorisk linje. Overgreb mod havestilelementer af den ene eller anden art, det være sig orangeri (den lille rest der er tilbage) med tilhørende baljeplanter, en historisk gangføring, en reliktplantebestand eller hvad det nu kan være, skulle dermed kunne hindres, forhåbentlig meget langt frem i tiden. Om det vil være muligt at generobre allerede tabt terræn, f.eks. at få retableret blot en af de gennem tiderne nedlagte botaniske haver (den sidst anlagte ser bestemt ikke godt ud) er måske tvivlsomt. Den stramme økonomiske linje vil stadig blive ført, og bevillingsproceduren er ikke blevet forenklet, tværtimod; hver eneste skrivelse og ansøgning skal nu igennem flere led end før, og papirkrigen vil eskalere. Men akademigartneren bliver ikke en slags skovfoged under den lokale skovrider, hvad man havde frygtet. Der vil blive etableret et større økonomisk og maskinelt samarbejde med skoven, men det må kunne gå gnidningsløst. Akademigartneren føler i øjeblikket, okt. 76 en lettelse i situationen. Lad os håbe det vil blive til glæde og gavn for alle parter.

Johan Lange

BOGANMELDELSER

Ørslev Kloster
Under redaktion af Peter Seeberg. Udgivet af Ørslev Kloster Stiftelse
Viborg 1975. 185 sider. Kr. 35,00 (medlemspris)

Sammenbygget med sognekirken ligger godt 20 km nord for Viborg det store smukke bygningskompleks Ørslev Kloster, for nylig omdannet til en slags kollegium med et ret begrænset antal sengepladser. Siden reformationen og indtil udstykningerne begyndte i 1918 har ejendommen været herregård; den sidste ejer af parken og hovedbygningerne var komtesse Olga Sponneck i årene 1934-64. Takket være hendes testamentering af ejendommen til Dansk Kulturhistorisk Museumsforening og oprettelsen af en stiftelse og en støttekreds Ørslev Kloster Selskab har de tre sammenbyggede beboelsesfløje i året 1969 kunnet istandsættes, så gården nu både i det ydre (stærkt præget af en ombygning omkring år 1700) og det indre (med store, højloftede stuer og studereværelser) fremtræder som et stateligt og tiltalende opholdssted, hvor først og fremmest medlemmer kan indlogere sig for en billig penge (henvendelse til Viborg Stiftsmuseum eller til stedets inspektør Bent Nordby).

I anledning af Olga Sponnecks hundredårsdag den 14. november 1975 udgav Ørslev Kloster Stiftelse et smukt skrift, hvori der fordelt over seks artikler berettes om Ørslev Klosters bygningshistorie, om nonnelivet i klostret, om reliktplanter omkring Ørslev Kloster, om Olga Sponneck og hendes slægt og ikke mindst om Ørslev Kloster som landbrugsejendom efter 1584. I denne store vægtige artikel af Grete Rung og Peter La Cour Dragsbo findes afsnit om haven og havebruget ved Ørslev Kloster, dog først fra begyndelsen af 1700-tallet, sparsomt om de to første århundreder, rigeligere om begyndelsen af 1900-tallet indtil 1910. Podemestre og gartnere optræder gennem hele 1700-tallet; i 1800-tallet omtales et specielt gartnerhus, liggende i den sydlige ende af haven, og vi ser et billede af det, et fotografi fra o. 1900 der forestiller en lav stråtækt nu forsvunden længe bag store skyggende træer. Der omtales i 1743 hvidkål, grønkål, "Rødder og Roer", i 1774 humle og "Patatos" (kartofler). I andre egne af landet var kartofler stadig sjældne.

Artiklen bringer den her gengivne plan over haven, tegnet på grundlag af spredte erindringer hos en af herskabets sønner. Yderligere oplyses, også ud fra lokale folks erindringer, at der i prydhaven øst for østfløjen voksede tulipaner, påske- og pinseliljer og andre løgvækster, og der omtales stauder, men desværre ikke hvilke. Også det der i øvrigt huskes om haven er sparsomt og ikke overraskende, måske med undtagelse af at kartofler menes endnu efter 1900 ikke at være slået igennem i de lokale husholdninger. Arealerne i haven på Ørslev Kloster var dog så store at man måtte tage skoleelever til hjælp til optag-

ningen. Nyttehavens inddeling i lige store rektangler leder tanken hen på renæssance-havens regelmæssige og kongruente bede, som her er fulgt op helt til 1900-tallet for køkkenhavens vedkommende. Ørslev Klosters have producerede et overskud af grønsager, som gartneren og hans elever (der boede i et særligt, nu forsvundet hus lige op til landevejen) kørte til Viborg og solgte på torvet. Men vigtigst var det at forsyne gårdens store husholdning. Grønsagerne opbevaredes ikke i kule, men i et aflukke i østfløjens kælder; frugterne gemtes på loftet; de var for en væsentlig del forbeholdt herskabet, dog fik røgterfamilien æbler som præmie, når køerne havde givet særlig megen mælk.

Da museumsforeningen overtog ejendommen, var der plantet (nu ryddede) frugttræer over det allermeste af arealet inden for træræk-kerne i vest, syd og øst, og et krægekrat havde bredt sig op over syd-skråningen ved sydfløjen. Om dette sidste mulige levn fra Middelalderen (og om andre reliktplanter) fortælles der andetsteds i bogen; her omtales også den noget forsømte lindeallé der er ved at kvæles af indplantede, nu meget store bøge. Alleen fortsætter syd for broen som en ikke helt ren elmealle. Når lindealleen er så smal som den faktisk er, kunne det tyde på at den oprindelig er tænkt at skulle danne en linde-buegang, hvad den noget umotiverede beliggenhed også kunne tyde på.

Både den smukke bog og det med miljø helt overdådigt udstyrede refugium skyldes for en meget væsentlig del én mands initiativ og idealisme, nemlig museumsinspektør Peter Seeberg, Viborg.

ØRSLEVKLOSTER HAVE

ca. 1905 – 10

Planen tegnet på grundlag af oplysninger fra en af herskabets sønner.

Harald Nielsen
Lægeplanter i farver. Illustreret af Verner Hancke
København 1976. 239 sider. Kr. 37,50

I det velkendte populære udstyr er der nu på Politikens Forlag udkommet en bog om lægeplanter med 80 sider farvelagte tegninger; resten er én- og tospaltet tekst med spredte sorte tegninger i spalterne. Bogen indledes med 7 sider om "Lægeplanternes historie", hvorved forstås (et uddrag af) den verdenskulturhistorie der er knyttet til anvendelse af lægeplanter og den medicinske industris (negative) indflydelse på planteanvendelsen. De allervigtigste gamle lægebøger og lægebogsforfattere er nævnt, også Skipper Madsens (mindre vigtige) udgave af Henrik Smids Urtegård. Det er interessant læsning, og formodentlig er alt væsentligt kommet med. Derefter kommer farveplancherne; og under det store afsnit "Plantebeskrivelser" er ved hver enkelt omtalt planteart foruden "Beskrivelse og voksested" et afsnit der kaldes "Kulturhistorie", derefter "Indholdsstoffer", "Anvendelse" og i visse tilfælde "Advarsel". Under omtalen af rynket rose, Rosa rugosa er afsnittet kulturhistorie ikke kommet med; for hvordan det forholder sig i den retning i Japan er dårligt kendt her i vesten; og plantens indførselshistorie har ikke interesseret forfatteren, skønt det dog afgjort også må komme ind under begrebet kulturhistorie.

Fingerbøl

Enbo galdebær

Bogen slutter med en omtale af planternes indholdsstoffer og om indsamling og tilberedning af lægeplanter, en litteraturliste og et register.

Det er ofte farvebillederne der sælger en bog, og de er da også ganske dekorative og de fleste vellignende; men hvor kunne man dog have ønsket sig en fastere botanisk hånd bag fremstillingen, både den kunstneriske og den farvetekniske. Judasøret ligner en karikatur af et negerøre; en levende plante har ganske givet ikke stået til rådighed for kunstneren; det samme må være tilfældet med blæretang, ægte venushår og forårsskuddet af agerpadderok, der er blevet næsten lige så grønt som sommerskuddet. På peberrod plejer der ikke at udvikles frugter her i landet; men her i bogen er der kommet hele to forskellige slags frugter, hvordan det så end skal forstås. Både den botaniske beskrivelse (i teksten) og farvebilledet af det underjordiske hos Allium victorialis (allemandsharnisk) er misvisende, det er blevet til en løgart uden løg. Moseposten ligner mere en Ledum groenlandicum. Vel er rosensystematik vanskelig; men det kan næppe være rigtigt at gøre centifolierose identisk med mosrose; og vor rosenspecialist i Løve, V. Petersen vil nok heller ikke anerkende Harald Nielsens brug af navnet provencerose. Man savner omtale af æblerose; den optræder i 1500-tallets europæiske urtebøger, og dens lange kulturhistorie er fyldigt omtalt af Bengt Hesselman i Från Marathon til Långheden. I det hele taget er Harald Nielsens kilder, hvis man kan regne med litteraturlisten, lige lovlig ensidige og tilfældige. Man kan måske ikke forlange at han skal kende et så ungt tidsskrift som Fra Kvangård til Humlekule; heri kunne han havde fundet mange kulturhistoriske enkeltheder om bl.a. kvan, som man nu savner, ligesom man måske også kunne vente at han havde haft brug for Ordbog over Danmarks Plantenavne og Levende Fortidsminder. Forfatteren er apoteker, og bogens styrke ligger da også på de områder der hører under farmakologi og nærstående fag. Det er emner der i høj grad har interesse; og vi byder bogen hjertelig velkommen og lykønsker forfatteren med det pæne resultat.

Torben Michelsen
Akademihaven gennem 800 år. Illustreret af Betty Engholm
Eget forlag 1976. 143 sider. Kr. 50,00

En smuk offset-fremstillet bog om Sorø akademis have gennem otte hundrede år har set dagens lys, skrevet af landskabsarkitekt Torben Michelsen, der nu i tolv år har været akademigartner efter at have været sin nylig afdøde forgænger i embedet, professor Georg Georgsens forstemand i en årrække. Torben Michelsens kone står for de yndefulde tegninger og vignetter der pryder praktisk taget hver eneste side i bogen, hvor der ikke er gengivelser af gamle stik eller malerier eller planer, også gengivelser af nye planer over haven eller dele af haven

Akademihaven

gennem 800 år

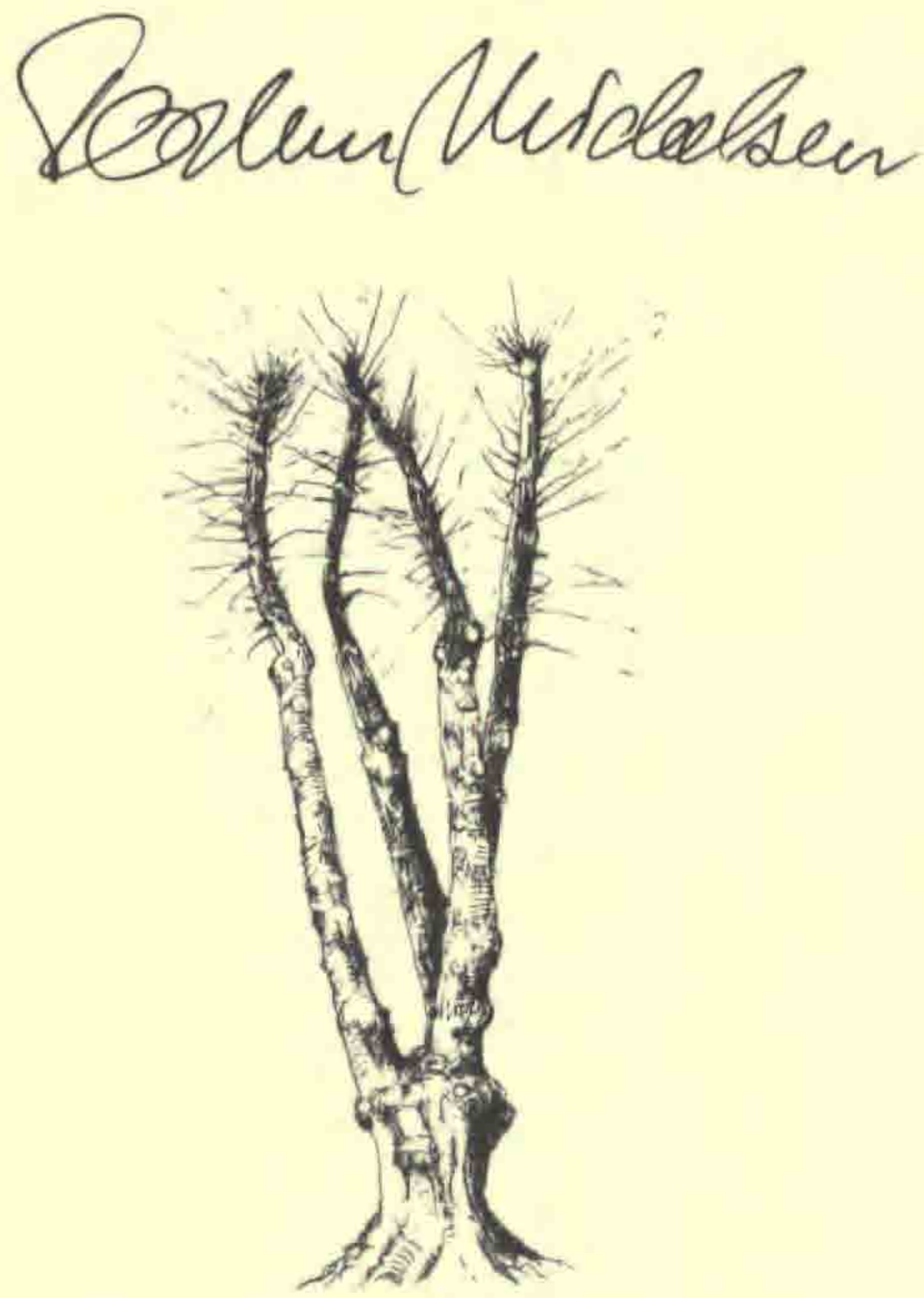

eller af kirkegårdene. Det vrimler jo med inspirerende motiver både i parken og i byen, langs søen og inde på den gamle kirkegård.

Der begyndes langt tilbage i tiden med interessante geologiske oplysninger som nok til dels er mere præget af fantasi end af solide oplysninger om fakta. Pavekirken får også sin behandling, og ideologien i Ansgar-missionen får på trekvart side en omtale der næppe stemmer helt med ånden i det ministeriums cirkulærer hvorunder Sorø Akademi sorterer. Torben Michelsens pen flyder let og ubesværet og intet fag der kan medvirke til at kaste lys over Akademiet og dets haves historie synes ham fremmed. Beretningen om Nationalmuseets undersøgelser over klosterhavens udstrækning omkring år 1300 er meget interessant; blot ville man frygtelig gerne have set blot en enkelt gengivelse af Nationalmuseets skitser og rapporter fra gravningerne i 1957-58 for at danne sig et indtryk af, hvor meget af det i bogen meddelte der er så nær fakta som man nu kan komme, når det drejer sig om en 700 år gammel klosterhaves udstrækning og omrids. Ifølge Torben Michelsen har den været 120 x 120 m stor og dermed en af Nordens største; det siges også at Resens fremstilling af haven (på et prospekt af Sorø fra 1655) er forbavsende præcis og vises i den form der må gå tilbage til ca. 1300. På Resens plan er haven imidlertid gjort temmelig langstrakt, nærmest rektangulær, hvad ikke synes at stemme helt godt med målene 120 x 120 m.

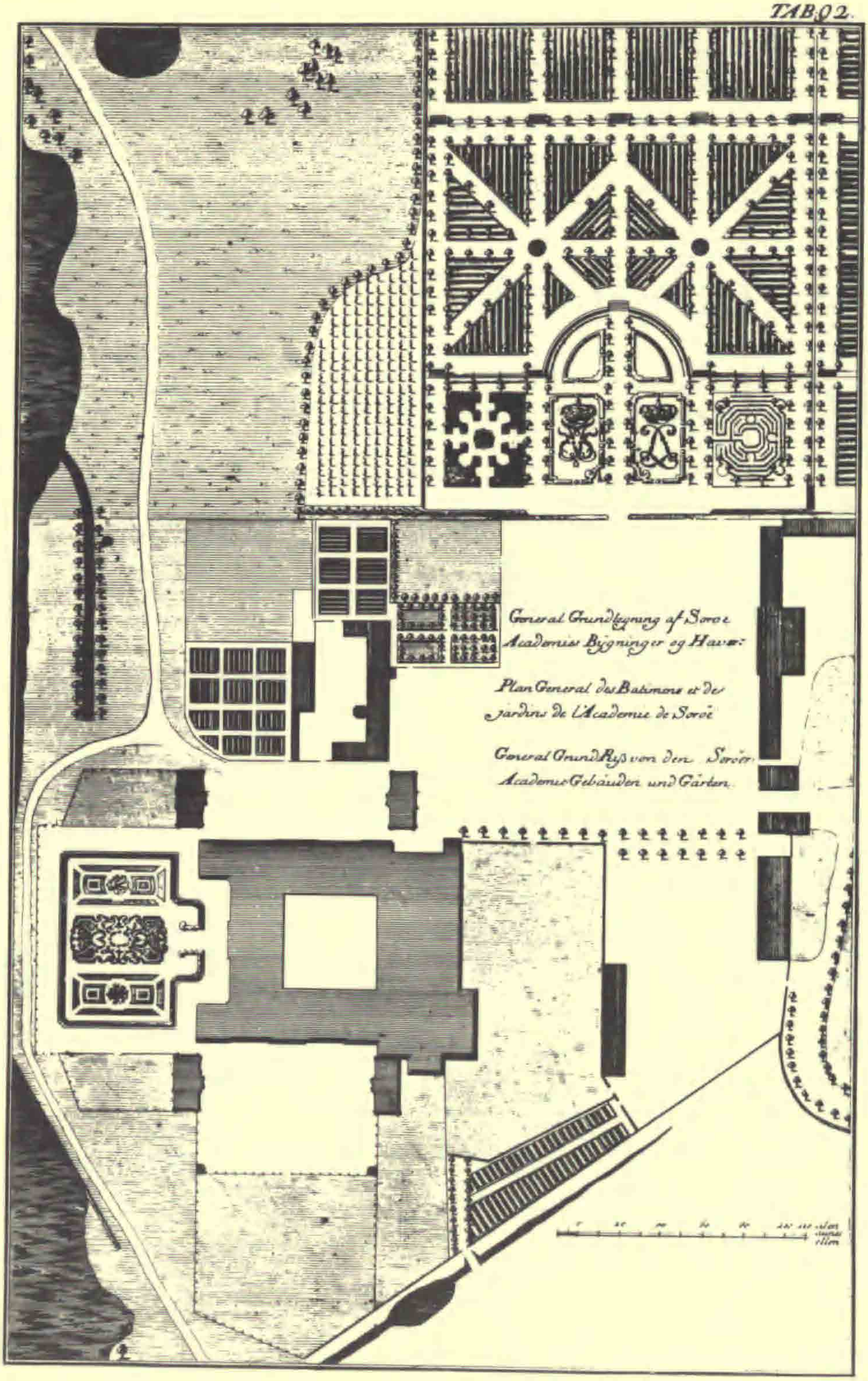
General Grundtegning af Soroe
Academiet Bygninger og Haver.
Plan General des Batimens et des
jardins de l'Academie de Soroë
General Grund Riss von den Soröer
Academie Gebäuden und Gärten.

Det vil føre for vidt at gå nærmere ind på enkeltheder i denne meget righoldige bog; fejl og trykfejl vil man naturligvis altid kunne finde; men mere væsentligt er det at der her på bogens første 20 sider og spredt længere fremme er gjort et velment og meget stort arbejde for i letfattelig og folkelig form at give en forestilling om hvordan udviklingen i og ved haven kan være gået og til dels må være foregået. Og resten af bogen er gennemgående veldokumenteret, ofte dog uden direkte kildeangivelser, men med mange afsnit der enten er direkte citater fra tidligere historiske skildringer, især "Sorø, Klosteret, Skolen, Akademiet gennem Tiderne" eller grundes på førstehåndsviden. Vi hører om hvordan de forskellige havestilarter afløser hinanden og ser nogle prospekter. De mest betydende personlighederes, f.eks. amtmand P.C. Stemanns og Ludvig Holbergs indsats skildres, den nye kirkegårds tilblivelse omtales grundigt, og idrætsanlægget får sine 7 sider. Også de forskellige små botaniske havers både strålende og sørgelige historie meddeles. En mere udførlig omtale burde måske botanikeren Joachim Burser, der virkede i årene efter 1625, have haft. Hans herbarium, der dog kun for en mindre del er samlet i og omkring Sorø Akademi, eksisterer stadig (nemlig i Uppsala) og er kilde til vigtige historiske studier. En udskrift foretaget af Johan Lange sen., og som nylig er fundet frem på Botanisk Museum i København, synes at godtgøre at Nikkende Fuglemælk, Ornithogalum nutans voksede i Akademihaven allerede på Bursers tid, således at den anskuelse som anmelderen har fremsat i dette årsskrifts årg. 1975 s. 25-26 altså ikke kan være korrekt. M.T. Lange og Knud Jessen har været rigtigt orienteret.

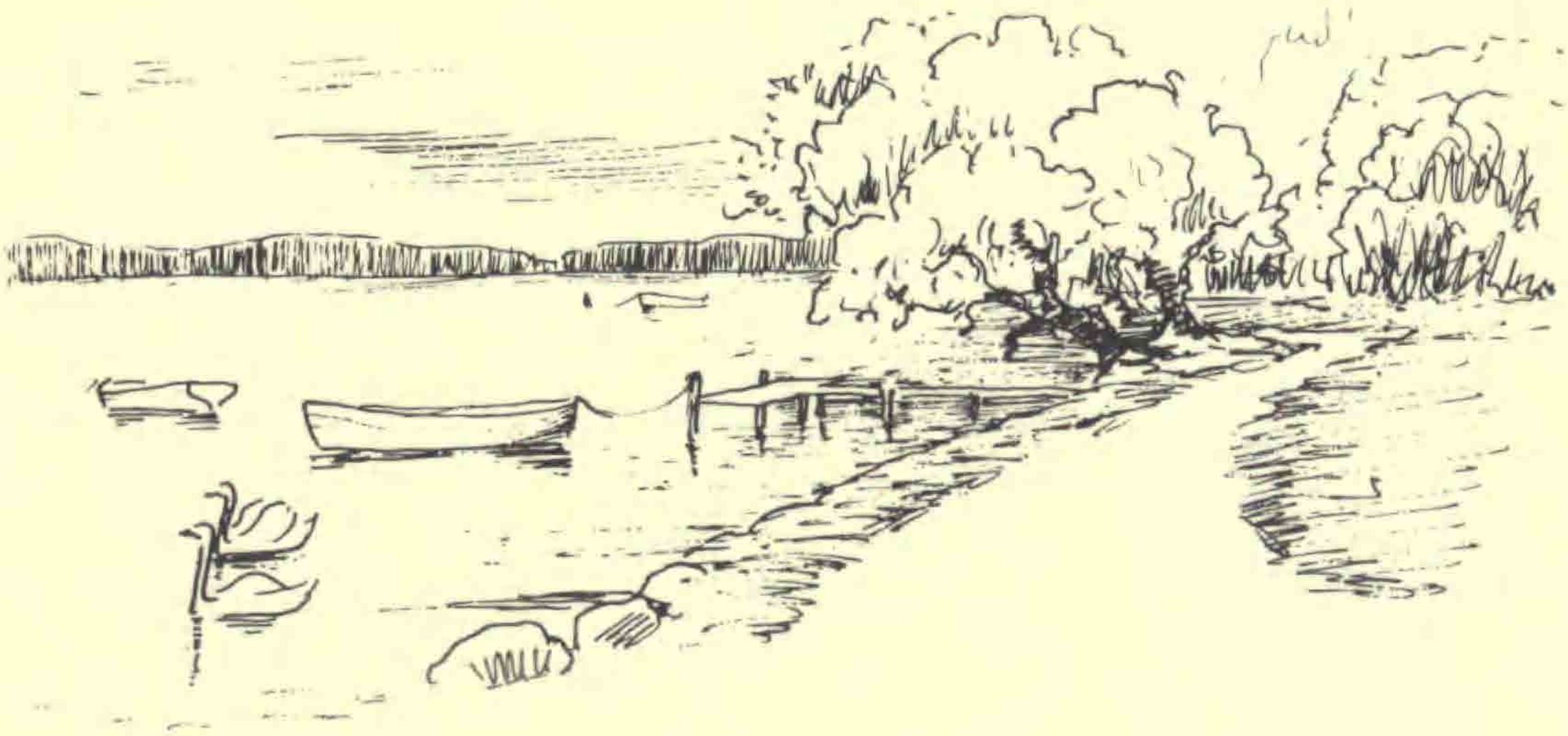

I afsnittene om stilarternes historie kunne man vente flere haveplaner gengivet på siderne; der må ganske sikkert eksistere forslag fra Rudolf Rothe og andre af de gamle planlæggere. Til gengæld får man mange af Georg Georgsens planer både til friluftsteateret og idrætsanlægget på Flommen. Henimod slutningen får man en vistnok udførlig liste med kort omtale af samtlige i haven ansatte akademigartnere efter år 1742, og i afsnittet om Akademihavens fremtid gør Torben Michelsen rede for hvad han vil med haven. Han vil ganske givet sætte meget ind på at bevare den høje gartneriske standard fra fortiden. Det er en glæde at konstatere at interessen for haven hos ham er så levende at han er villig til at sætte alt ind på at det ikke skal gå som det er gået med talrige herregårds- og stiftelseshaver, hvor der nu højst er maskinklippede plæner og nogle træer.

Johan Lange

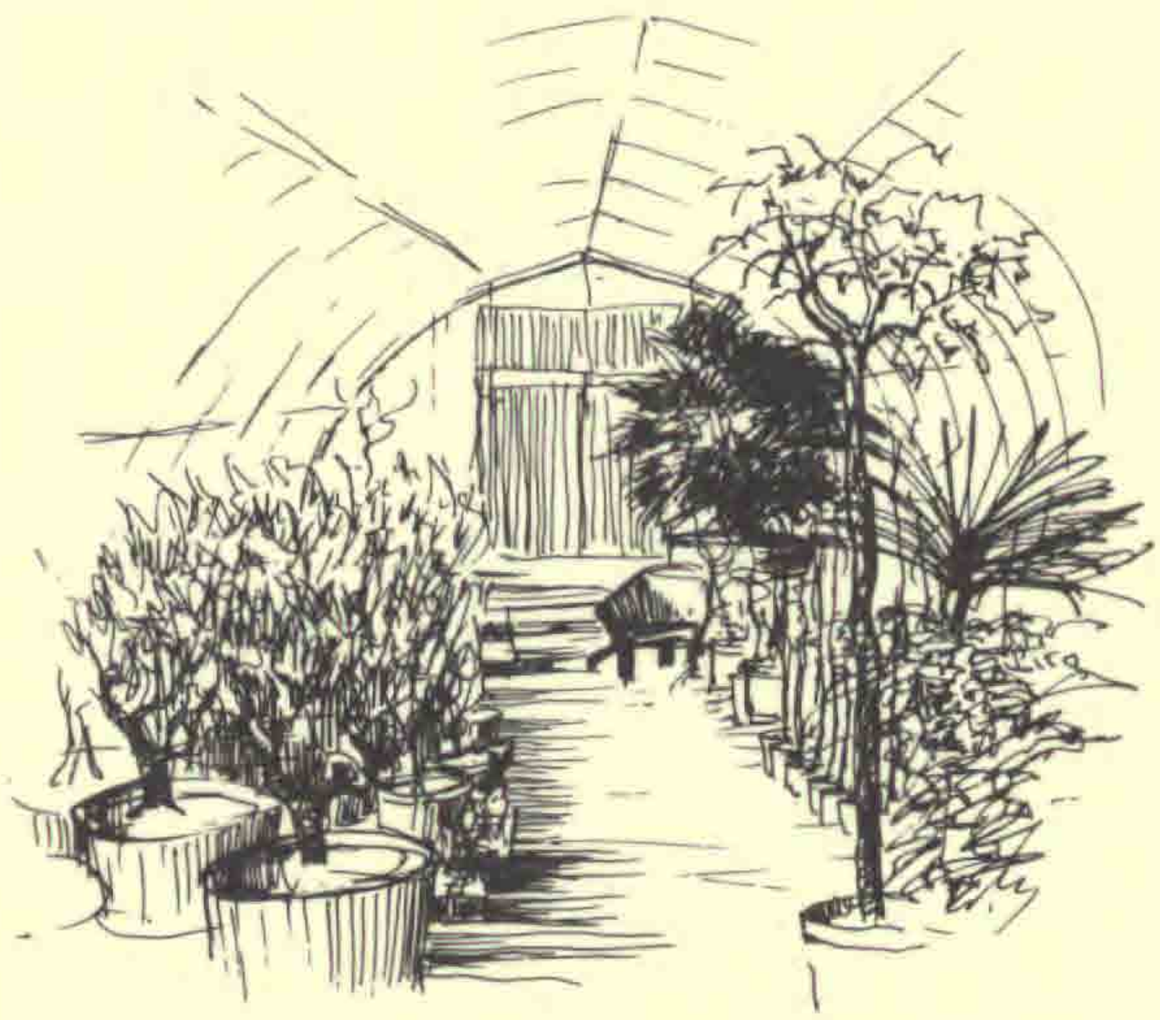

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab

6. årgang - 1976

Udgiver: Havebrugshistorisk Selskab

Rolighedsvej 23, 1958 København V.

Redaktør: Johan Lange

Ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, kassereren,

Lise Tillge, Æbelholtsdamvej 15, 3320 Skævinge

giro 4169476

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. kr. 35,00 om året;

medlemmer kan erhverve tidligere meddelelser,

der hidtil er kommet med ét nummer årligt, til nedsat pris,

indtil videre 30,00 pr. stk.

FRA KVANGÅRD TIL HUMLEKULE

Meddelelser fra Havebrugshistorisk Selskab

6. årgang - 1976

Udgiver: Havebrugshistorisk Selskab

Rolighedsvej 23, 1958 København V.

Redaktør: Johan Lange

Ekspedition: Havebrugshistorisk Selskab, kassereren,

Lise Tillge, Æbelholtsdamvej 15, 3320 Skævinge

giro 4169476

Abonnement tegnes kun gennem medlemskab p.t. kr. 35,00 om året;

medlemmer kan erhverve tidligere meddelelser,

der hidtil er kommet med ét nummer årligt, til nedsat pris,

indtil videre 30,00 pr. stk.

DSR TRYK